

חברים עולי פולניה

קבוצת בן-לוי

בירחון "החלוץ", ביטאון התנועה החלוצית בפולין, שהופיע במאי 1923 נדפסה כתבה קצרה וזה תוכנה: «אושמיאנה. ביום 15 לאפריל התחילה העבודה בנגריה ארזיה. עובדים בה עשרה חברים מערים דלקמן: סווענציאן — וילקומירסקי וזיידל, גלובוקי — קוזיול (הוא בן-לוי), צירלין וישורין, ועוד כמה חברים מפוסטבי, סמורגון ועוד. במשך הזמן הקצר הספיקו כבר החברים לעשות עבודה רבה, מקבלים הזמנות מאגשים פרטיים ועושים חיל בלימוד המלאכה. ע"י הנגריה מתקיים בית-חלוצים, שעורי ערב ללמוד השפה העברית, מארגנים הרצאות, שיחות ועוד. דו"ח מפורט ע"ד המצב של הקבוצה נתן בנומר הקרוב».

היינו בהכשרה שנה וחצי. היה זה קיבוץ ההכשרה השני אחרי גרוכוב, אלא שגרוכוב היתה מבוססת על חקלאות והקיבוץ שלנו על מלאכה. בכדי להתקבל לקיבוץ ההכשרה באותם הימים היו צריכים לשלם סכום מסוים. לא היה לנו תקציב ולא פעם רעבנו ללחם. את החבילות שקיבלנו מהבית החזרנו. רצינו להיות עצמאיים בכול ולהתקיים מעמל-כפינו. עבדנו בכל מיני עבודות שחורות, בעקירת שורשים וכו'. כאשר התחלנו לעבוד בנגריה הוטב מצבנו במידת מה.

הגענו ארצה בחודש אב, בשנת 1924. עוד בחו"ל נחשבנו כפלוגה של גדוד העבודה בהשפעתו של יהודה אלמוג (קופלוביץ), שהיה אז שליח בפולין. ברל רפטור קיבל אותנו מהאגנייה בשם הגדוד.

עברנו מיפו לירושלים ועבדנו בזיטוב. בשם הקבוצה ייצג אותנו בגדוד בן-לוי ועל כן נקראה הקבוצה על שמו. היה זה אדם קיצוני בדעותיו וקנאי לערכים, בהם הוא האמין ובמיוחד קנאי לעברית. הוא סבל מכיבד-הקיבה ומבלי להתייעץ עם חבריו הסכים לגיתוח וכאשר הרופאים אמרו לו שכדאי לו להתייעץ לפני שיתן את הסכמתו לעלות על שולחן הגיתוחים — השיב: אין מה להתייעץ, ותחת סכין המנתח נפח את גשמתו

פלוגת גדוד העבודה בירושלים שמנתה כמאתיים איש — הכי גדולה בארץ — מצבה האירגוני היה לקוי ביותר. לא היה דיור מתאים. גרנו בצריף בלי חלונות וללא דלתות. בחדר האוכל היתה במה ועליה היו רוקדים כל ערב. גם מצבנו התנועתי בתוך פלוגת גדוד העבודה בירושלים לא היה משופר ביותר. אנחנו היינו אנשי אחדות-העבודה ומפלגה זו היתה מוחרמת בפלוגה הירושלמית שברובה נמצאה בהשפעתו של מ. אלקינד וקבוצת «מופסים» מאורגנת. «אתם בחורים טובים, לולא הייתם אנשי אחדות העבודה» — היו אומרים לנו ומצבנו בתוך הגדוד הורע עוד יותר, כאשר דרשנו וגם אספנו חתימות להוציא את קבוצת ה«מופסים» מהגדוד. טענו שאנשים, אשר ההסתדרות הוציאה אותם משורותיה אינם יכולים להיות חברים בגדוד. כמובן שהרוב בפלוגת הגדוד הצר את צעדינו ומצבנו געשה ללא גשוא. משלחת בהרכב: בן-לוי ז"ל וש. זיידל פנתה לח' בן-גוריון בשאלה:

להישאר בגדוד או לעזבו. התשובה היתה — תישארו. באותה הזדמנות שאל ב.ג. אם יש מקום לבוא לפלוגה להרצות. ענינו בחיוב, אבל משום מה הדבר לא יצא לפועל. היחסים הבין-מפלגתיים בפלוגה היו אז מתוחים ביותר ובן-גוריון, כאחד מראשי אחדות העבודה, לא היה מקובל ביותר על רוב אנשי הפלוגה, כמובן.

לא יכולנו להמשיך יותר ועזבנו את הגדוד. מניה שוחט ז"ל כינתה אותנו עריקים. קבוצתנו מנתה כ-25 חברים. החלטנו להישאר בינתיים בירושלים ובמשך הזמן נחליט על דרכנו בעתיד. היינו פעילים מאוד בהסתדרות. בבחירות לוועד אגודת החוצבים הופיע בן-לוי ז"ל כמועמד מטעם קבוצתנו ברשימת אחדות העבודה. עבדנו בכל מיני עבודות — מועצת פועלי ירושלים דאגה לנו — אבל בעיקר עבדנו בחיצוב. אולם לא היה לנו סיפוק. נמשכנו לכפר ולחקלאות והתקשרנו עם מזכירות הקיבוץ המאוחד שיעצה לנו להצטרף למשק צעיר — ליגור, שהיה מושתת גם על עבודת חוץ.

ביום בהיר אחד ארזנו את מטלטלינו הדלים ואת כל כלי העבודה שלנו ולפנות ערב הגענו ליגור. נתקבלנו בלבביות רבה. אמנם הרושם הראשון היה די קשה, המשק נראה לנו אז דל ועלוב, אבל במהרה התרגלנו למציאות החדשה כי הרי בירושלים גם כן לא היינו מפונקים ביותר. התאכזבנו קצת בתחילה כי לא נתאפשר לנו להיכנס לחקלאות ועבדנו בעבודות שונות גם בעבודות חוץ. במשך הזמן כל חברי קבוצתנו — י. בן-לוי ז"ל, ברנשטיין, ווילקומירסקי, זיידל, ישורין וצירלין — עברו לחקלאות. ישורין הגיע כחודש אחריו. מחוסר כסף להוצאות הדרך הוא הלך ברגל. יגור סבלה אז מחוסר עבודה והציעה לישורין לעבור לעיץ-חרוד. התנגדנו כולנו. טענו כי נתקבלנו כקבוצה ואין להפריד בינינו. כך נשארנו כולנו ביגור.

ווילקומירסקי — זיידל

בקבוצת "והחזיקו"

הנני מחניכי "השומר הצעיר" בגליציה ומקבוצת העולות הראשונה מעיר מולדתי — סטרי בתקופת העלייה השלישית. עליתי ארצה בשנת 1921 עם קבוצה של שבע בנות שהתפרסמה בכיבוש עבודה בכביש — עבור חברות. מוצאי מבית אדוק, ורק בהסתר ללא נטילת רשות מההורים יצאתי מהבית ועליתי. הנוער בעירנו היה ברובו ציוני והאווירה הציונית בעיר השפיעה גם עלי. עלינו בדרך וינה-טרייסט, הדרך המקובלת אז של העלייה החלוצית.

בספרו של צבי לבנה "פרקי עלייה שלישית", מסופר על שתי קבוצות של שבע בנות-חלוצות, אשר זו אחר זו השתלבו בעבודה בכביש הודות למסירותן והתלהבותן — למרות חששות המוסדות מפני הליכתן של בנות ישראל ענוגות לעבודה קשה זו. אני השתייכתי לקבוצה שנתנו לה שם "והחזיקו", רמז לשבע בנות שהחזיקו בגבר אחד, כי היה בינינו בחור יחידי. הבנות של קבוצת "בת שבע" ושל קבוצת "והחזיקו" עבדו בניפוץ חצץ, הצטיינו והגיעו לשיא במכסת התוצרת היומית, דומה למכסת הבחורים המנוסים בעבודה זו. עבדנו בתחילה בכביש נצרת-עפולה. גרנו באוהל בלי מיטות וישנו על הקרקע. מארגזים סידרנו ריהוט ארעי, אף גינה לפני האוהל וסמל התנועה מחצץ. רבים באו והתפלאו על "מאהל הבנות". בגדי עבודה לא קיבלנו. במהרה נקרעו הנעלים הקלות, שהבאנו איתנו מהגולה

ובאין החלפה, חיתלנו את רגלינו בסמרטוטים והמשכנו לעבוד. כשנה וחצי נמשכה עבודתנו בכביש הזה. למרות מצבנו הדחוק לא רצינו לקבל מתנות מתיירים שונים, אשר ריחמו עלינו והציעו לנו בגדים חדשים או נעלים חדשות. לאחר שנגמרה העבודה בכביש נצטרך—עפולה עברנו לפתח תקווה, שם עבדנו זמן מה בקטיף שקדים. כאשר נגמרה גם העבודה הזאת חזרנו לעבודה בכביש — הפעם בכביש ג'נין. לאחר שהקבוצה שלי התפורה הצטרפתי לפלוגה אחרת והמשכתי בסלילת הכביש היפה — נווה שאנן.

לאחר זמן הצטרפתי ל"קבוצת כברה", שעבדה בייבוש ביצות בסביבת מעגן מיכאל של היום. היינו שתי חברות בפלוגה, ניהלנו את משק הבית ואף טיפלנו במשק עזר קטן שכלל: פרות, גן־ירק ועוד. שם חליתי בקדחת וכאשר החלמתי הצטרפתי ל"שומריה" — מחנה חלוצים מהשומר הצעיר בסביבת חיפה.

לאחר זמן — הצטרפתי, מסיבות אישיות, לקיבוץ עין חרוד (כפי שנקרא אז הקיבוץ המאוחד) ונשלחתי לפלוגת עין־טבעון. בינתיים — ואני אם — הייתי כשנה וחצי במשק עין־חרוד. לאחר מכן נשלחנו לפלוגת־ירושלים, פלוגת החוצבים. הפלוגה כידוע לא החזיקה מעמד וחלק מחבריה הופנה ליגור. כך הגעתי למשק בשנת 1928. במשך רוב שנותי במקום עבדתי בטיפול בתינוקות, עבודה בה התמחיתי. לעתים מסרתי גם תור במטבח. כך נמצאת אני ביגור למעלה משנות דור — 35 שנה.

זו שקה רוזמרין

הודלק הלוקס

פינסק שוכנת בטבורן של ביצות פולסיה, שנקראות ביצות פינסק. ההתעוררות הלאומית הייתה כאן שורשים. חסידים ונושאי כתר תורה, משכילים ובעלי מלאכה, נתפסו כאן לציונות על כל זרמיה. פעולה ענפה לקרנות הלאומיות והוגים להפצת הציונות; חדרים מתקדמים ובתי־ספר של "תרבות" שיוו לה לפינסק דמותה החינוכית.

בית אמיד, חסידי־אדוק וציוני, היה בית הורי. שו"ב היה אבי ונתון לחסדם של רבנים וה"אגודה", אך לילדיו בחר בחינוך ציוני, בבתי הספר של "תרבות". משהוכבד עליו הלחץ של ה"אגודה" על הוציאו ילדיו ל"תרבות רעה", מוכן היה לאבד פרנסתו ולא לאבד עולמו. וויתרו לו.

לאחר הרצח המזעזע בפינסק בסוף מלחמת העולם הראשונה, בו נרצחו 35 צעירים ע"י הצבא הפולני — התארגנה קבוצת בנים וקבוצת בנות להמשיך בפעולה הציונית. אסורה הייתה הפעולה. השלטון הפולני החשיד בפעולה קומוניסטית. והועמדנו מחוץ לחוק. בתנאי מחתרת הפעלנו הוגים לתרבות וספרות עברית וכן להתרמה לקרנות הלאומיות. השתייכנו לברית הנוער הציוני־סוציאליסטי של מפלגת צעירי־ציון צ. ס. רוב הפגישות והפעולות נעשו בבית הורי, כשהם מחפיים עלינו בטקסים דתיים ואחי עומדים בחוץ על המשמר.

*

עליתי ארצה באגנית משא. עשינו דרכנו בבטן האגיה וישנו על הסיפון. שילמנו עבור הנסיעה בלבד. אוכל לקחנו איתנו לכל הדרך ואם לא הספיק — רעבנו. לאחר 3 ימים בבית העולים ביפו, עליתי לתלפיות לקב' פינסק, אשר עלתה אחר כך לגבת. לא התאקלמתי באוירה

של ירושלים. מעבר חריף מדי מיון הביצות של פינסק אל פיסגות הצוקים של יהודה. ירדתי לתלאביב. שנת עבודה בלודויה העניקה לי מידה של עצמאות ויציבות. לאחר נישואי עם דוד עלינו חזרה לירושלים. זה היה מקומו של דוד, הבניה והסלע. 7 שנים נאבקנו עם עצמנו. הקיבוץ בשפלה ואילו אנו בהר. לבסוף ירדנו. היו לנו כבר 2 ילדים. גלבוץ בגיל בית-הספר ושושנקה ז"ל בגיל הגן. נתקבלנו ביגור בסבר יפה. אכן הילדים היו צריכים לחכות קצת עד שיתפנה מקום במוסד וכו'. בינתיים עבדתי במטבח יום עבודה מלא וטיפלתי בילדים בין הזמנים. לבסוף היינו ככל החברים.

חדר האוכל המוארך והאפל, הואר בערבים בלוקס. המומחה הבלעדי להדלקתו היה ויסברוד. באחד מערבי מוצאי שבת, שעוד שמור בזכרוני, התכנסו החברים לארוחת הערב. בחדר האוכל חושך ואפילה ואילו בלוקס אין נוגע. ויסברוד ישן ואין מעיז להעירו. מחכים בצפיה. מקישים המזלגות בצלחות (צלחות מתכת) ומזמרים נעימה חרישית, חסידית, "שלוש-סעודות". כזרם עובר הזיק משולחן הפלחים אל יתר השולחנות. מצטלצלים הסכום והשירה עולה אדירה, נרכנים הגופות לפנים, אל השולחנות. נשענים הסנטרים אל כפות הידים ומגלגלים העיניים כלפי מעלה. אין צורך כבר להעיר את ויסברוד. מהדהדת השירה ומתגלגלת עד אוהל. נקטף מחלומי על חג העליה על הקרקע, קולט הוא הדי השירה הפורצת ומזדרז להגיע לחדר האוכל. הודלק הלוקס וחדר האוכל הופץ אורות בהירים. התרוממו החברים, הזינו שולחנות ויד בכתף השתלבה. המחול פריך, נשתלבו הפנים והרגלים רוקעות... "אל יבנה הגליל"... "ומי אנחנו? ישראל!". וכך עד אור הבוקר.

שרה בנארי

ביתי ביגור

בימים הסוערים של מלחמת העולם הראשונה טולטלנו לרוסיה. יחד עם אלפי פליטים אחרים עברנו ממקום למקום עד הגיענו לאזור הדונבס, שם נגולה במקצת מעלינו חרפת הרעב, אם כי המצוקה היתה רבה. התחלנו להתאזרח במקום. אנחנו, הילדים, נקלטנו בבתי-הספר ובחברת הילדים והסתגלנו מהר למציאות החדשה. והנה באחד הימים הודיעו השילטונות הסובייטיים, שכל הפליטים בעלי אזרחות זרה יוכלו לחזור לבתיהם. כך קרה שתוך זמן קצר חזרנו הביתה (לפולגיה) שלא הכרנוהו עוד. העיירה חרבה עקב פעולות המלחמה. הקרבות שהתחוללו כאן הפכו לאדמה חרוכה. לא קל היה להתחיל הכל מחדש, בעיקר לנו, הילדים היה קשה ביותר, אך לא היתה ברירה. העיירה קמה לתחיה, האנשים התאוששו והנוער התלכד והתארגן לפעולה ציונית, ללימוד עברית ובעיקר לאיסוף כספים למען הקרנות הלאומיות. קמו הסתדרויות נוער ומפלגות על כל גווניהן.

החלטתי לצאת להכשרה, אלא שדבר זה היה מלווה בקשיים. תנועת החלוץ וההכשרה עוד לא היו מבוססות במידה מספקת. המועמדים להכשרה היו מרובים מן האפשרות לקלטם. ראשוני החלוצים מהעיירה יצאו לגרוכוב, ע"י ורשה. בחרתי בקלוסובה שהפכה אז לשם דבר בגלל סיסמתה: בואו, בואו הכל... בינתיים פרצו מאורעות תרפ"ט על כל זוועותיהם ואי-אפשר היה לשבת ולחכות לאישור ממרכז החלוץ. ארזתי את החפצים והגעתי לקלוסובה, שם מצאתי כמה מבני עירי — סמורגון, ולמחרת יצאתי לעבודה. עבדתי ב"קריבקה" (מחצבת חצץ). עבודת הבחורות היתה ניפוי החצץ והפרדתו למידותיו.

עם אתים ביד גרפנו אותו אל רשת גדולה, אשר עמדה במלכוסן. יצאנו לעבודה השכם בבוקר, לא כולם סעדו ליבם בסנדביץ של לחם ושומן-חזיר, אשר הוכן ליוצאים למחצבה. מי שלא היה רגיל לאוכל זה עבד וסבל רעב. אין דבר, אפשר להתגבר. התרגשתי מאד, כאשר אחד החברים שאל לשמי והגיש לי לחמניה טריה, מרוחה בחמאה, לפי הוראת תורנית המטבח. ברם התנאים הקשים בשטח התזונה, הדיור והלבוש שהיו מנת חלקם של כל קיבוצי ההכשרה לא השפיעו עלינו לרעה. הרוח הקלוסובאית רוממה אותנו עד כי לא הרגשנו בעקיצות הייתושים מביצות פוליסיה ולא בפצעים על הידיים שלא היו רגילות לעבודה קשה. התגברנו על הכל וציפינו לעליה. והרגע המיוחל בא. אושרנו לעליה במסגרת המכביה, שהתקיימה בת"א בשנת 1932. היתה זאת, כידוע, עלייה חלוצית במסווה של תיירות. קיבלנו דרכון ל-4 ימים בלבד ויצאנו אז מפולגיה המוני נוער מכל האירגונים.

בבואנו לזורשה השתדלנו בפרוטותינו האחרונות לרכוש אי-אלה פריטי לבוש למען ניראה כתיירים ממש, מי כובע קש, מי סיכה לדש החליפה ומי כסיות, ואמנם נראינו כתיירים לכל דבר. אלא שהנאתנו הופרעה ע"י חברת האניות ובמקום אנית-נוסעים העמידה לרשותנו, במל קונסטנצה, אנית-משא לכבשים. האוכל היה רע וגם המיים חסרו לפרקים ובמקום ארבעה ימים שהינו על סיפון האניה עשרה ימים.

שמש אביב הקבילה את פנינו בדרוך רגלינו על אדמת הארץ. נמצאנו בתל-אביב כל הימים עד נעילת המכביה והופענו במצעד הסיום תחת דגל "הפועל". קשה לתאר את התוויות במעמד חגיגי זה. יש לזכור כי היו אלה ימים של חוסר עליה, של ישיבה ממושכת, כמעט חסרת סיכויים, בקיבוצי ההכשרה והנה פרצנו ועלינו.

עם תום החגיגות שלחה אותנו ועדת העלייה של הקיבוץ לארבעה משקים: יגור, רמת-הכובש, רמת-רחל וגבעת-השלושה. אני צורפתי לקבוצה האחרונה. לגבעה הגעתי ביום ששי. היתה זו השבת הראשונה שלי בארץ. מצב-רוח מרומם, אוכל טוב בהשוואה לזה שהיינו רגילים בו בשנות ההכשרה, וגם טיול בסביבה הקרובה לקיבוץ.

במוצאי שבת התקיימה אסיפת חברים, לה צפינו בסקרנות. באסיפה זאת הוכנסנו לאוירת חולין של הפועל העברי בארץ בתקופה ההיא של חוסר-עבודה. כמה חברים הביעו ספקות, אם צריך המשק לקבל עליו עול נוסף — כלומר החברות מהעלייה החדשה, שאין סיכויים לסדרן בעבודה. בני מ. הופיע אז בלהט רב למען קבלת החברות למשק, הרגיע אותנו שאין הדברים מכוונים כלפינו, אלא המצב הכללי הוא קשה מאד בגלל חוסר עבודה והוא מקווה שבכל זאת איש מאתנו לא יישאר מחוסר עבודה. דבריו הרגיעונו במקצת, אם כי לא יכלו למחות כליל את הרושם הקשה של הוויכוח.

בשנת 1934 נשלחתי מטעם הקיבוץ לקבוצת "הבחרות הסוציאליסטית" (כיום משק גליליים), ששכנה על שפת הירקון בצפון ת"א, ואחרי שנתיים עברתי ליגור, פה נפגשתי עם חברי מההכשרה ומהעליה ופה מצאתי את ביתי.

גולדה שלם (פרגמנט)

קלוסובה, יגור וסדום

בחורף שנת 1930 הגעתי לקליבן. היתה זאת פלוגה של קלוסובה. עבדנו במנסרה. עבודה היתה לכולם והיינו מרוצים. בימים הראשונים העבודה היתה קשה, אבל התרגלנו מהר מאוד לכל התנאים.

ב-1 במאי הודענו למנהל המנסרה, כי חג היום לפועלים ואין אנו עובדים בו. המנהל הודיע כי כולנו מפוטרם. שום משא-ומתן לא עזר, נשארנו מחוסרי עבודה והיה הכרח לפזר את הפלוגה. קיבלנו הודעה מקלוסובה על העברת האנשים לקלוסובה ולפלוגות. הייתי בין אלה שהגיעו לקלוסובה.

באנו לפנות ערב עייפים ושכבנו לישון על הריצפה. פתאום התעוררנו לקול שירה. היו אלה החברים שקמו לעבודה. בעוד אנו שוכבים על הריצפה סבבו אותנו במעגל ורקדו הורה וכן ניסו גם למתוח אותנו במעשי קונדס שונים.

התחילו ימי עבודה קשים. העמסת האבן על הקרונות היתה עבודה מפרכת. פעם קיבלנו גם מכות מה"קרקוביאקים", פועלים מסביבות קרקוב שלא אהבו את החלוצים, הם חשבו שבאנו לגזול מהם את מקומות עבודתם. תיגרות בינינו וביניהם אירעו לא פעם ומהלומות נפלו משני הצדדים.

כשהלכתי בפעם הראשונה לראות את "דירתי" ב"פלוגה" היה הרושם לא נעים. המיטות מקרשים (נארות) בשתי קומות. בכל מיטה 3 אנשים — שמנים ורזים, גדולים וקטנים יחד... רוחב המיטה — 80 ס"מ. מי שישן בחורף ליד הקיר היה פעמים רבות נדבק לשלג, והישן בקצה השני היה לפעמים מוצא את עצמו על הריצפה...

החלה העלייה לארץ-ישראל. הוותיקים עלו ונשארו הצעירים והחדשים. אני עדיין צעירה אז, למטה מגיל שמונה-עשרה. המצב בקלוסובה נעשה קשה ביותר. רבים התחילו לעזוב ואז התקיימה האסיפה הידועה בקלוסובה בראשותו של ד. לוי ז"ל, שפתח את האסיפה במילים אלה: "חברים, מי שחושב לעזוב את קלוסובה, לא צריך הערב להיות באסיפה. אנחנו צריכים פה באסיפה להישבע שלא נזוז מכאן עד לעלייתנו, ואף אחד לא יודע כמה זמן יימשך הדבר". אחרי האסיפה הזאת פסקו העזיבות.

ההורים היו באים לקלוסובה לביקורים ודרשו שה"ילדים" יחזרו הביתה. המלחמה עם ההורים היתה קשה. למרות התנאים הקשים נשארו החברים בקלוסובה עד העלייה. כשהגיעו מהארץ ידיעות על חלוצים שאינם הולכים לקיבוץ — התחילה בדיקה קפדנית בקלוסובה באישורים לעלייה. רכשתי את אימון הפלוגה ואושרתי לעלייה ובשנת 1934 הגעתי ליגור.

ביגור וכסדום

ראשית עבודתי ביגור היתה במאפיה. אז עבדו בחורות באפיית הלחם. התנור היה רע, לא היה דלק, בלילה אספנו קלחי תירס או "סחבנו" קרשים, למרות התרעמות החברים העובדים בבנין. השומך היה מעירנו בלילה לעבודה. הגשם דלף. את הלחם צריך היה להכניס לתנור לאור מנורת נפט, שהזכוכית שלה היתה, לעיתים תכופות, מתפוצצת מהרוח. גם ללוש את הבצק היה קשה מאוד. לא פעם רצינו לקחת פטיש ולשבור את התנור המקולקל, כדי להכריח לבנות חדש ואף על פי כן היו כל פעם מתקנים את התנור הישן, ואנו העובדות התענינו בעבודתנו. היו גם, כמובן, רגעים של נחת-רוח: זכור לי עוד "המאורע", כשאפינו שתי עוגות ראשונות עם היוולד שתי הבנות הראשונות. במאפיה עבדתי כשנה וחצי.

עבדתי גם במכבסה. אז הכניסו בפעם הראשונה את המכונות. הייתי בין הבחורות הראשונות שקיבלו הכשרה, איך להפעיל את המכונות. בעבודה זו נהנינו מ"התנאים הטובים", שאופשרו הודות למכונות. גם בעבודה זו עשיתי זמן רב. אחר כך נשלחתי לעבוד במטבח במחצבת "נשר", בה התקינו ארוחות לחברינו עובדי המחצבה. היה זה בזמן מאורעות

1936—1939. היתה סכנה מתמדת בעבודה זו שנעשתה תחת מטהי-אש תכופים. לא פעם בישלנו רק בהפסקות בין היריות. פעמים רבות היה הכרח להסתתר בתעלה. פעם, הלכתי לאיבוד וחפשו אחרי, כי חשבו שנהרגתי. היתה שמירה קבועה על המטבח. אחרי תגובה חריפה של שומרניו הוקל המצב.

ב-1941 נשלחתי לעבוד במטבח-הפועלים במפעל-סדום, שם החזיק הקיבוץ פלוגה מקובצת. היו שם 3 מיני עובדים: פקידים, פועלים שכירים מהעיר וחברי קיבוץ שהיו את הפלוגה המקובצת. מזכיר מועצת פועלי-סדום היה חבר גבעת-השלושה.

יצאתי לסדום עם הרבה חששות, איך אסתגל לאקלים. החום היה קשה ובלתי גסבל והמגורים בצריפים. הגעתי למקום באחד מלילות יוני החמים והקשים ונתקבלתי ע"י הטבח הראשי בקרירות. היו הרבה קשיים במטבח: עיכוב באספקת הפרודוקטים ואיכותם הגרועה וכמו כן חסרו ירקות ופירות, אבל התגברנו על הכל.

זכורתי טיול יפה, שעשינו יחד עם תיירים בסירות-מנוע בנחל ארנון. במהלך השיט צפונה עלינו על שירטון ולא היה ביכולתנו להתקשר ולהודיע על התקלה. נעזרנו ע"י אנשי הלגיון מעבר-הירדן, שטיפלו בנו יפה והודיעו בסדום על התקרית.

זוכרת אני את הימים של פלישת רומל למצרים. התקיימה אז אסיפת „ההגנה“, שנמשכה עד אור הבוקר, בה דנו איך להתכונן לקראת פלישה אפשרית. דיברו על הכנות סירות לנסיגה. אנשי הקיבוץ היו נגד נסיגה והפקרת המקום והמפעל.

בתקופת הפלמ"ח הייתי גותנת אוכל לאנשי הפלמ"ח. היו טענות מצד ההנהלה. איימתי שאעזוב את העבודה אם לא יניחוני לעשות זאת. בכל ארץ עוזרים לפרטיזנים ומי יעזור לאנשי הפלמ"ח, אם לא אנחנו? — היתה טענתי. כך נהנו מאות אנשי הפלמ"ח שהיו מגיעים לסדום מיחס, טיפול ודאגה לצרכיהם.

במפעל סדום עבדתי קרוב לשנתיים. במסיבת פרידה שערכו לי זכיתי לשבחים והערכה לעבודתי. זאת היתה התקופה היפה והמעניינת בחיי.

שרה בט

בתנועת „דרור“

תנועת „דרור“ בגליציה, אליה השתייכתי, שרויה היתה במאבק על קיומה עם השומר-הצעיר, שלא היה מעונין בקיום תנועה זו.

תנועת „דרור“ נוסדה בעיירות מזרח-גליציה קוטי-קוסוב. הנוער מדלת-העם אורגן ב„פרייהייט“ וב„החלוץ הצעיר“ בהשראת „החלוץ“ בפולין, שמרכזו היה בוורשה. התחילו בפעולת הכשרה של „דרור“ בזולקיב, שע"י לבוב. זו היתה הכשרה עירונית. חבריה עבדו בבית החרושת לזכוכית. בעיירות אחרות, ההכשרות עבדו במנסרות-עץ.

הנוער בעיירתי היה נוער עובד ורובו עבד אז בתעשיית מרבדים שהיתה נפוצה בסביבות אלה. את כל ההשכלה התנועתית רכש נוער זה בתנועה, אחר יום עבודה. הוא פיתח בהכשרה חיים עצמיים ואפילו בתנאי רעב סלד מעזרה של גורמים פילנטרופיים ולא רצה לקבל „חבילות“ מהבית. אני הייתי בכל נקודות ההכשרה האלה.

העליה ארצה היתה אז בעיה קשה הואיל ו„השומר הצעיר“ התנגד להקציב סרטיפיקטים

ל"דרור" והיה גם קושי כספי, כי לא היה גורם שיממן את הוצאות-הדרך. בגלל סבות אלה חיפשה תנועת "דרור" דרכים אחרות לעליה ואירגנה את העליה הבלתי-ליגלית. בשנת 1930 נקראתי ע"י תנועת לצאת דרך גבולות-הרים לגבול קרפטורוס. כך הגעתי לצ'כיה, למרכז "החלוץ" בעיר מריש-אוסטרו. גם פה נתקלתי בהתנגדות "השומר הצעיר" לעליתי, אך כאן נעזרתי בתנועת-הנוער של יהודי צ'כיה "תכלת-לבן". הייתי בצ'כיה כ-3 חודשים בקיבוצי הכשרה, בערים אולמיץ וברין (כבלתי-ליגלי לא יכולתי לקבל עבודה כדי להתפרנס). בעזרתם הגעתי גם לוינה, שהיתה אז תחנת מעבר מרכזית של העליה החלוצית. בוינה פניתי למרכז "החלוץ", אך הואיל ולא היה סרטיפיקט פנוי עבורי, נאלצתי לחכות. באותו זמן פעל שם התיאטרון האידי "ווילנער טרופע". בילדותי הייתי חובב בחוג הדרמטי בתנועה. כעת זה עזר לי והתפרנסתי כסטטיסט בתיאטרון זה. באחד הימים נודע לנו שהגיע טרנספורט של חלוצים. יצאתי לתחנת-הרכבת יחד עם חברי מרכז החלוץ וכאן נעצרתי ע"י המשטרה כבלתי-ליגלי ולשבתי במעצר כ-6 שבועות. התנהלה חקירה נגדי, בה נאלצתי להודות על "פשעי". גזר-הדין היה צו גירוש מוינה, עם רשות לצאת לאן שארצה. עשיתי שתמשך החקירה בבית-הסוהר הרבה זמן, מפני שמרכז-החלוץ ציפה לקבל עבורי סרטיפיקט-העברה מגליציה בימים האלה. עם התקבל הסרטיפיקט, עזבתי את בית-הסוהר בליווי שוטרים, שהביאוני לאניה בטריאסט, כנראה חששו פן אחזור. כך, אחרי טיילטולי דרך של שנתים עלית ארצה ב-1932.

ירדתי בנמל יפו. שם קיבל פני ברדיצבסקי, כבא-כח פלוגת חיפה-יגור, אשר קלטה אז עולים יוצאי תנועת "דרור". הדגש היה על קליטת חברים יוצאי קלוסובה. חלק מהעולים האלה התרכזו אז בתל-יוסף ומשם, אחרי הפילוג הצטרף לקיבוצים בית השיטה ועין-הכרמל. בימים הראשונים לבואי לפלוגת חיפה-יגור גשלתתי לעבודה בצינור-הנפט. אחר כך עבדתי, כמו רוב חברי הפלוגה במחצבות, בנמל ובבנין.

בן-ציון רוזנברג

זכור תזכור, כי לארץ ישראל אתה הולך לא לשם מעשי גבורה, לא לשם הבאת קרבנות, כי אם לשם עבודה.

יוסף טרומפלדור

עיירה - ושמה ברסטצ'קה

חברי יגור, יוצאי מזרח אירופה, לא היו בעבר בחלקם הגדול יושבי כרכים. רובם נולדו, גדלו וקיבלו את חינוכם הציוני-חלוצי בערים ובעיירות קטנות בתפוצות הגולה, בהן עוד נשארה, לפליטה גדולה גחלת לוחשת בערימת הדשן". אמרנו: נציב יד ושם לאחת העיירות שתסמל את כולן, בהן היו מפכים חיים יהודיים עירים ותוססים ובהן גדל והתחנך דור ציוני-חלוצי שנתן מכוחו ואונו לבניין הארץ והקיבוץ וגם לבניית ביתנו הקיבוצי ביגור. אולי היתה כאן גם איזו כוונה שלא בוטאה במילים: להראות לבנינו, על ידי תיאור מוחשי של עיירה אחת בגולת ישראל, איך הגיעו הוריהם לרעיון בניין הארץ ובניין הקיבוץ, מה היה חינוכם הציוני-חלוצי, מה היתה האווירה בעיירה, ומה עבר עליהם עד הגיעם ארצה וליגור. דומה שאין צורך להוכיח שביסוד יגור כמו ביסודה של הארץ כולה משובצות אבני זכרון מהריסותיהן של ערים ועיירות בתפוצות הגולה שעלה הכורת עליהן ועל תושביהן היהודיים. עשרה חברים עם בני משפחותיהם יוצאי ברסטצ'קה חיים ביגור. ואם כי חברים אלה אינם שוכחים לציין שהודות לציוניותה, חלוציותה ועבריותה נקראה ברסטצ'קה בפי רבים: ירושלים דוהלין — הרי היתה זאת עיירה יהודית טיפוסית הראויה לסמל עיירות רבות אחרות בגלות ישראל שהפכו עיי חרבות בימי חורבן ושואה.

המערכת

לפי דברי ההיסטוריונים היו יהודים בוהלין, שלמחוז השתייכה העיירה ברסטצ'קה, כבר בסוף המאה ה-14. על ראשיתה של ברסטצ'קה ידוע, ששטחה היה מקודם אחוזת נסיכים פולנים ורק בשנת 1547 הוכרזה כעיירה ונקבעו בה שני ירידים שנתיים שנועדו לשמש מקור פרנסה לתושביה. בשנות ת"ח ות"ט (1648) לא פסחו פורעי חמלניצקי כמובן גם על ברסטצ'קה, השמידו בה את רוב היהודים — כמאתים משפחות — ונשארו בדרך גס רק 12 משפחות. את מפלתו הניצחת מידי הצבא הפולני גחלו הרוצה חמלניצקי ומחנותיו ממש על יד ברסטצ'קה, שם הוקמה מצבת זכרון ע"י הפולנים לכבוד הנצחון הגדול. שמה היינו יוצאים בעודנו ילדים, לטיולים, ולכל מה שקוראים עכשיו „פעולות". אכן, הודות לקרב המכריע ולתבוסה המוחצת האמורה התפרסמה העיירה (שבדרך כלל קשה למצוא אותה במפה הכללית של פולין דאז) בהיסטוריה הפולנית. את הקרב האחרון הזה תיאר בהרחבה הסופר הפולני המפורסם הנריק סיניקיביץ בספרו „באש ובחרב".

התאוששות מבורכת ליהדות פולין, ובתוכה כמובן ווהלין, חלה בסוף המאה ה-17 והתחלת המאה ה-18. בשנים אלו היה גם היישוב היהודי בברסטצ'קה במזל עלייה ובשנת 1787 היה מספרם 569. אסון מהיר וכבד פקד פעם נוספת את העיירה בסוף המאה ה-18 — מגפת הדבר שהשתוללה אז בוהלין. במגפה זו נספו כמעט כל תושביה היהודים של העיירה ונשארו בה 5 נפשות בלבד. לאחר מכן התאוששה העיירה ובשנת 1897 היו בה 2251 נפשות יהודיות, מתוך אוכלוסייה כללית של 4666 נפש, כלומר קרוב ל-50% יהודים. במאה ה-20 היה גידול האוכלוסייה הכללית ובתוכה היהודית איטי מאוד. לפני השואה גנתה האוכלוסייה בברסטצ'קה כ-6000 נפש וכ-50% מהם יהודים. היחסים בין האוכלוסייה האוקראינית הנוצרית והיהודים היו בדרך כלל תקינים למדי והם התפרנסו

אלו מאלו. בסביבת העיירה היו אחוזות גדולות של רוזנים רוסיים ופולניים, שהעסיקו גם יהודים בעבודה חקלאית. בעלי האחוזות נענו גם לדרישות עבודה של הסתדרות החלוץ והסתדרויות הנוער האחרות. שתמורתה היתה מיועדת להחזקת הסניפים, או לקרן עלייה בשביל חברים מחוסרי אמצעים. פרנסת האוכלוסייה היהודית התבססה בעיקר על שני סקטורים: מסחר ומלאכה, סוחרים וחנוונים, ובעלי מלאכה. לרוב כובענים וחייטים, אבל היו גם לא מעט נגרים, סנדלרים, פחחים, בנאים ועוד. יהודים עשירים או אמידים היו מועטים מאוד בעיירה. רובם התפרנסו בצמצום ולא מעטים הוציאו את מהייתם בדוחק ממש. לעזרתם של האחרונים פעלו מוסדות צדקה ועזרה הדדית, שפעולתם הצילה לא מעטים מהרפת רעב, הם סיפקו עזרה רפואית וכו', כגון: „גמילות חסדים“, „ליגת הצדק“, „יתומים קאמיטעט“ (וועד לעזרת יתומים), „הכנסת כלה“ ועוד.

העיירה מוקפת סביב סביב בנהר לא מהגדולים בפולין, אולם גדול לפי מושגינו בארץ, הוא — הסטיר. העיירה היתה מוקפת יערות שנמשכו קילומטרים רבים. יערות אלו שימשו למקום טיולים בשבתות ובחגים וכמו כן לאסיפות ושיחות של החלוץ ותנועות הנוער בעיירה.

ראשית התנועה הציונית

התארגנות ציונית החלה בברסטצ'קה בשנות 1906—1907. אולם אווירה ציונית שררה בעיירה עוד לפני היסוד הרשמי של ההסתדרות הציונית. יצרו אותה משכילים יודעי עברית והוגה הדעות ביניהם היה א.י. פולק ז"ל, אביה של חברתנו רוחמה. בימים אלו התארגנו בעיירה גם אנשי הבונד ועל הציונים היה לעמוד בפרץ, ואמנם יכלו להם.

כבר אז הבינו הציונים שעתיד התנועה הוא הנוער וכל תשומת הלב הופנתה אליו. כאמצעי יסודי וחשוב להתדרת התודעה הציונית הם ראו בהפצת השפה העברית. וכך התחילו לדבר עברית ביניהם וכן ללמד עברית כל צעיר שרצה בכך. ימים ולילות ישבו או בצוותא בכדי לקרוא וללמוד את אחד העם, ביאליק, פיאברג ועוד. רוח ציונית זו הקרינה גם על העיירות שבסביבה ומשם היו באים לשאול ספרים עבריים בספריה שנוסדה אז בעיירה. המוסד היחידי להיגוך ילדי היהודים היה בזמן ההוא ה„חדר“ המסורתי (היה גם בית ספר ממשלתי, אבל היהודים לא שלחו אליו את ילדיהם). אולם לא רק לרוח, לרעיון ולשפה דאגו, אלא כבר אז הבינו שלמוד מקצוע חשיבותו רבה מאוד. אחדים מהמשכילים הצעירים הנ"ל הלכו ללמוד מקצוע.

אולם גולת הכותרת של פעולת הציונים דאו היתה הקמת בית ספר עברי שכלל גם לימוד מקצוע. בעיקר לבנות. היה זה בשנת 1903. בית הספר התקיים בחדרו של א.י. פולק שהיה גם מורה. הקמת בית הספר, שמשך אליו יותר ויותר נוער, עוררה סערה גדולה בעיירה מצד החרדים והמתנגדים האחרים למיניהם. כאשר נוכחו אלה שרק על ידי וויכוחים ותעמולה לא יתגברו על „בית הטומאה“ הם הסיתו ואירגנו את הקצבים שהתנפלו בגרונים והרסו והחריבו את כל מה שהיה בבית ובכוח האלימות שותק בית הספר.

בית הספר „תרבות“ נוסד מחדש אחרי מאמצים רבים בשנת 1918. המורים החדשים ועוד יותר מהם התלמידים התמסרו ללימודים בלהט ובצמא, שכלל קשה לתארם. עד מהרה יצאו לבית הספר הזה מוניטין בכל הסביבה. זכה גם בית הספר הזה שאחד ממוריו הראשונים היה המשורר יצחק למדן ז"ל. מספר המורה הראשון קוויטני, שבזמן מלחמת העולם הראשונה, כאשר החזית היתה ממש בתוך העיירה, והיו אלה שעות של סכנת נפשות ממש נמשכו הלימודים בבית הספר כסידרם. ואמנם רבה היתה ההצלחה. בית הספר טיפח וחינך מאות רבות של חלוצים, חדורי הכרה ואהבה לשפה, לציונות ולארץ, גם לדור שלנו היווה בית ספר „תרבות“ את היסוד לחיים. לא רק ידיעות שאבנו ממנו, הוא נתן לנו גם בסיס לצעדינו הראשונים בהיי תנועה פעילים, מחוזרים מחוזרים הצטרפו אחרי גמר בית-הספר לתנועות הנוער: החלוץ הצעיר והשומר הצעיר. הסתדרות הנוער היתה כעין המשך טיבעי לחינוך של בית הספר ומהווים דוגמה ומופת ליתר הנוער שלא זכה מסיבות שונות להיות בין לומדיו.

„התאחדות“ ופועלי ציון צ.ס.

הוועד הציוני שהוא היה גם וועד בית הספר וכן בוגרי בית הספר גראו בעיני הנוער כחוג של ציונים כלליים, אינטליגנטים שאמנם מתנכים לציונות ולארץ ישראל, אולם לא לחיי עבודה ולא חודרים מספיק, או לגמרי לא חודרים לשכבות העמלים. צעירים אלה התארגנו וייסדו את מפלגת „התאחדות“ שריכזה סביבה את הנוער המבוגר, ביניהם בחורים שהיו יושבים בבית המדרש ולומדים

— הוץ מגמרא ופוסקים — את „אהבת ציון“, „אשמת שומרון“, „לאן“ ועוד. הם הביאו לביקור של שלושה ימים בעיירה את אברהם לוינסון וזל, ציר הסיים הפולני מטעם גליל והליון, שהביא איתו משב רוח מרענן של היים ציוניים.

בשנת 1923 נוסדה המפלגה הציונית סוציאליסטית „צעירי ציון“ שבמרצת השנים התאחדה עם פועלי-ציון ונוסדה המפלגה פועלי ציון צ.ס. מפלגה זו, נוסף על כל העבודה הציונית-חלוצית והתרבותית שלה, עסקה גם בבעיות המקצועיות והכלכליות של חבריה, הודות לפעולתה יחד עם החלוץ ותנועות הנוער הגיעו רוב הפועלים היהודים לתשע שעות עבודה במקום 10—11 שעות שעבדו עד אז. מאוחר יותר הם השתייכו גם לאגודה המקצועית הכללית בעיירה שבה התבלטו מגמות קומוניסטיות. חברי פועלי ציון נאבקו איתם קשות והשתדלו למנוע את השפעת הקומוניסטים ברחוב היהודי. הם פעלו רבות בכל הקרנות הלאומיות ובהפצת השכלה למחוסריה. ספרייהם מנתה בשנת 1930 יותר מ-1000 ספרים ביידיש ואחר כך כמות הספרים הוכפלה והושלשה. בשנה זו הגיע מספר החברים במפלגה ל-100. רבים מהם השתייכו להחלוץ ויצאו להכשרה ולהגשמה.

מספר יוצאי ברסטצ'קה בארץ — 250. מהם 50 איש או 20% בקיבוץ. קבוצת חברים נמצאים בייגור. מספרם בייגור היה גדול יותר, אולם 11 מהם עזבו. יוצאי העיירה נמצאים בכל פינות הארץ: בערים, מושבות וכאמור בקיבוצים. יש לציין שבזמן המשבר הגדול בארץ בשנים 1927—1929 כאשר הייתה ירידה גדולה מהארץ חזרו לברסטצ'קה רק שניים וגם הם הסתתרו והתביישו לצאת החוצה. אחד מהם אגב הצדיק את ירידתו בנימוקי בריאות. ראוי לציין שהאזכרה הראשונה לקבוצת השואה בעירתנו התקיימה בקיבוץ. היה זה בייגור בשנת 1947.

החלוץ והחלוץ הצעיר

איך לתאר את העיירה בלי החלוץ, החלוץ הצעיר והשומר הצעיר, החלוץ ותנועות הנוער היו את פאר העיירה. הם השפיעו השפעה מכרעת על הנוער וגם על העיירה כולה. בימי שבתות וחגים של הקיץ היתה תרועת קולות הנוערים נשמעת ביערות בסביבת העיר. בערבי החול ובחורף בכלל חמו המועדונים מהמוני נוער. כמעט ולא היה בית, שבו היו ילדים, אשר אחד מהם או כולם לא השתייכו לתנועה החלוצית. המדריכים ברובם היו בוגרי בית ספר „תרבות“, אולם המוני חניכי החלוץ הצעיר מגיל 8 עד 18 השתייכו לכל השכבות והמעמדות.

החלוץ הצעיר בברסטצ'קה נוסד ב-1924. הגיעו אלינו שמועות שבאי אילו ערים התארגנו הצעירים שגילם הצעיר אינו מאפשר להם להשתייך להחלוץ, וצעירי העיירה שלנו עשו כמותם ללא כל עזרה או יד מכוונת מהחוף. בהתחלה היה הסניף קטן ומנה מספר מועט של חברים, אולם במשך הזמן גדל והתרחב והקיף את רוב הנוער בעיירה. היתה זו התנועה הראשונה שבה מצאו את ביתם ילדי הפועלים והעובדים, ואף תלמידי בית הספר הפולני. הודות לעממיותה הצליחה תנועה זו למזג את כל השכבות האלו וללכדם לגוף אחד שפעל והתחנך יחד. בשיא ההתארגנות מנה הסניף 120 חברים. אחרי שהסניף התבסס והמדריכים רכשו נסיון, הודות ללהט החלוצי, המסירות המתמדת, הלימוד העצמי והדוגמה האישית שלהם, הסתערנו גם על הסביבה וייסדנו סניפים בעיירות הקטנות בסביבה. המדריכים היו באים אלינו ולומדים מנסיוננו בכל דבר קטן וגדול. אנו שימשנו להם דוגמה ומטרופולין, כביכול. יציאתן של קבוצות חברים להכשרה הותיר על פי רוב הלל ריק וגרם לחוסר מדריכים במועדון. היתה זו מין הקזת דם, אולם יחד עם זאת היתה זו גם זריקת עידוד חשובה שהדביקה יותר ויותר צעירים שעדיין לא הגיעו אלינו.

קיבוץ הכשרה ככרסטצ'קה

בתקופה ההיא — בשנת 1932, שנחשבה כתקופת הגאות הגדולה לתנועה החלוצית בפולין, עת יצאו לכבוש את העבודה ולהקים קיבוצי הכשרה בערים ובעיירות ברחבי המדינה — יזמנו גם אנו קיבוץ הכשרה בעירתנו. בראשיתו נישא כולו על כתפי החלוץ ותנועות הנוער במקום שעזרו לו בכל. וחלק מאיתנו, ביניהם בלומה ביקמן ומרים מלמן אף הצטרפו וחיו בו חיי קיבוץ ממש. מבלי לבוא בכל קשר עם ההורים על אף התנגדותם הרבה.

באותם הימים קם גם בעיירה סניף של התנועה הרביזיוניסטית ומתוך רצון להתחרות בהחלוץ יסדו גם הם קיבוץ-הכשרה משלהם. מובן מאליו ששני קיבוצי הכשרה בעיירה קטנה כזאת לא יכלו להתקיים וזה גרם לסכסוכים רציניים ולהתחרות חריפה ביניהם על רקע של כיבוש עבודה. אחרי תקופה קצרה

נתחיל הקיבוץ הרביוניסטי ונשאר רק הקיבוץ החלוצי. אולם גם בשביל קיבוץ אחד לא היה בסיס כלכלי מספיק, הוא פירנס בקושי 15–20 איש. במועצה הגלילית של החלוץ לא ראו טעם להמשיך ולהחזיק בנקודת הכשרה זו, אולם אנו ראינו בה חשיבות רבה מבחינה חינוכית לנוער ולהורים גם יחד ובשום אופן לא הסכמנו לוותר עליה והתחלנו במאבק נגד מגמת חיסול זו. לאחר שכל הסברתנו במכתבים רבים לא עזרה, יצאנו ברגל שלושה חברים: ש. פולק, בלומה ביקמן ואני ללוצק, מרחק של 50 ק"מ, ורק על ידי שכנוע פנים אל פנים ביטלנו את רוע הגזירה.

בקיבוץ קלוסובה

הייתי הראשון והיחיד מכיתתי שהצטרפתי להחלוץ הצעיר עוד בהיותי תלמיד בית הספר וכעבור שנה יצאתי להכשרה, יחד עם קבוצה די גדולה יחסית, דבר שהיה מלווה בהתרגשות רבה מצד חברים והורים. אף על פי שאנשי העיירה היו כבר רגילים בכך והרבה בודדים וגם קבוצות יצאו זה שנים להכשרה, ולא מעטים מהם היו כבר בארץ, אלא שהקבוצה בה אני יצאתי להכשרה היתה הגדולה ביותר. יצאנו אז לקלוסובה עשרה בני נוער. אגב, לעיירתנו היו קשרים הדוקים במיוחד עם קלוסובה, מפני שרבים מבניה עשו בה את הכשרתם ובזמן מצוקה ומחסור חמור של נעליים יצא ב. מרשק לברסטצ'קה, ביוזעו כי בה יקבלוהו בזרועות פתוחות ותינתן לו העזרה המכסימלית, בהודמנות זו ייזכר לטובה בנימין ולטר ז"ל, אביו של חברנו אריה ולטר, שתרם רבות לעזרתה של קלוסובה.

בתחנת הרכבת בקלוסובה קיבל את פנינו חברנו ג., שהיה מגודל זקן פרע, נעול מגפיים גדולים (בקיץ) והבנות התחילו להצטופף ולצבוט אחת את השניה: „הביטו, ככה נראים כול אנשי קלוסובה“, הכניסה הראשונה לקיבוץ ולמושב „חדרי השיכון“ היו „מרשימים“ לא פחות. החדרים לא הצטיינו בנקיון וסדר, ותקווה להרגשת־בית לפי מבט ראשון זה כמעט ולא היתה לה כל סיכוי. אחרי שעה קצרה, כאשר הספקנו לבקר בפילות שונות או אצל בנות העיירה: רחל סירקיס ושרה ברגר, ששהו כבר במקום זמן מה, אורו עינינו ובייחוד עיני הבנות. ראינו שביוזמה ורצון חזק אפשר גם פה לשנות משהו. הסיסמה הראשונה בו ביום היתה: מהפכה בשטח הנקיון, אמרו וכן עשו.

ידועים הדברים על התנאים הקשים מבחינת כלכלה, דויר, לבוש וכדו' בהכשרה בזמן ההוא בכל המקומות ובייחוד בקלוסובה, תהיה זאת התכחשות לאמת באם אניד שעל אף הכול הייתי תמיד מאושר. עם כל ידיעותי על מצב העניינים בהכשרה -- לפי מכתבים שקיבלנו, או מחברים שחזרו, לא חסרו רגעי חולשה וביקורת. אולם היציבות וההרגשה הטובה חדרה לאט לאט עם התודעה שזוהו: א) הפרודור, אותו יש לעבור בכדי להגיע למימוש שיא שאיפותינו והיא ארץ ישראל העובדת, עם כל הוזהר שהשתקף אז בשאיפה זו; ב) ידעתי שעד לעלייה זהו ביתי במלוא מובן המילה והגשרים לבית ההורים נשרפו כליל, זהו ביתי בימי חול וחג; בשמחה ובעצב וגם במחלה. זהו ביתי ואין בית אחר.

עיוכבים ודחיות

אחרי היותי סך הכול ששה חודשים בקלוסובה, אושרתי לעליה. ב־6 למרץ 1930, „עליתי“ יחד עם יוסקה קליבנר ורחל סירקיס, עליתי, אבל ארצה לדאבוני הרב לא הגעתי אז. הבדיקה הרפואית של הסוכנות היהודית בוורשה עיכבה או זו הפעם הראשונה 20 בחורים ובחורות רק „לחודש־חודשיים“, כדי שיבראו ויאספו כוח, והנה נסגרו שערי הארץ וחודש־חודשיים אלה נמשכו ארבע שנים, מיום שאושרתי בקלוסובה לעלייה או לפחות מיום קבלת ההוראה מוורשה, לארוז את החפצים, הרי שבדמינוני הייתי כבר בארץ. אין ספק שמסיבות הפרידה, בכי ההורים וכדו' הגבירו וחיזקו בי הרגשה זו. והנה מכה כזו, מדוכא ומבוויש, כאילו כל עולמי הרב עלי, חזרתי הביתה, בימים הראשונים אף התביישתי לצאת החוצה. אולם „החוק“ הגיע לחדרי, קבוצות קבוצות באו לנחם אותי ולעודדני, כידוע, לכל צרה מתרגלים ובייחוד כשבאמת האמנתי, שזה עניין של זמן קצר בלבד. שהייתי מאונס בבית והידיעות מהארץ, ששערי העלייה נסגרו הביאו אותי להסתערות מהודשת ורבת תנופה של פעילות בהחלוץ והחלוץ הצעיר.

בשנת 1933 קיבלתי הוראה ממרכז החלוץ לצאת להכשרה פעם נוספת. הפעם למצויב. אולם בדרך היה עלי להתעכב בלוצק ולקבל שם הוראות נוספות. בלוצק נודע לי שבמצויב עדיין לא נמצא קיבוץ ושעלי יחד עם כמה בחורים ובחורות, שגם הם היו כבר בדרך לשם, לארגן ולהקים את הפלוגה הזו. „הוותק שלך בתנועה והניסיון בקלוסובה מבטיח לנו שאמנם תצליח“, אמרו. מצויב — עיירה במחוז קובל — גם בה היתה בזמן הזה פעולה חלוצית־ציונית. אולם לא באותו היקף, לו הורגלתי

בברסטצ'קה. עם בואנו לעיירה אספנו מיד את חברי החלוץ והחלוץ הצעיר והטלנו עליהם משימות רבות. הם קיבלו אותן ברצון וקיימו במרץ ומסירות את כל המוטל עליהם. לעומת זאת נתקלנו בקירי אטום אצל רוב המעבידים. העבודה העיקרית במצויב היתה במחצבות חימר לבן, ממנו עושים בלוקים, המיוצאים לערים הגדולות, לתעשיית אמייל. היתה זו עבודה קשה ומפרכת שעד כה עבדו בה רק גויים ולא עלה בדעת גותן-העבודה שבחורים יהודיים יעמדו בה. היה צורך בסבלנות ללא גבול לדבר ולשכנע, לבקש ולבסוף אף לאיים (בתגובת אלימות של אנשי החלוץ המקומי) בכדי לשכנע אחד או שניים מהם לקבל רק כמה בחורים לנסיון. אחרי שהסכימו שניים ראשונים, המאבק עם יתר המעבידים היה כבר הרבה יותר קל. במשך הזמן קיבלנו את רוב העבודה בקבלנות. יחד אתי היו במצויב חברינו: מאיר שמיר ואריה מיכאלי.

לאחר שלוש החודשים קיבלתי הוראה לזון עם קבוצת אנשים ממצויב לעיירה הקרובה לובומיל. גם בה חזר בערך אותו הסיפור של מצויב, בהבדל אחד ששם לא היו מקומות עבודה מרוכזים כמו המחצבות במצויב, אלא היו פזורים בכל העיירה. גם פה, כאמור, עזרו לנו הרבה מאד החלוץ והחלוץ הצעיר במקום. במשך זמן קצר מאד כבשנו הרבה מקומות עבודה: טחנות קמח, בירור סמרטוטים ועוד. הפלוגה מנתה 40 איש. אחרי שישה חודשים (במצויב ולבובומיל יחד) קיבלתי פעם נוספת הוראה לעלות ארצה.

יום העבודה הראשון בכרמי יגור

למשק באתי יחידי ולא בקבוצה כפי שהיו אז באים. היו איתי באונייה חלוצים נוספים, אבל הם הלכו למשקים אחרים. אני ביקשתי לברא דווקא ליגור. היה זה בסוף מרץ 1934. במשך יומיים שלוש סיירתי בארץ אצל חברים וקרובים. במשך פגשתי הרבה חברים ומכרים, חוץ מהברסטצ'קאים. היו אלה חברים מקלוטובה ומקומות אחרים, שהכרתים בחו"ל. קבלת הפנים היתה חברית, ידידותית ונעימה. בו בערב הודעתי לחברים שברצוני לצאת מחור לעבודה וביקשתי מהם להדריכני לאן ולמי לפנות. הואיל והם ידעו שלפני עלייתי (לפני שנים) היו לי בעיות בריאותיות, החייעצו החברים ביניהם אילו עבודה לבקש עבורי, שלא תהיה קשה מדי. אחד מהם הציע שאעבוד בכרם, אולם השני טען שזאת היא עבודה יותר מדי קלה ומשעממת בשביל בחורים. יותר מאוחר הודיעו לי שאני מסודר לכרם. אחרי הודעה זו סבלתי מרגש נחיתות, כי חשבתי שלמעשה היו מסדרים אותי בעבודה אחרת, יותר קשה, לולא התערבותם של החברים.

והנה יום העבודה הראשון. יצאנו לכרם כ-6-7 חברים. היה זה כאמור באביב. השורות מתחת לגפנים כוסו בעשבים גבוהים ועלינו היה לעשבן ע"י עידור במעדר. הואיל ויום זה נשאר חרות עמוק בזכרוני, לכן זוכר אני בדיוק את המקום, ז. א. את החלקה; חלוקת אנשים בכל שורה וכל מיני פרטים נוספים. היתה זו חלקה א' בכרם ב', שבה אורך השורות היה כפול מכול יתר החלקות. העשבים גדלו בין אבנים והשתוממותי הראשונה היתה איך זה בין כל כך הרבה אבנים וסלעים אפשר לנטוע כרם, והאם הכרם באמת מניב יבולים. עם תחילת העבודה קיבלתי מעדר והוכנסתי לשורה שלישית. בשתי השורות הראשונות עבדו שני חברים וותיקים, שהיו מנוסים בעבודה זו. נוסף על כך, כפי שהספקתי אחר כך לתפוס, עברו להתחרות סמוייה ביניהם. מיד ראיתי שאני מפגר אחריהם והמרחק בינינו הולך וגדל. התחלתי להזדרז והשקעתי בעבודה זו את כל כוחי ומרצי. בייחוד הציקו לי דבריו של אותו חבר, אשר אמר שהעבודה בכרם היא הקלה ביותר במשק, אם זה ככה, חשבתי לעצמי, מה אם כן יכולה להיות עבודה קשה במשק זה והאם אוכל לעמוד בה? המשכתי להזדרז ולמהר. לא היתה לי שהות ליישר את הגב, שהתחיל לכאוב ועל הידיים צצו יבלות. אולם אני בשלי: „זאת עבודה קלה מאוד ויש לעשותה ולהספיק כשני קודמי“, מבלי לרצות בכלל להתחשב באלה החברים, שפיגרו אף הם אחרי. בינתיים הספיקו שני הוותיקים לגמור את שורותיהם וישבו לנחת. אחרי כ-10-15 דקות הם קמו להתחיל בשורה חדשה, אולם בדיוק אז גמרתי את השורה שלי. להתישב ולנוח כמוהם, אפילו לא עלה בדעתי, כי הרי אני פיגרת ואיני יכול להרשות לעצמי מנוחה. בקיצור חזרתי הביתה שבור ורצון ובמוח מגקר כל הזמן היתוש „לא עמדת במבחן“. לא יותר קל, להיפך, יותר קשה היה היום השני, היות והיבלות על הידיים וגם הגב גרמו לי כאבים ויסורים ורק ביום השלישי, בזמן ארוחת הבוקר, אחרי שאחד הוותיקים ראה את התחושות הגדולות על ידי אמר לי: „איך זה אתה עובד בידיים אלה ולמה זה לא רואים אותך לנוח? אתה לא מוכרח לרוץ אחרינו“. אולם בינתיים, הסתגלתי קצת לעבודה. שני הוותיקים עברו לעבוד במקום אחר.

בפלחה ושוב בכרם

עם גמר "הגיוס" לעידור בכרם נשלחתי לעבוד בפלחה, בעירום חציר. אחר כך גיבוב חציר במגוב רתום לבהמה ועוד. הקליטה וההסתגלות לעבודה בפלחה היתה ללא בעיות. זכורים לי יהושע גלוברמן ז"ל ויב"ל רוטמן ביחסם היפה אלי. בשיחות שהיינו מנהלים בזמן הארוחות ועוד. הם הם שרוממו את רוחי. לשיא סיפוקי בעבודה בפלחה הגעתי כשהתחלתי לעבוד על הקומביין. בתחילה היתה זו עבודה ע"י החבל המרים בכל פעם את המשטה, עליו התאסף הקש, ושוּפך אותו על האדמה. עבודה זו, חוץ מהאבק והחום ששבעתי במשך כל היום, היתה באמת קלה ביותר ויכלו לעבוד בה גם בחורות. אולם במשך זמן קצר התחלתי להחליף פלחים קבועים ע"י הגה הסכינים. אמנם גם זו עבודה לא קשה. אולם דורשת תשומת לב רבה. בכדי לא להיתקל באבנים, צינור או כל מכשול אחר, דבר העלול לגרום שברים בקומביין. אם מתוך כך שהייתי "ירוק" וצעיר וקל להתרגש, או מסיבה אחרת כלשהי — בכל אופן בימים הראשונים של עמידה ע"י הגה בכיוון הסכינים, כששורות שורות של שבלים זהובות היו נופלות ונשכבות, התפעם בי לבי מרוב סיפוק. כאילו אני הוא שחרשתי, זרעתי וקצרת. מכתבי בימים אלה לחו"ל היו מלאים תיאורי קציר החיטים ועבודת השדה בכלל. אחרי הקציר נשארתי, ואם גם באופן "לא־רשמי", בפלחה וכבר הספקתי אפילו לחרוש כמה תלמים בטרקטור. אולם אז פתאום זכרוני לטובה אנשי הכרם ותבעו את זכויותיהם עלי. ואכן עבדתי בענף זה עד 1947, שנה בה חליתי והרופאים אסרו עלי את המשך עבודתי שם.

במשך שנות עבודתי בכרם לא חסרו ימים ותקופות קשות עד למאוד. אם זה בגלל פגעי טבע, כמו חמסינים, מחלות ומזיקים, אשר פגעו לא פעם ביבול, כמעט לפני הבציר, לאחר שהשקענו בכרם עבודה רבת-מאמצים והיינו מלאי תקווה ליבול מבורך — ואם זה ע"י מאבק תמידי עם מוסדות המשק על כוח עבודה, הן לעבודה שוטפת ובייחוד על עובדים נוספים, לחזק את הגרעין הנושא בעול. כיום קשה בכלל לתאר ולהאמין, שבכדי לקבל איש או שניים לעבודה שוטפת, בייחוד בעונת הבציר, הייתי מבלה ערב ערב עד שעה 12 בלילה בחדר סידור העבודה. לעומת זאת היו גם ימים ותקופות של סיפוק רב והתרוממות הרוח, אם זה בזמן נטיעת כרם חדש, אחרי שהקליטה היתה כמעט מלאה ויפה, אם זה בזמן הלבול, או שעה שעברתי את כל הכרם והנה הפריחה היא יפה, מלאה ומבטיחה יבול רב; ובייחוד בזמן הבציר, כשהיבול לא איכזב, הפרי נקי ומבוקש בשוק ומחירו טוב. הייתי מהלך כפוף מתחת לגפנים, ממלא סל אחרי סל, ארגז אחרי ארגז והלב מתרגש מתענוג וסיפוק. הרגשת הדרוה היצירה ממלאה אז את כל החושים ומהווה פיצוי מלא לכל הקשיים והמאבקים שהעיינו על העובדים במשך העונה. אכן, "הזרעים בדמעה ברינה יקצורו", והרבה הרבה זמן לאחר שנאלצתי לעזוב את העבודה בענף זה, הצטערתי צער רב על כך והתגעעתי לכרם געגועים עזים.

"הפתרון הסופי"

התחלתי בתיאור העיירה ובה רוצה אני לסיים. יודע ומרגיש אני שבתיאורי יצאה העיירה לקוייה בהארת הרבה נקודות חשובות, הן לחיוב והן לשלילה. עיירתנו ככל העיירות בתפוצות הגולה היה בה הרבה מן הניווט ולא היה בה מטבע ברייתה ומעצם המבנה הכלכלי שלה כדי להבטיח קיום הוגן לרוב תושביה, ובוודאי שלא היה באפשרותה להבטיח עתיד כלשהו לצעירים ולצעירות שמרדו בקיים ושאלו לחיים אחרים ונאבקו על זכותם לחיות ככל הגויים במולדת שלהם. ואף על פי כן בתנאים הקיימים, במציאות הגלומית, שהיתה רצופה תלאות, עינויים והשפלות לאין ספור במשך דורות רבים — הרי היתה זאת עיירה בעלת צביון ציוני-לאומי מובהק וכל כמה שלא השתדלתי לתארה בנאמנות כפי שהיא נשארה הרוחה בזכרוני — הרי למעשה העיירה היתה עירה יותר, ציונית וחלוצית יותר מכפי תיאורי. כמעט ולא היה בית שלא היתה תלויה בו על הקיר — ובמקום בולט ביותר — הקופסה הכחולה של הקרן הקיימת. את יום הצהרת בלפור חגגה העיירה כולה, על כל שיכבותיה, הדגל הציוני התנוסס אז על כל בית ובעצרת החג השתתפו כולם מקטן ועד גדול. גם הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה נחוג בעיירה בהתלהבות רבה. העובדה שבשנות 30' כבר היו הרבה בנים ובנות בארץ, בהכשרה ועל סף העלייה, גרמה לקשר הדוק ומוחשי בין העיירה והארץ. והנה על עיירה זו כמו על יתר הערים והעיירות בפולין ובשאר הארצות שנכבשו ע"י הנאצים — עלה הכורת והיא נחרבה כמעט כולה. כל תושביה היהודים — חוץ מפליטים בודדים, שבדרכים שונות ברחו וניצלו, ורובם הגיעו ארצה — נשדדו ועונו קשות ואחר כך הושמדו ונרצחו ע"י הנאצים ועוזריהם האוקראינים. "האקציות", כפי שהם קראו לזה, בוצעו בשני פרקי זמן: בפעם

הראשונה היה זה ביום ששי, ערב שבת נחמו 1941, כחודש ימים אחרי פלישת הגרמנים לרוסיה — הגיעו לעיירה שמונה מכוניות מלאות רוצחים של הגסטפו וחנו בחצר של אחוזה פולנית, ושם הם ריכזו 300 יהודים, בעיקר צעירים. שבעים מהם ובתוכם שני רבני העיירה נצטוו לכתוב בור גדול, על כל האנשים פקדו הרוצחים קודם כל להריק את כיסיהם, וכל דבר חשוב לקחו לעצמם. אחר כך נורו ונרצחו כולם. היחידי מביניהם שהצלחה לברוח ולהינצל וגם הגיע ארצה היה אחיה של הייקה בלפר והוא גם שמסר את התיאור והפרטים של „האקציה“ הזאת. מאות צעירים אוקראינים עזרו במלאכת ההשמדה והשיגו שאף אחד מקרבנותיה לא יימלט.

ההרג והשמד הגדול והסופי היה בערך שנה לאחר מכן. היה זה ביום ג' כ"ה אלול 1942. מאתיים שוטרים הקיפו את הגיטו ללא כל אפשרות לברוח ובו בזמן חפרו 400 אוקראינים שני כוורות גדולות באחוזה — בה היו לא פעם אנשי החלוצי והסתדרות הנוער עובדים למען קרנות שונות — כל בור 18 מטר האורך — 8 מטר הרחב ו-4 מטר העומק. לשם — לאחוזה הזו שנמצאת מאחורי העיירה — הוציאו את כול האנשים. הם נצטוו לפשוט את בגדיהם עד היותם ערומים, לרדת לבור ולהשתטח ובמצב זה ירו בהם. רצה זה נמשך שלושה ימים. הלבוש וכל יתר החפצים בעל-ערך נשלחו לגרמניה, ורק דברים פשוטי ערך תולקו או נמסרו על ידי הנאצים למשרתיהם האוקראינים. פליטים בודדים שהצליחו אחרי המלחמה לשהות שעות או יום בעיירה, תוך סכנת גפשות ממש מאימת הרוצחים המקומיים, מספרים שרוב שטח העיירה שהיה מיושב ע"י יהודים נהרס ונחרב. בחלקו נעשה הדבר כבר אחרי נסיגת הגרמנים ע"י התושבים המקומיים, מתוך חשבון קר, פן חס וחלילה יחזור אירעם איזה תושב יהודי וירצה להשתקע במקום. כמה בתים בכל זאת נשארו שלמים וביניהם בית-הכנסת הגדול, שהיה בזמנו תפארת העיירה, כעת, תחת שלטון הסובייטים, הבתים ברובם משמשים למוסדות ציבוריים ואילו לבית-הכנסת הכניסו ציוד החרושת גקניקים.

כזה היה הפתרון הסופי של כל יהודי פולין וכזה גם של יקרינו, הורינו, אחינו ואחיותינו, חברינו וחברותינו בברסטצ'קה, אשר בהלכם הגדול היו בתקווה לעלות ארצה. לכך התחנכו ולקראת מטרה זו עשו יחד אתנו כברת דרך ארוכה, כואב, כואב הלב על זכר כל אחד מהם ועל כולם יחד.

משה זילברמן

חומה ואברך בעירנתנו

בית הורי היה בית מסורתי. אבא היה אדוק ולציננות לא התייחס באהדה יתרה. אבל כשנתקבלו מכתבים מאחותי הבכירה, שעלתה ארצה שבע שנים לפני, נתרכך אבי ומצבי מבחינה זאת הוקל בהרבה. למדתי בבית הספר „תרבות“. יצחק למדן ז"ל שהיה אז המורה שלנו, השפיע עלינו רבות. עודני זוכרת באיזו התלהבות לימד והסביר לנו את שירי ביאליק, טשרניחובסקי ואחרים. ביוזמתו ערכנו משפט על לוחמי מסדה שהלהיב אותנו ורישומו ניכר היה עוד ימים רבים. היה אצלנו מורה שקנאותו לעברית לא ידעה גבול. הוא אירגן „מרגלי הרש“, שהיו מהלכים ברחובות ומקשיבים לשיחות התלמידים, ואלה שלא דיברו עברית קיבלו עונש. המורה עודד אותנו — „המרגלים“ ואמר כי למען השלטת העברית כשפת דיבור, כל מאמץ כדאי וכל אמצעי לא יגונה, ואכן השליחים מהארץ וכן שליחי הקרנות שבאו לברסטצ'קה התרשמו מאוד מהדיבור העברי ברחוב והיתה עיירתנו למופת.

שנתיים וחצי הייתי ב„החלוצי הצעיר“ ולאחר מכן הצטרפתי ל„החלוצי“. אם כי עיירתנו לא הצטיינה בגודלה, אבל ביקורים היו לנו לא מעטים. בעיקר זכור לי ביקורה של חומה ז"ל. ביום ביקרה בבית הספר „תרבות“ ובערב הרצתה באחד האולמות בעיר. סיפרה על הארץ, על ההיים בקיבוץ, על הקמת יישובים חדשים. דבריה עשו רושם רב. נזכרת אני שאבא הגיע באמצע דבריה, עמד בהוצ' והקשיב. אחר כך הצטער שאיחר ולא שמע את חומה מההתחלה, אם אשה כזאת — הוא אמר — משתייכת ל„החלוצי“, הרי זה ענין רציני.

נחרת בזכרוני גם ביקורו של אריה אברך ז"ל. הוא הגיע אלינו כדי לארגן הבירות להכשרה. הבנות נתקלו בקשיים יותר גדולים בקשר ליציאתן להכשרה בהשוואה לבנים. אברך עודד אותנו וקרא לנו להתקומם נגד הורים אלה, שאינם נותנים לצאת להכשרה. ובאמת אירגן או קבוצת בנות

להכשרה ואני ביניהן, אברך גם לימד אותנו שירים. שיר אחד „המלקוש“ מעלה תמיד בזכרוני — אם כי עברו מאז שנים רבות — את אברך הנלבב במועדון הדל עם קירותיו החשופים ושני ספסלים בצדיהם, מלמד אותנו שירים ומדביקנו בלהט חזונו ובהתלהבותו.

הורי התנגדו בחריפות ליציאתי להכשרה, אבל מכתבי אחותי מהארץ שוב עזרו לי רבות. יציאתי להכשרה ללוצק, שם היה גרעין מקלוסובה. היינו בס'ה ששה עשר איש. עבדנו בכל עבודה שהזדמנה לנו. החברים — בחטיבת עצים, בתיקון שקי קמה וכ'ה. הבחורות — בכביסה, במשק בית ועבודות אחרות. בהכשרה קיבלתי מהארץ את העתון „דבר“ ששלחה לי אחותי. גם המכתבים של אבי שהיו כתובים בעברית צחה עשו רושם רב. אחרי כמה חודשי שהותי בהכשרה אושרתי לעלייה. התחשבו כנראה בידיעותי בעברית, ובשנת 1933 עליתי ארצה.

חצי שנה הייתי בגבעת ברנר, אבל נמשכתי ליגור שם היו חברי מההכשרה והגעתי ליגור כמה חודשים אחרי איחוד הפלוגה עם המשק. עבודתי הראשונה היתה במטבח בעיר, שם אכלו חברינו שעבדו בקבוצת הבנין. לאחר מכן נכנסתי לעבוד במטבח, בה המשכתי שנה וחצי. בכרם עבדתי 11 שנה.

ד ב ו ר ה א ר ל י ד

בקבוצת הבנין

בית הספר בברסטצ'קה היה בפרבר העיר בדירה שכורה. אחרי תקופה מסויימת היינו מוכרחים לעזוב את המקום ועברנו למרכז העיר. יהודי העיירה החליטו להקים בניין לבית הספר. אני זוכר עוד כיצד אנחנו הילדים היינו עוזרים בהגשת הלבנים. ראינו בבית הספר ההולך ומוקם מקום קדוש. המורה היה יצחק למדן שלימד עברית וכתביבה תמה. בכל יום שיש, לסיכום היום היה שר איתנו משירי ביאליק. הגיע גם מורה מלבוב, אשר לימד היסטוריה עברית וכללית. הוא עצמו ידע מעט עברית. הוא היה מתכוון לשיעור בפולנית ולפנינו היה מרצה בעברית. הוא הקים גדוד מגיני השפה והחדיר בנו אהבה לשפה.

תקופה מסויימת בית-הספר היה סגור ולמדנו במחתרת, כי השלטונות הפולניים דרשו שעל השלט יהיה כתוב בית-ספר ממשלתי, ואילו אנחנו עמדנו על כך שעל השלט יהיה כתוב: בית-ספר עברי ממלכתי. אחרי שלושה חודשים של לימוד במחתרת הצלחנו להשיג זאת.

העיירה כולה היתה חדורה רוח ציונית. כל משפחה ראתה כמטרתה את ארץ-ישראל. לא פעם הטיל מרכז החלוץ סכומים על הסניף ותמיד היינו מצליחים למלא את המכסה ע"י התרמות ו"ימי פרח". כקוריון אפשר לספר שאפילו הנוצרים של הסביבה ידעו שצריך לתרום, כי עפ"ר היינו מארגנים את ימי הפרח ביום א'.

נזכר אני בחגיגת הצהרת בלפור, כיצד השלטון בעיירה עבר לידי היהודים הוצא כרוז לנקות ולקשט את הרחובות והכל נעשה בדייקנות. החנויות היו סגורות כל אותו יום והתקיימה תהלוכה גדולה. בערב התקיימו נשפיות רבות וכל העיר חגגה את המאורע בשמחה רבה.

כדי להתרגל לעבודה פיזית מצאנו לנכון ללכת לעבוד בעבודות שונות. עבדנו בכפרים בסביבה ובעיירה, בעיקר בחטיבת עצים. עפ"ר זה נעשה תוך התנגדות ההורים, שאחדים מהם היו מוכנים לשלם את התמורה בכדי שילדיהם לא יעבדו. אבל רוב הנערים והנערות לא נרתעו ויצאו לעבודה מי בהסתר ומי בגלוי. זוכר אני את הימים, בהם הייתי עובד בבנק ורצייתי להצטרף לקבוצת חוטבי העצים. מנהל הבנק סייע בידי והיה מוצא תירוץ מתאים לומר לאבי במקרה והוא שאל עלי.

השלב הבא היה יציאה להכשרה. אחרי שאושרנו — רחל ואני — להכשרה, קיבלנו הוראה לצאת לחווה חקלאית. הייתר נשלחו לקלוסובה. לא הסכמנו בטענה שלא ייתכן שכולם יהיו חוצבי אבנים ואנחנו — חקלאים. נסענו לקלוסובה ללא אישור. אבי לא הסכים ליציאתי להכשרה. אומנם הוא ראה את המגמה לריכוז כל בני המשפחה בארץ ישראל כדבר נכון (שתי אחיותיו היו כבר אז בארץ), אבל הוא טען שאפשר לקבל סרטיפיקט גם בלי לצאת להכשרה. כמובן שעמדתי על דעתי.

הגעתי לקלוסובה ב'9 במאי 1929. את דרכנו עשינו — 8 חברים — בכלי רכב שונים: עגלה, אוטובוס ורכבת. בארבע לפנות בוקר הקביל את פנינו השומר עם כלבו והוא הביאנו לקיבוץ. הרושם

הראשון לא היה מעורר ביותר. העבודה בקלוסובה כלל לא היתה קלה והכלכלה לא עמדה על הגובה, אך המרל תמיד היה גבוה ולא פעם אחרי שיחה בקיבוץ, בשעות המאוחרות של הלילה היתה פורצת שירה אדירה וריקוד סוער שנמשך עד אור הבוקר — החלפנו בגדים ויצאנו לעבודה. בקלוסובה נפגשו חברים מכל קצוות פולין. כל אחד עם מיבטא היידיש שלו. כל זה נשמע כבליל שפות, עם זאת נוצרה הרמוניה ותברות טובה.

תקופה מסוימת היתה ההכשרה משותפת ל„החלוץ“ ול„שומר הצעיר“. נזכר אני שבכ" תמוז קיטנו את חדר האוכל בדגלים אדומים ובדגלי תכלת-לבן. חברי ה„השוא“ צטענו שמתנוססים מעט מדי דגלי תכלת-לבן. על רקע זה פרצה מריבה רצינית בינינו.

עליתי ארצה ב־6 למרץ 1930. הגעתי לפלוגה שפנתה אז כ־60 חבר, רובם יוצאי קלוסובה. פגש אותי דיגרי, שהכירני עוד מקלוסובה ואמר: מקום לישון אין, מיטה אפשר להשיג, אמנם שבורה, אך יכול אתה לתקנה, ועוד הוסיף: בונים צריף, בעוד שבועיים-שלושה יהיה לך מקום דיור. כשבועיים ישנתי בהוץ. עבדתי במשק עם קבוצת חברים תמורת האוכל שניתן לפלוגה.

לאחר זמן מה נשלחתי עם עוד מספר חברים לעבוד בנהריים, כדי לבנות אפיק חדש למיים. מרכז העבודה גייס לשם כך פועלים רבים מכל קצוות הארץ, ומכיוון שבפלוגת יגור היה חוסר עבודה גייסו גם מתוכה ארבעה אנשים לעבודה זו. גרנו באשדות-יעקב (או גשר). עבדתי כל הקיץ עד שחליתי בטיפוס. לאחר החלמתי חזרתי הביתה. שוב עמדה בעיית המגורים על הפרק. סודרתי כ„פרימוס“ לזמן מסויים, התחלתי לעבוד במחצבה. כשהוקמה קבוצת הבניין ביגור הייתי בין ראשוניה. היה זה אחרי מאבק קשה עם מועצת פועלי חיפה שהתנגדה להקמת גורם מתחה כאיילו לעובדי הבניין בחיפה. לבסוף אושרה קבוצתנו והתחלתי בלימוד מקצוע הברזלנות. המורה שלי בעבודת הבניין היה שמחוני ז"ל, שהיה מדריך מעולה ונטע בכל אחד מאיתנו בטחון בביצוע עבודתו וזה איפשר לנו התקדמות מהירה בעבודה ובלמוד המקצוע.

עברנו בעיר עד 1936. אז התחילה מלחמה על עבודה עצמית ודרשו מכל הקבוצות הקבלניות להתחסל ולמסור את כל העבודה למשרד קבלני (או עוד לא היה קיים בחיפה סולל-בונה). מזכיר מועצת פועלי חיפה היה אז חברנו ברי-יהודה, שקל היה לו להיאבק עם „קבוצת יגור“.

יוסף קליבנר

הבכי של אמה

הציונות וההגשמה החלוצית לא היו זרות לי. הואיל וקדמה לי אחות שעלתה ארצה שנים רבות לפני נכנסתי ל„החלוץ הצעיר“, זה היה מובן מאליו. היתה התנגדות מצד ההורים. הם טענו, שאם יש לי כבר משהו בארץ הרי שאינני צריכה לעבור „שבעה מדורי גהינום“. אולם אני חשבתי שבלי היסוד הזה של הכשרה לא תהיה לי ההכנה הדרושה לחיי בארץ-ישראל.

יום עבודתי הראשון היה בחטיבת עצים. אבי הסכים לשלם בעד יום העבודה ובלבד שלא אצא לעבודה מפרכת זו. המדריך הראשון שלי בעבודה היה חברנו וולטר. אני זוכרת שיצאנו יום אחד לעבוד והיינו צריכים להזינו עמוד גבוה וכבד ממקומו. וולטר, אני ועוד מספר חברים היינו צריכים לבצע זאת. אחרי שסיימנו את המלאכה פנה אלי וולטר ואמר: את רואה מה זה נקרא כוחות משותפים? קיבלתי אז את המושג הראשוני מהו כוח קבוצתי-קיבוצי לעומת יכולתו של הפרט. הברד.

גם לצאת להכשרה לא היה לי קל. תמיד התריסו כנגדי שיש לי כבר משהו בארץ ואין לי צורך בהכשרה לקראת העלייה. עוד היום מהדהד באוזניי בבייה של אמי שהתנגדה ליציאתי. ידעתי שאם לא אנייס את מלוא כוחותי הנפשיים, בכדי לעשות את הצעד המכריע — לא אוכל לעמוד במשימה שהצבתי לעצמי — יציאה לקיבוץ הכשרה. אני זוכרת שאת מזורתי הארוזה זרקתי דרך החלון החוצה, שם חיכו לי שני חברים. באישון לילה הסתלקתי מבית הורי מבלי להיפרד מהם ונסעתי לקלוסובה.

קליטה בקלוסובה הייתה יחסית קלה בשבילי בהשוואה לאלה שהקדימוני והם הקלו עלי את הבלי הקליטה הראשוניים. גם הלילה הראשון לא היה קשה ביותר, כי להיכנס בתור רביעית למיטה לא היווה בעייה בשבילי, הואיל ו„השותפות“ שלי היו שלוש מבנות עירי, שקיבלוני בנפש חפצה.

אחרי זמן קצר אישרו אותי לעליה, אך עד מהרה נסגרו שערי הארץ וחזרתי לבית הורי. כדי לסייע לחברים היושבים בקלוסובה, שלחתי מבית הורי הפצים שונים שיכלו להביא להם תועלת. (מסיבות שונות לא יכולתי לחזור לקלוסובה). לא יכולתי לשבת בחיבוק ידיים ויצאתי יחד עם רחל סירקיס לאחד מקיבוצי ההכשרה סמוך לעירי. לאחר שנודע לי על מחלת אמי חזרתי הביתה. את הדרך הטובענית לעירתנו עשינו ברגל, נעולות מגפי גומי, כי לא היה בידנו כסף לנסיעה. כשנפתחו שערי הארץ עליתי והתגוררתי תקופה מסוימת אצל אחותי. לאחר זמן מה הצטרפתי לפלוגת חיפה—יגור ועבדתי במשקבית בסביבה הקרובה.

שרה ברגר

עבודת כפיים — מהפכה בעיירה

התנועה הזאת שהביאה את האנשים לארץ, לקיבוצים, לחיים האלה, לאידיאות האלה — התפתחה בעיקרה בעיירה היהודית ושוושיה בישובים הקטנים — בדמותו של היהודי שבעיירה. רציתי לקבוע כמה נקודות שעיצבו את האדם הזה, שבא אחרי כן ליגור.

עוד בטרם היות „החלוץ“ בפולניה, עוד לא היה מרכז בוורשה, טרם הופיע הגליון הראשון של „עתיד“ (העתון הראשון של „החלוץ“), כבר פעלו בעיירה שלנו קבוצות נוער מתוך יוזמה והיגוך עצמי (בית ספר „תרבות“, קם כתוצאה מהפעילות וההתעוררות הזו). קבוצות אלה קמו וגיבשו אופי חדש וזקיפות-קומה לא כגילוי פתאומי, כי חיבור היה להם — מתוך דבקות בספרות וברעיונות הזמן. הם קראו את סופרי התקופה באותה חרדת קודש שיהודי חרד קורא בכתבי הקודש. פייארברג, ברנר, ואחרים נקראו מתוך כוונה ולא כבילוי זמן. יחד עם זקיפות הקומה הלאומית למדנו גם לזקוף קומה כאנשים. מהפכת אוקטובר והציונות הם שהשפיעו על הקבוצה שלנו. לא ראינו תהומות בין שתיהן. התנועה הציונית בברסטצ'קה ינקה מתוך מקורות עמוקים וחזקים מאוד של הספרות היהודית, אבל היא לא שינתה אורח הייה „הבעליתיים“ שלה. המהפכות והתנועות הסוציאליות שפעלו בעולם, הן אמנם הגיע לעיירה שהיתה עירה למתרחש, אך תמורה לא היתה בה. וכך, עד שקמה התנועה המאורגנת של החלוץ. לזכותם של הציונים הכלליים יאמר, שהם הכניסו תרבות ענפה מאוד לתוך העיירה. כל מה שהופיע בעל ערך בפולנית, יידיש או עברית הגיע לעיירה. החיים התרבותיים התרכזו סביב הספריה ובתוך בית הספר.

כאשר אני מדבר כיום עם הנוער שלנו, אני חש שהם לא תופסים שפת יידיש מהי. כל הסופרים והאמנים שכתביהם היו לנו לחם חוק — זרה להם.

באותה תקופה שבה התחילה התנועה הציונית-החלוצית לפעול בתוך שכבות העם, התחילו לנהור צעירים לעבודת כפיים, כדי להוכיח שעבודת כפיים ערך וכבוד לה. יצאנו או קבוצה, בת 3 חברים, לחטיבת עצים. הכוונה לא היתה להרוויח כסף, אלא להוכיח שכדאי להיות מיגיע כפיים. זו היתה בזמנו מהפכה בעיירה. באותו זמן התחילו להתארגן בסביבה אנשים וייסדו קיבוץ בקירבת מקום. היה זה בעיירת הגבול ניקולייב. נתרצו שם אנשים מרחבי פולגיה. הקיבוץ הזה כבש עמדה חזקה מאוד בסביבה. בית הורי עמד לרשותם בשעת הצורך ושימש להם מרכז ובית חם. חברי הקיבוץ הכניסו רוח טובה ורעננה. מהם יצאו הראשונים של קיבוץ „גליל“, שהקים אחר כך את גבעת-ברנר.

אריה וולטר

כל אחד פנה לדרכו

אבי היה בעל-מלאכה — נגר, לפי המושגים של ברסטצ'קה הנגריה שלנו היתה הגדולה בעיירה. בעונת החורף, שנחשבה לשקטה, היו כל בעלי המלאכה מהעיירה מתכנסים בביתנו על כוס תה, תפוחי-אדמה ומלפסונים חמוצים והיו דנים בשאלות מקצועיות ורוקמים יחסים וקשרים ביניהם. רבים מבחורי העיירה הצעירים היו באים אל אבי ללמוד את מקצוע הנגרות, הואיל ומי שהתעתד לעלות לארץ נאמר לו שחשוב מאוד שיילמד מקצוע והנגרות נחשבה למקצוע טוב.

משפחתנו היתה גדולה וכל אחד מהילדים פנה לדרכו. אחד הצטרף לצי.ס. אחר להחלוצ הצעיר וכי. ביום ששי לפנות ערב היה כל אחד מהילדים פונה למועדון שלו. אבא, בשונו מבית הכנסת היה תמיד חוזר ואומר: לא איכפת לי שכל אחד ילך לפי רצונותיו, אך לפחות בליל שבת נתכנסו כולנו יחד. ולא נענינו לו. בגיל צעיר הצטרפתי להחלוצ הצעיר ויצאתי להכשרה לדומברוביצה, פלוגת קלוסובה. עבדתי שם במנסרה.

עליתי ארצה והגעתי לחוף יפו. את פנינו הקביל תרשיש וכיוון אותי לקיבוץ הנוער העובד — נען. שהייתי שם מספר ימים. משום מה לא מצאתי שם את מקומי. חזרתי לתל-אביב ונפגשתי עם מרשק שכיוון אותי ליגור, בה נמצאה חבורת ברסטצ'קה. הגעתי לפלוגה ועבדתי בעבודות שונות. נשלחתי לתקופה מסויימת לפלוגת הים. אחרי איחוד הפלוגה עם המשק חזרתי ליגור. מרכז המשק ניגש אלי ואמר שאני עושה רושם של הקלאית וכנסתי לעבוד במשתלה. דבר שנחשב לכבוד רב בימים ההם. המשכתי בעבודה זו כ-5 שנים. לאחר מכן עבדתי בעבודות שונות במשק וממשיכה כעובדת בית-הספר.

חייקה בלפר

בקבוצת המרצפות

זכרת אני בעיירת מולדתי ברסטצ'קה, בה ביליתי את שנות נעורי ורואה אני לנגד עיני את הסוף המר והאכזר, כיצד נחרבה העיירה כליל ע"י הטורף הנאצי — ובה רבים רבים מחברי ומכרי.

בעיירה היו שני בתי ספר: בית ספר „תרבות“ והשני מעורב, ז.א. בית ספר פולני, שבו למדו גם יהודים מבני העיירה. אני למדתי באחרון. כמובן שבית ספר זה היה רחוק מכל דבר הקשור עם תרבות יהודית. אולם תנועות הנוער הציוניות-חלוציות שראו חשיבות רבה בהגדלת מספר חבריהן ולהביאם להגשמה, עשו מאמצים לחדור גם לבית ספר זה ולרכוש לתנועה את לב התלמידים היהודים. אני זוכרת שלפני ל"ג בעומר באה משלחת אל מנהל בית הספר הפולני וביקשה ממנו להרשות את השתתפותם של ילדי היהודים בתפילה שהתקיימה אותו יום בבית-הכנסת. המנהל כמובן לא יכול היה לסרב. אולם במקום להביאנו לבית הכנסת, הובילו אותנו ליער הקרוב והתחילו להסביר לנו, כי הדרך היחידה, הנכונה העומדת לפנינו — היא העליה לארץ-ישראל. עלינו להצטרף לתנועת הנוער הציונית-חלוצית, ללמוד את השפה העברית, לצאת להכשרה וכשלב סופי ומגשים תבוא העלייה לארץ. ההשפעה לא היתה מיידית. היו היסוסים בלב רבים וגם המורים הפולניים עמדו לשטן בדרכנו, אך במשך הזמן נעשתה פעולה נמרצת ולא מעטים מאיתנו יצאו להכשרה.

הגעתי לקיבוץ ההכשרה בדומברוביצה בשנת 1930. העבודה היתה קשה והאוכל דל. לא עבר זמן רב ונוגעתי בפצעים קשים בכל גופי והחליטו לשלוח אותי הביתה. אחרי מאמצים גדולים הצליחה אמי להתזרני למצב בריאות תקין. אחרי מות אמי הייתי צריכה להישאר בבית. עברו שנתיים, הרגשתי שאינני יכולה להמשיך בחיים אלה והתחלתי לדרוש שיקבלוני חזרה להכשרה. הסכימו לקבלני, הואיל ושערי הארץ נפתחו באותו זמן ואחרי תקופה של 4 חודשים נשלחתי הביתה כדי להתכונן לעלייה.

הגעתי ארצה בתחילת 1934. הייתי צריכה לצאת לנס-ציונה. כשעזבתי את הסוכנות בחיפה בדרכי למושבה החלטתי לגשת קודם ליגור, כדי לראות מה זה קיבוץ. ברגינסקי, שהיה אז מזכיר המשק, אמר לי שליוצאי ברסטצ'קה הוא לא נותן לעזוב את המקום ורוצה שאשאר ביגור עם כל הברסטצ'קאים. הסכמתי ונשארתי.

עבודתי הראשונה היתה במטבח ובחדר האוכל. אחרי תקופה מסויימת התחלתי לדרוש שיצרפו אותי לקבוצת המרצפות. אמרו לי שלעבודה זו לא מכניסים כל אחד ותחילה צריכים להיות בטוחים שלא אעזוב את המשק. אחרי שלחצתי מאוד צורפתי לקבוצה לתקופת נסיון שנמשכה 15 שנה.

מרים זמיר

מהעירה לקיבוץ

רוב גומרי בית ספר "תרבות" בברסטיצ'קה הצטרפו לתנועות הנוער החלוציות. אני ועוד כמה בנות-כיתה, בגלל התלבטויות והסתייגויות שונות, הצטרפנו להחלוץ הצעיר רק אחרי שנה וחצי. הרגשתי שיותר לא אוכל להישאר בעיירה. לא יכולתי להשלים עם חיים אלה, שהם מנוונים בהווה וחסרי תקווה לעתיד. היתה זאת תקופה סוערת, בה גברה התסיסה והתעוררות לחיים חדשים בקרב הנוער בעיירה. קסמה לכולנו הדרך החדשה של האידיאה החלוצית-קיבוצית. תוך זמן קצר צורפנו לקבוצת מדריכים הפעילה בסניף עקב יציאת חלק מהמדריכים להכשרה. על אף ההתחרות החזקה בינינו ובין השומר הצעיר על נפש כל ילד וילד הצלחנו למשוך אלינו את רוב ילדי העובדים בעיירה. חילקנו אותם לקבוצות ולכל קבוצה שם משלה, כגון: "להבות", "שחר", "הפועל", "תל חי" ועוד. כיום חלק מהם נמצא בארץ, רובם אנשי עבודה ויצירה. הלב דואב על יתרם שהושמדו ע"י הרוצחים הנאצים ולא זכו להגיע ארצה. ידוע לי על אחת מחברותי, צפורה מרדר ז"ל, שהיתה בקיבוץ בנדין ומשם נשלחה יחד עם קבוצת חברים לפרטיזונים. המקשר שהוביל אותם ליערות מסרם לידי הנאצים שרצחוהו יחד עם כל הקבוצה.

החיים בסניף היו מרוכזים במועדון. היה זה מרכז שוקק חיים ומלא תפקיד תרבותי, חברתי וחינוכי רב. הילדים היו מתכנסים בכל ערב, בשבתות ובחגים (הגשמים, הקור וגם סופות השלג בחורף לא הפריעו) לשיחה, שירה, ריקוד, לימודים כלליים ולימוד השפה העברית. לעתים היו לנו קשיים רבים בהשגת מועדון בגלל הרעש הגדול, עד מאוחר בלילה, ששרר בו, דבר שהפריע מאוד לשכנים. האסיפות והשיחות היו עירות ומעניינות. בסניף היתה מועצת מדריכים שדנה בבעיות חינוכיות והכינה תוכניות פעולה לכל הקבוצות. מדי שנה בשנה היו יוצאים 2—3 מדריכים למושבת מדריכים (מושבת מנהלים) שאורגנה ע"י מרכז החלוץ והחלוץ הצעיר, בהם השתתפו כמרצים גם שליחים מהארץ. בשנת 1932 השתתפתי גם אני במושבה כזו (בנוביסוויאט ע"י רובנה). מושבה זו פתחה לפני אופקים רחבים. במיוחד השאירו עלי רושם חזק השליחים מהארץ: משה ברסלבסקי ודוד כנעני ז"ל.

לפי המקובל הייתי חייבת להישאר אחרי המושבה לשנת-פעולה בסניף החלוץ והחלוץ הצעיר, אולם דווקא אז גברה בי התסיסה שבעתיים ונעשה לי צר המקום בבית ובעיירה. מרכז החלוץ לא התחשב בזה ועיכב את יציאתי להכשרה. עשיתי אז צעד נועז והעמדתי את המרכז בפני עובדה, הצטרפתי לקיבוץ ההכשרה בעיירתנו. צער רב גרמתי אז למשפחתי, הואיל והיה זה בדיוק בימי החגים והיו הרבה הזמנות לעבודות נקיון בבתים פרטיים. באו אלי הורי פעמים רבות והתחנו שאחזור הביתה, לפחות לחגים, ולא "אבייש" אותם, אבל אני כמובן סירבתי.

בדצמבר 1933 יצאתי להכשרה לוורבה (גוש קלוסובה), אולם עקב חוסר עבודה במקום נאלצתי, כעבור ארבעה חודשים, לעזוב את המקום ולעבור לטורצין (ע"י לוצק) פלוגה חדשה וקטנה בת 20—25 חברים. בצער רב עזבתי את וורבה — קיבוץ גדול, מלא חיים ושימחה ועברתי לפלוגה הקטנה, בה לא היתה מסורת של הווי קיבוצי אליו התרגלתי בוורבה. נוסף לכך העבודה בה עבדתי — כל זמן היותי בטורצין — שירות בבית פרטי, היתה למורת-רוחי, אלא שלא היתה לי ברירה. כעבור תשעה חודשים אושרתי לעלייה.

ליגור הגעתי בינואר 1936. עבודתי הראשונה היתה בבניין הדרה-אוכל. עבדתי ברזל, טפסנות ויציקה. היתה לי הרגשת סיפוק רב. היתה זו התקופה כאשר הבהורות התרו ושאפו לעבוד בעבודות קשות כמו הבהורים. כעבור חודשיים נשלחתי לעבודה ב"רצף" (ביה"ר למרצפות), עזבתי את העבודה בבניין באי-רצון רב. תוך זמן קצר הסתגלתי לעבודה החדשה, שגם היא היתה קשה ומפרכת. נסענו לעבודה הרבה שעות בשני אוטובוסים לכל כיוון. היתה זו, אגב, פגישה ראשונה שלי עם פועלי העיר. חלק מהעבודה נעשה בקבלנות וההכנסה ליום עבודה היתה יפה וזה כמובן נתן לי סיפוק רב.

ב"רצף" עבדתי למעלה משנה עד שחליתי בקדחת, שגרמה להסתבכות קשה. באותו זמן עדיין לא היו תרופות אנטיביוטיות. הרופאים הגדירו את מצבי כקשה מאוד, כמעט ללא תקווה. שכבתי חודשיים בבית החולים עפולה. מצבי דרש טיפול מיוחד, ומטעם המשק טיפלה בי שיינדל גלברמן באהבה אימהית ובמסירות בלתי רגילה. יש לי כל הזמן הרגשה, כי לה חלק גדול בהחלמתי. לאחר שחזרתי לאיתני לא יכולתי לחזור לעבודה ב"רצף" והתחלתי לעבוד בבתי ילדים (במשך הזמן עבדתי זמן מה בחדר האוכל ושנתיים בלול). רוב הזמן אני עובדת בגיל הרך, תוך רצון, אהבה וסיפוק.

כלא ומושפט

בעירתי הנצביץ — עיירה קטנה — היו כל המפלגות הציוניות וגם האנטי-ציוניות. רוב הנוער היה מאורגן בהחלוץ. התייתמתי בגיל צעיר וגדלתי אצל קרובי משפחה. בגיל 16 יצאתי להכשרה, אבל בגלל גילי הצעיר לא רצו לקבלני. באותו הזמן הגיע לעיירתנו שליח מהארץ. ביקשתיו שימליץ על קבלתי לקיבוץ הכשרה, כי אני מסוגל לבצע כל מיני עבודות. ואומנם כעבור זמן לא רב קיבלתי ידיעה שעלי לבוא לקיבוץ ההכשרה באיווצביץ. במשך הזמן הועברתי לפלוגה אחת ואחרי שעשיתי שם למעלה משנה אושרתי לעלייה. חזרתי לעיירה שלי בכדי לסדר את ענייני התעודות וכאן התחילו הצרות. העיירה היתה על הגבול הרוסי. בזמן המלחמה הלך לאיבוד חלק מהארכיון והיה קשה להשיג את התעודה הדרושה בכדי לקבל דרכון חוץ. בעצם היו הפולנים מרוצים להיפטר מיהודי הרוצה להגר, אבל מאידך אם אפשר לגרום צרות והתרוצצויות ליהודי — למה לא לעשות זאת? וכך נמשך עניין השגת התעודות כמה שנים. קיבוץ ההכשרה נעשה הבית שלי, במיוחד כאשר עברתי לברנוביץ. הייתי כל פעם נוסע בכדי לסדר את ענייני העלייה שלי וחוזר לקיבוץ.

ברנוביץ עבדתי בכל מיני עבודות, בעיקר במנסרה ובחטיבת עצים. תנאי הדיור והאוכל היו ירודים ביותר כמו בכל קיבוצי ההכשרה, בעיקר בימי חוסר העבודה וכאלה היו רבים. מחלות ופצעים היו דבר שכיח ביותר.

בעיר זו היה גם קיבוץ ביתרי ולא פעם פרצו בינינו ובינם קטטות על רקע של חיפוש עבודה. באחת הקטטות האלו נפצע ביתרי אחד. עבדנו כמה אנשים בחטיבת עצים, והביתרים רצו לנשלנו מעבודה זו, כי אחד מהשותפים, סוהרי העצים, היה קרוב להם. הייתי שקוע בעבודתי, כאשר פרצה תיגרת ידיים בין שני הצדדים, שכל אחד מהם החיש מיד תגבורת. אחד הביתרים קיבל מכה בראשו וחברו שעמד על ידו הצביע עלי למשטרה, אשר הוזעקה לחצר, שאני הייתי המרביץ. לא עזרו טענותי שאינני אשם בזה (ובאמת לא הייתי אשם), נאסרתי והוחזקתי כמה חודשים בבית הסוהר עד למשפט. על סמך עדות השקר של הביתרי ההוא. בינתיים מישוהו הפיץ שמועה שהפצוע מת מפצעיו. אפשר לתאר את מצב רוחי. חשבתי שגורלי נחתם ואת מיטב שנותי אבלה בין כותלי בית הסוהר כאשר אני חף מפשע. אחר כך התברר שהיתה שמועת שוא והפצוע החלים לגמרי.

הסניגור שלי היה עו"ד צ'רניכוב-דניאלי, אישיות ידועה ביהדות פולין בין שתי מלחמות העולם, ממנהיגי ס.ס. (המפלגה הטריטוריאליסטית לשעבר) סופר ונואם בחסד. אחרי ביקור בארץ התקרר לציונות. בפנותו לשופטים הוא אמר בין היתר: "אני בא עכשיו מהרי יהודה והגליל ואני יכול למסור לכם כבוד השופטים, דרישת שלום מהנוער הזה שבונה את העתיד לעם היהודי. אלה הם צעירים שמקריבים את עצמם על מזבח המולדת. המתקפים היו הביתרים, כי זאת התורה שלהם". לאחר התיעצות קצרה פסק בית הדין שנת מאסר על תנאי ואני שוחררתי מבית הסוהר. מעניין שבשיחות פרטיות הודו אחר כך הביתרים שגם הם ידעו שאינני אשם.

בשנת 1934 לאחר יגיעות והתרוצצויות רבות, סידרתי את כל התעודות הדרושות, קיבלתי סרטיפיקט ועליתי ארצה.

יום העבודה הראשון שלי היה בקבוצת הבנין בהדרכתו של שמחוני ז"ל, לאחר מכן עברתי לעבוד במחצבה ומשם לרפת, בה עבדתי שנים רבות.

אליעזר מלכין

סלונים עירי

לבית ספר צי"א (אירגון מרכזי של בתי ספר בשפת יידיש) בסלונים עיר מולדתי הגעתי לאחר שלמדתי זמן מה בישיבה, בבית ספר תחכמוני וב"חדר מתוקן". בבית ספר זה היו שש כיתות. מובן מאליו שהוא היה בהשפעתו הבלעדית של ה"בונד", מפלגת הפועלים היהודית האנטי-ציונית. ככל הילדים בבית הספר השתייכתי גם אני לאירגון הילדים "סקיף" מיסודו של הבונד. משום מה לא מצאתי שם את מקומי. אם זה בגלל חוסר הפעילות בסניף, או פעילות "יבשה", בלתי מותאמת לילדים בגילי, ואולי בעיקר מתוך כך שרבים מחברי מתחכמוני ומהחדר המתוקן, השתייכו לאירגון הצופים — "סקאוט" מיסודו של פועלי-ציון (צ. ס.) ותנועת הנוער שלה "פרייהיט" — הצטרפתי גם אני לאירגון ילדים זה. הייתי הראשון מבית הספר שעבר לאירגון ילדים ציוני ובעקבותי הצטרפו ל"סקאוט" רוב רובם של שתי הכיתות: ה' ו' — בני 13—14.

היתה זו מכה קשה לבית הספר, בו כל המורים השתייכו לבונד (בשנים האחרונות חדרו לשם שני מורים שנטו לתנועת א"י העובדת). הם עמלו רבות בכדי לשכנע אותנו כי הציונות — גם הפועלית — אין לה ולא כלום עם האינטרסים האמיתיים של מעמד הפועלים היהודים והסוציאליזם. הם ניסו להשפיע עלינו שנחזור ל"סקיף", אבל כמובן ללא הצלחה. האמת ניתנה להיאמר שהיה זה נסיון שכנוע בצורה מאופקת וחברית. בכלל יש להגיד שהיחסים בין המורים והילדים בבית ספר זה היו מבוססים על חברות ויחס של כבוד ואימון הדדי. המורים היו מבקרים לעתים קרובות בבתי הילדים, בכדי לעמוד מקרוב על מצבם, בעיקר של אלה הילדים משכבות העוני. הילדים היו קשורים מאוד למורים ואהבו אותם. בית הספר היה הבית השני של הילדים ולרבים מהם היה זה הבית העיקרי. מתוך קשר עמוק לבית-הספר המשכנו — אנו הילדים, שעברנו לאירגון הילדים הציוני-סוציאליסטי — להשתתף במגביות וב"ימי סרט" לטובת בית הספר, אם כי מבחינה אידיאית (בגיל 14 היינו כבר מעורים בחיי התנועה) מזמן התרחקנו ממנו. בית הספר עמד על רמה פדגוגית גבוהה. הנשף השנתי של בה"ס, שבוצע על ידי הילדים היווה מאורע חברתי-תרבותי חשוב בעיר.

ארבע שנים הייתי ב"סקאוט" וב"פרייהיט". היו אלה שנים של פעילות רבה בשטחים שונים. מחוץ לענפי ספורט שונים היינו מאורגנים גם בחוגים, שם למדנו על הציונות הסוציאליסטית ועל תנועת הפועלים בא"י. כאן קיבלתי את הבסיס ואת הכיוון האידיאלי-תנועתי. השתתפנו באופן פעיל בפעולות המפלגה ורב היה חלקנו בבחירות לעירייה ולקהילה בסלונים. בסניף היו ילדים מבתי ספר שונים וגם לא מעט נערים עובדים, אבל היתה חברות בין כולם למרות המוצא, החינוך והתנאים השונים.

בשנת 1930 הצטרפתי להחלוץ, שהיה משותף לנו, להשומר הצעיר ולגורדוניה ושנתיים לאחר מכן יצאתי להכשרה לקיבוץ "שחריה" בברנוביץ, שאורגן שנה לפני בואי לשם. היו תקופות שהקיבוץ מנה עד מאתיים איש. אני מצאתי כשבעים חבר. רבים עלו אז ארצה כ"תיירים" למכביה. כמובן באו בחשבון בעיקר אלה שהיו להם הוצאות הדרך. מהוותיקים נשארו מעטים בקיבוץ. הזמן הראשון היה קשה מאוד עד שהסתגלתי לעבודה. היה זה חורף והעבודה היתה בעיקר במנסרה. ההספק לא היה גדול והמשכורת היתה דלה, כי עבדנו בקבלנות. זה השתקף בתנאי חיים ובאופן מיוחד בכלכלה. עזר לנו רבות בימים קשים אלה סניף המפלגה פועלי-ציון (צ. ס.) במקום, שסיפק לנו לעתים קרובות לחם ותפוחי

אדמה, בכדי למנוע מאיתנו חרפת רעב. מהבית אסור היה לקבל חבילות. התהלכנו קרועים ובלויים גם מתוך חוסר אמצעים ואולי גם מתוך איזו "גנדרנות" שהיתה אז באופנה בקיבוצי ההכשרה. קראו לזה בסלנג החלוצי "לחודריזם", משהו מהרשלנות והיחפנות גם יחד. עם בוא האביב השתפר מצבנו. קיבלנו עבודות נוספות כגון במכון לייבוש פירות, בבח"ר שמן, חטיבת עצים וגם קצת עבודות נגרות, כי הגיעו אלינו כמה בעלי מקצוע. גיהלנו פעולה תרבותית. באו אלינו מרצים מסניף המפלגה במקום, אירגנו חוגים ללימוד עברית, אם כי לרבים מאיתנו השפה לא היתה זרה.

*

חצי שנה שהיתי בקיבוץ ההכשרה ואושרתי לעלייה. מחוסר כסף נשארתי שנה בבית, ורק לאחר מכן קיבלתי את הסרטיפיקט המיוחל. הוצאות הדרך סידרתי בחלקם בעזרת ההורים ובחלקם — סניף המפלגה בסלונים. עליתי דרך קונסטנצה ובסוף דצמבר 1934 הגעתי לחיפה. בבית העולים קיבלני ברדיצ'בסקי וכיוון אותי ליגור.

תהיתי לדעת מה צפוי לי כאן בארץ, בקיבוץ. בחוץ לארץ סופר לנו רבות על ייבוש ביצות ונוצר הרושם שכל הארץ, כביכול, ביצה אחת גדולה. התקרבותי ליגור והופתעתי מאוד מהגפנים שצמחו מבין האבנים (כל כך הרבה אבנים!), הופתעתי מהמשק, — שלושת הבנינים, הצריפים ושורת האוהלים ביניהם. באופן מיוחד התרגשתי כאשר נכנסתי לחדר האוכל ושמעתי את חזרות המקהלה. היה זה ערב חג העלייה על הקרקע (מלאו אז עשר שנים ליגור). אז גמלה בי ההחלטה להישאר כאן. אני ועוד שתי חברות לדרך קיבלנו לרשותנו אוהל. הואיל ולא היה לנו נסיון רב בהקמת אוהלים חדר בלילה הגשם לאוהלנו ונרטבנו עד לשד עצמותינו. למחרת יצאתי ליום העבודה הראשון במחצבה 41½ ואחרי שבוע נשלחתי עם חברים לכיבוש עבודה עברית בנמל, שם המשכתי כל החורף, באביב קיבלתי זוג פרדות ועבדתי בפלחה בהובלת תבואה מהשדה. עבדתי בנשר ובעבודות אחרות עד התגייסותי לבריגדה.

*

שלושים שנה עברו מאז בואי ארצה. נדמה שרק אתמול ירדתי מהאנייה. עולות בזכרונות תמונות מהעבר. הימים והלילות בסניף, הריעות והחבירות הטובה והמלכדת, שנשארה עד היום עם אלה שזכו כמוני להגיע ארצה. הרגשת ריעות, מלווה כאב על אלה שלא זכו וניספו בימי השואה. סלונים עירי עומדת ברובה על תילה, אך יהודים לא נשארו בתוכה. לא נשאר זכר מהחיים הערים והתוססים — רק שני קברות-אחים.

שלושים שנה — רבה הדרך ורבים גם ההישגים, כאשר זכינו להמשיך בדרך הקיבוץ במדינת ישראל.

חיים מורנו

לאחר הפסקה ארוכה

מיליצ'יץ עירתי — עיירה קטנטונת, בת מאה משפחות בסך הכל, בין ביאליסטוק ובריסק דליטא — דומה היתה לכול העיירות הקטנות בגלות פולין ובכל זאת חושבני (בוודאי נדמה כך לרבים, כאשר הם שוקעים בזכרונות על עירתם) שהיה בה משהו מיוחד. היתה זו עיירה

נקייה ואפילו בזמן הפשרת השלגים לא היה בוץ כמו במקומות רבים בעונה זו, כי כל העיירה נבנתה על חולות בתוך יער של אורנים. האקלים היה על כן מצויין ובעונת הקיץ וגם לאחריה נהרו לעיירתנו קייטנים ומבריאים מכל פולין לפי המלצת הרופאים. בארבע הרחובות "הראשיים" האוכלוסייה היתה יהודית ורק בשולי העיירה גרו הנוצרים.

קטנה היתה העיירה כאמור, אבל דומה שום דבר לא חסר והכול היה בה: בית כנסת יפה, כל מיני מוסדות צדקה ואפילו בנק עממי לעזרה הדדית. אומנם בית-ספר יהודי לא היה לנו, כי יהודי העיירה הסתפקו במשך דורות ב"חדר" המסורתי, בו היו לומדים הילדים מבוקר עד ערב. כמובן שהיו גם הפסקות בלימודים, כי הרי היינו צריכים לעזור לאשתו של הרבי בעבודות-בית שונות וגם בשליחויות בענייני תגרנות ו"מסחר", דבר שהיה בסמכותה הבלעדית של אשת הרבי. מובן שמפרנסתו של הרבי אי אפשר היה להתקיים. למזלנו עמד לנו אקלימה המפורסם של עיירתנו ובין המחלימים נמצא מורה טוב לעברית ואנחנו, קבוצה די גדולה יחסית, עזבנו את ה"חדר" והתחלנו ללמוד עברית וגם בפעילות ציונית בשטחים שונים שלחנו את ידנו. הקימונו ספרייה עברית (ספרייה בידיש היתה קיימת מזמן, היא נוסדה ביוזמתם של אנשי הבונד והקומוניסטים במקום). אגב בהקמת הספרייה עזר לנו רבות בנו של הרב דמתא, אחיה של חברתנו רבקה תמרית. הרב, שהיה חותם על חיבוריו בשם "אחד הרבנים המרגישים", היה הוגה דעות מקורי וידוע גם מחוץ לגבולות פולין — התנגד אמנם לציונות, אבל לא הפריע לנו.

עמדה אז לפנינו הבעייה איך לקיים את הספרייה ולשם כך הצגנו "הצגות" והפכנו להיות שחקנים. הואיל וה"קהל" התיאטרוני שלנו היה קטן ביותר, בעיקר כלל את המבריאים — הרי שיכולנו להציג רק בקיץ וכמו כן רק הצגה אחת של כל מחזה. את מי לא הצגנו? את גולדפדן, גורדין, פרץ הירשבין ועוד. זכורני: המחזה הראשון שלנו היה "החוטפים", אותו מצאנו בכתב עת "צפריים" ותרגמוהו מעברית ליידיש. את השירים לימד אותנו החזן שהיה עימנו ביחסים טובים, כי אחדים מאיתנו עזרו לו ב"ימים הנוראים" כ"משוררים". הייתר עשינו בכוחות עצמנו. סידרנו את הבמה, התפאורה, האיפור וכו'. בגדים לקחנו מהמלתחות של ההורים; "קפוטות" שיצאו כבר משימוש וכל מיני אביזרים וגם בגדים שהיינו לוקחים בימי חג מההורים עם חזורם מבית הכנסת. נזכר אני שפעם איחרנו בהתחלת ההצגה, הואיל ואחד ההורים התעכב בבית הכנסת יתר על המידה. כוחותינו היו כמובן דלים ביותר ועל כן התחברנו עם אנשי השמאל (הבונד והקומוניסטים) והצגנו יחד. את ההכנסות חילקנו בינינו לפי מספר ה"שחקנים" של כל צד. אמנם בכל ימות השנה התכתשנו עם אנשי השמאל ולפעמים הגיע הריב עד מכות ממש, אבל בעניין הצגות — שאני, לא היתה ברירה ועשינו שותפות.

באותם הזמנים התחלנו כבר לצאת להכשרה. בסביבתנו היו שלוש פלוגות הכשרה של הקיבוץ "שחריה". הצטרפתי לקיבוץ, שם עבדנו בחקלאות ובמנסרות. מסיבות אישיות נאלצתי אחרי שנתיים להפסיק את קשרי עם החלוץ וקיבוץ ההכשרה. בהתחלת שנות השלושים, לאחר שהתחתנתי, היגרנו לארגנטינה, אותה ראינו כתחנת-מעבר זמנית לארץ-ישראל. נתמשכו הימים, נולדו הילדים, למדו בבתי ספר, במכללות ואנחנו כאילו על המזוודות ישבנו וכל שנה חשבנו, הנה נחסל את העניינים ונעלה. אחרי עשרים ושלוש שנים נתגשם חלומנו. ביגור יש לנו משפחה ענפה ובהרנו במשק זה כביתנו.

א ר י ה ש מ ע ו נ ו ב י ן

ריח ההדרים

ילדת וורשה שבפולין אני. עבדתי משחר נעורי, בכדי להתקיים ולעזור למשפחתי, שהיתה מהוסרת אמצעים. עם הזמן התעורר בי הרצון לעלות ארצה והצטרפתי בשנת 1933 לתנועת "הנוער הציוני", אשר שמה הקודם היה "השומר הלאומי". במשך שנות עבודתי, לפני יציאתי להכשרה, חסכתי קצת כסף שהספיק להוצאות העליה.

בשנת 1936 יצאתי להכשרה עירונית בלודז', היינו כ-35 איש. עבדנו בבתי-הרושת שעות רבות ביום וגם שעות נוספות. כשהחלטנו לעבור להכשרה חקלאית בסביבת העיר צ'נסטוכוב (שם היתה חווה חקלאית להכשרת חלוצים של "השומר הצעיר") עבדנו יחד עם בנות הכפר בעבודות קשות בשדה ובגן מזריחת השמש ועד שקיעתה.

בשנת 1939 הודיעו לי על אפשרות של עלייה ב'. הורי אמנם התנגדו, אבל אחר כך, כשהייתי כבר בארץ, כתבו לי: "טוב עשית, שעלית ולא התחשבת בהתנגדותנו".

ריכזו אותנו, החלוצים העולים, בבית-מלון בוורשה. היינו מלובשים יפה באופן יחסי, כדי שניראה כתיירים עם מזוודה קטנה ביד. יצאנו לנמל קונסטנצה, שם נפגשנו עם חלוצים מטרגנסילבניה. באנייה נפגשתי עם חברי שמואל מהחטיבה הטרנסילבנית.

עלייתנו היתה כמובן בלתי ליגלית. חברי "ההגנה" הורידו אותנו בחופי הארץ והובילו אותנו בלילה דרך פרדסים, כדי להסתיר אותנו מעיני המשטרה הבריטית. היה זה באביב ועוד היום זכור לי ריח ההדרים המשכר של אותו לילה. הביאו אותנו לכפר אז"ר ולשם הסוואה הוציאנו בבוקר לעבודה בגינות הכפר.

השתייכתי לגרעין התיישבותי, שייסד אחר כך את קיבוץ ניצינים, שבנגב. אבל הצטרפתי מיד לכפר גליקסון, כי באתי בקשרי משפחה עם שמואל. לא הרגשתי בנוח בכפר גליקסון. מבחינה חברתית קסם לי הקיבוץ הגדול ועברנו ליגור.

בגלל ילדינו היה לנו בתחילה מגע רב עם ליובה ז"ל שהיה אז מרכז חינוך ביגור. אנו זוכרים ברגשי תודה את טיפולו המסור בסידור ילדינו בבתי הילדים. כך נקלטנו ביגור.

דבורה לנדאו

כלום אין שום הצלה ?

אכן, יש הצלה, זו שכבר היתה פעם. יש לחזור על דבר ישן מאוד, מהולל מאוד, בדוק ומנוסה מאוד. אבל בצורות אחרות, מודרניות יותר ודקות יותר. בכל האמצעים של ההווה יש להשתמש לשם תכלית פשוטה זו, המובנת בנקל. דבר פשוט וישן זה הוא — יציאת מצרים.

הרצל

על אף הכול

עירתי הקטנה, השתייכה מבחינת הגבולות לפולין, אך מבחינה אטנוגרפית היתה היא שייכת לליטא — ליטא הוילנאית. מעיירה זו שהיו בה כ-150—200 משפחות, נמצאים בארץ, כ-100 אנשים. אינני חושב שהיגרו ממנה בשנות העשרים והשלושים, הרבה אנשים לארצות אחרות. מעיירה זו, כמו מהרבה אחרות, היתה דרך אחת — לעלות לארץ. אמנם רוב האנשים שהגיעו ארצה לא נקלטו בקיבוצים, אבל יש לדבר משמעות מיוחדת וחריפה בימינו אלה, כאשר אנו יודעים שאנשים אלה הם השריד היחיד לעיירה זו שעלה עליה הכורת בימי השואה והחורבן.

אם כי לעתים קשה להשתחרר מנוסטלגיה מסויימת, אבל לאמיתו של דבר, מבחינה הכרתית, לא היו ואין לי סנטימנטים לעיירה. אני מעריך מאוד את כל הדברים החיוניים בחיים הציבוריים והתרבותיים בעיירה, אבל אינני שוכח גם את הניוון שהיה בה. אינני מתגעגע לא רגשית וודאי לא הכרתית לאותה ריקמת החיים שנוצרה בעיירות מהסוג הזה. זה נובע אולי מראייתי את העניין הכללי שלנו, ז.א. ראייה בלתי משוחדת, מה היתה העיירה, לאן היתה מביאה אילו היתה מתקיימת הלאה, כאשר לא היה לה בעצם לא יסוד תרבותי וגם לא כלכלי ואי אפשר היה להמשיך עם קיום של חיים נורמליים לאומיים. כמוכן שישנה כאן הנקודה הטרגית ביותר — ואף אחד מאיתנו איננו משוחרר מההרגשה המרה איך „ההיסטוריה“ פתרה, כביכול, את הבעייה הזאת.

העיירה בשנות העשרים

לאחר מלחמת העולם הראשונה התחילו לפכות בעיירה חיים ציבוריים ערים מאוד. החלק הדומיננטי של הציבור בכללו ושל הדור הצעיר בעיירה היה יידישיסטי, בעל גוונים שונים: קצת בונדאים והיתר פולקיסטים. עד היום אני עומד ותוהה על אלה שדגלו ב„יידיש“ כאידיאה מרכזית, כוללנית, ובמרכזה — בית הספר היהודי-יידישאי, שהיווה אמנם גורם תרבותי חשוב מאוד בעיירה. כאלה בקירוב היו כל העיירות באותה סביבה. היתה שם רשת גדולה מאוד של בתי-ספר בידיש שהיו קשורים ל„מרכז“ שממנו יצאה היוזמה, היתה זו ווילנה. בעזרת יהודי אמריקה הוקמו בכל מקום אגודות קואופרטיביות שונות, בתי-ספר בידיש, ספריות בידיש. הכל לפי האסכולה, שהיתה נודעת לה כבר אז השפעה ניכרת מאוד בוילנה — תרבות יהודית בשפת האם — בידיש.

באותן השנים חזרו לעיירה ראשוני ה„נשלחים“, שגורשו בימי מלחמת העולם הראשונה (1915), כשהתקרבה החזית הרוסית-גרמנית לעיירה. הם נשלחו לליטא הקובנאית ולאחר המלחמה התחילו לחזור הביתה והביאו איתם את העברית ואת הרצון להקים בית-ספר עברי — „תרבות“. כך התחילה העיירה להתארגן גם בכיוון הפוך: של עברית, ציונות וכו'. בית ספר „תרבות“, שאני למדתי בכיתות העליונות שלו, היה המקור לכל החיים התנועתיים בעיירה. הוא הוקם ע"י „צעירי ציון“ — תנועה עממית, שממנה צמח אחר כך, „החלוץ“ ועל ידה גדל „החלוץ הצעיר“.

משפחתי: ההורים, האחים והאחיות כולם היו ציוניים, כולם ידעו עברית. הצטרפתי לתנועה בגיל 14—15. בשנת 1926 נפגשנו עם השליח הראשון מהארץ. היה זה אהרן פרידמן, איש עין-חרוד. ההווי של „החלוץ הצעיר“ בעיירה נראה לי עכשיו כל כך תמים וכל כך

מיוחד במינו. בין יתר הפעולות פיתחנו בעיירה גן-ירק והתחלנו ללמוד מקצועות מתוך העקרון, שצריך לעבור לעבודה פיזית. גם בחטיבת עצים שלחנו ידיו.

יש לציין, כי הציבור היהודי התייחס אלינו קצת בחיוב ובסלחנות. נוצר התא הראשון של „החלוץ הצעיר“, שהתקיים עד פרוץ מלחמת העולם השנייה; רוב האנשים שהגיעו לארץ עלו מ„החלוץ הצעיר“ ומ„החלוץ“. מבחינה זאת היו „החלוץ“ וההכשרה החלוצית בעיירה גורם מהפכני לא רק מפני שהביאו איתם ערכים מסויימים, אלא גם בנה שהוציאו 50—60 בחורים ובהורות צעירים, אשר היו שקועים בעיירתם. כ־200 ק"מ צפונית מווילנה, שכמעט לא היו יוצאים מעיירתם ואפילו כן, היו מגיעים לכל היותר עד לוויילנה — והטילו אותם לסביבות ביאליסטוק, בנדין, ווהלין ועד לגליציה הגיעו. התנועה הכניסה וכיוונה אותם לאורח חיים אחר ושונה. הצעירים יצאו מתחומה הצר של העיירה ובהורם הביתה הביאו איתם רוח חדשה ומושגים חדשים.

„החלוץ“ הוא שפרץ דרך והרחיב אופקים, גם בהשקפות פוליטיות, וגם בהווי חיים בתוך העיירה. התנועה החלוצית פתחה אופקים חדשים בעיירות הגולה.

מתוך 200 המשפחות בעיירה נשארו לאחר השואה רק עשרות אחדות. אבל כאשר אנו סוקרים את העיירה הזאת מלפני השואה ומה שנשאר ממנה לאחריה — מתברר שבפעם נשאר החלק הציוני-חלוצי, מפני שעלה לארץ ואילו החלק האחר הושמד כמעט כולו. אפשר להסביר זאת בכך שהחלק החלוצי מכיוון שעבר הכשרה, ויצא כבר מפתח ביתו, ידע וראה את העניינים אחרת — הוא הוא שהעיון אחר כך, בתקופת השואה, בדרך של תחושה טבעית, לצאת ליערות. היתה לו גם פרספקטיבה רחבה יותר וזאת רק הודות לתנועה, לעומת החלק האחר, שלא היה לו בשטח זה כל נסיון-חיים, ברובו המכריע לא יצא מפתח העיירה, וכל כולו היה אמוץ על תורת המשכיות במקום שהוא נמצא. בחינת: פה חיינו דורות רבים, פה נמשיך לחיות.

בירושלים דליטא

יצאתי לוויילנה, בה הייתי שנים רבות תלמיד בתיכון ובסמינר למורים. על ווילנה של שנות העשרים נאמר ונכתב רבות, אך לגבי אני מרגיש שלא היתה עיר שנייה שהורשה לי ערכים וגישה בעלת אופקים רחבים כמו ווילנה, ואינני בא כאן לעשות הבחנות בין יידיש לעברית. ווילנה נתנה לאדם זיקה חברתית כל כך חזקה, שהיותה כעין תשתית לכל החיים. הייתי בדרך כלל עברי קיצוני מאוד. רק אחרי שבאתי לוויילנה וחייתי בה חמש שנים פגה הקיצוניות שלי בהשקפתי העברית והתקרבותי אפילו קצת ליידישיזם, מבלי לפגוע כהוא זה באידיאה הציונית שלי. כל מי שהיה אז בוויילנה, יכול להבין איך צמחה ההכרה הזאת ומה היה אז מקומה של שפת היידיש כספרות, כהווי-חיים. אגב כדאי להזכיר שבתקופה ההיא הושפענו רבות מהמשורר משה קולבק ש„טוהר“ לאחר מכן בברית המועצות.

היו בוויילנה בתי-ספר תיכוניים בעברית וביידיש; אם כי התנועה העברית היתה יותר חלשה, היא התאוששה די מהר, וזה לא במעט הודות ל„החלוץ“ ו„השומר הצעיר“, שהיוו גורם חשוב בנוער הווילנאי, אף בחיים הציבוריים הכלליים של ווילנה; במיוחד בשנות השלושים, כאשר נוצר קיבוץ ההכשרה הראשון שלנו בוויילנה. ברחוב סובוץ.

אם בעיירה היה הסניף של „החלוץ הצעיר“, שמילא תפקיד חשוב בחיי כל אחד מאיתנו — סגור ופרובינציאלי מאוד, הרי לא כך היה כמובן הדבר בוויילנה. תנועות הנוער הציוניות-החלוציות — לכולן היו מועדונים והתקיימו שם ויכוחים ערים מאוד. היה זה ציבור גדול

של נוער לומד, שהתפורר לעיירות בימות החופש וכך, נוצר קשר והשפעה ווילנאית חזקה מאוד על העיירות הקטנות והגדולות בסביבה.

„האזוניברסיטה“ שלי התחילה בוילנה. שם נפגשתי בסמינר שלמדתי בו, בנוער העברי, „החלוץ“, „החלוץ הצעיר“ ובחוגי צ.ס. שהיו כבר אז בוילנה. הגעתי אז להכרה שאינני צריך יותר להמשיך בלימודים, אלא להצטרף לתנועת „החלוץ“, בדרך של הגשמה אישית. היה זה אחרי מאורעות 1929. חלק מאיתנו באמת הלך להכשרה וחלק — להוראה. אני זוכר וזיכוחים גדולים שהיו בינינו, האם פתיחת בתי-ספר „תרבות“ או עבודה בבתי ספר אלה — האם זה באמת מעשה חלוצי או לא. יצאתי בכל זאת להוראה. כ־5 שנים עשיתי בעיירות שונות כמורה בבתי-ספר „תרבות“. היתה זאת תקופה, בה התלבטתי רבות ולא הייתי שלם עם עצמי. בכל מקום עסקתי ב„החלוץ“ וב„החלוץ הצעיר“, בפעולה תרבותית, ציונית ובפעולה למען העברית והרבה חרגתי בפעילותי מתחום בית הספר, כמו יתר המורים. אני מוכרח לציין שהיה לנו מתחרה רציני מאוד. בכל עיירה שהיה בית-ספר עברי היה גם בית-ספר יידישאי, ואני חייב להודות שכוחו של בית-ספר זה היה במסירות ללא גבול של המורים. הם היו חיי רעב, כי בית-הספר לא יכול היה לתת להם את המשכורות ולא היה להם במה לקיים את עצמם. הקנאות שלהם ליידיש, ההרצאות שלהם על פריץ, שלום עליכם ועל מנדלה, שהם ראו בהם את התגלמות היידיש במובהק, כל זה היה עטוף במעטה של קדושה לעומת הציונות והעברית שראו אותם כריאקציה. האנשים האלה, בעצם, דירבנו את מתנגדיהם, ז.א. את אנשי „תרבות“ לפתח כמותם פעולה ציבורית ענפה בכל עיירה ועיירה, אם רק היו חפצי חיים.

בקיבוץ הכשרה „תל-חי“

כך עברו עלי 5 שנים בעיירות השונות בפעילות ציונית, תנועתית וציבורית רבה מאוד. לא השלמתי שזה גורלי וזה ייעודי, להיות מורה עברי בעיירות, ואם גם לא זלזלתי בזה. בשלב מסוים נוצר אירגון המורים ע"י „החלוץ“, בזה אמנם היה פיתוי, אבל בכל זאת החלטתי ללכת להכשרה, כשלב לעלייה לארץ. כך הגעתי אחרי כל הטילטולים האלה לביאליסטוק העיר ול„תל חי“ הקיבוץ. הייתי כבר עשיר-נסיון בהדרכה ובפעולה במושבות-קיץ של „החלוץ הצעיר“, וגם יצא לי לא פעם להרצות בעברית, בסמינרים שונים של התנועה וכאשר החלטתי ללכת להכשרה, נתחייב מכך לחדול מכל זה, להתחיל לעבוד ולהכשיר את עצמי לארץ.

אני מנסה לשחזר לעצמי את ההכשרה שלנו מאז, ואת הסבל שעבר על כולנו. התנאים בהם נמצאנו היו קשים מנשוא. התנאים שמצאתי בקיבוץ ביאליסטוק, שהיו בו אז כ־200 חברים, היו איומים מבחינת תנאי הדיור, שינה, עבודה, אוכל וכו'. שכבנו לישון ולא ידענו אם למחרת בבוקר תהיה לנו פרוסת לחם. הקור הציק לנו מאוד ואף פעם לא ידענו מה זה להסיק את התנור בבית, וזה בתנאי החורף הפולני.

לכל הקשיים האלה עוד נוספו הריב והוויכוחים עם אנשים מהחוג, שהאשימונו בעבודה בלתי-מאורגנת וכי אנחנו שוללים מהם את עבודתם. כמוכן, זה היה ביסוד לא נכון, כי אנחנו חדרנו למקומות עבודה כאלה, שבהם בדרך כלל עסקו מעטים ביותר מבין פועלי ביאליסטוק, כגון: חטיבת עצים. זאת היתה עבודה שנעשתה בחלקה הגדול ע"י פועלים בלתי-מאורגנים, שהיו באים מהסביבה בחורף כדי לבצע עבודה צדדית נוספת. לבושנו היה דל, היינו „קרועים ובלויים“ וזה היכה בתודעה של כל אחד. לדעתי יכלו לעמוד בזה שני

סוגי אנשים: האחד, אשר היתה לו הכרה חזקה מאוד ואין בזאת כל מליצה. הוא היה מוכן להפקיר את עצמו, הוא ידע שהדבר שהוא עושה, הסבל הזה — יש בו משום אידיאה, והיה זה דבר הכרחי כדי להגיע לעניין שאנחנו רוצים בו.

נפגשתי בביאליסטוק עם פרומקה. היא היתה איש שיחה מעניין, בעלת הרגשה דקה וידעה לבטא את עצמה יפה מאוד וכמה פעמים היא הגדירה את הדבר הזה, שנחרת בזכרוני. בימים שלא היה מה לאכול והיה קר, היתה אומרת: „לו זה לא היה ככה — או זה צריך היה להיות, כי זה מחשל את האדם לקראת הדבר הגדול שנצטרך אי-פעם לעשותו בתנופה גדולה“. זה היה סוג אחד של אנשים שידע בהכרה מלאה לזותר על דברים רבים ולהקריב את עצמו. אני מוכרה להודות שהחלק הזה היה לא גדול והוא בא מחוגי „החלוץ הצעיר“, ממקומות שונים בפולין, והוא היה בעצם היסוד שעליו התבססה ההכשרה, הודות ליכולת ההקרבה שלו במובן המלא ביותר של המילה. והיה חלק שני שאיכשהו החזיק מעמד — הוא ראה בהכשרה שלב של אין-ברירה, כדי להגיע לארץ. הוא שאל: לשם מה זה נחוץ? מה זה נותן לי אם אני עובד וסובל בביאליסטוק — מה זה חשוב בשביל בניין הארץ? חלק זה לא רצה להכיר בשלב הזה המלכד אותו כחברה, המלמד אותו לעבודה, המעלה אנשים, מלכד גוף ציבורי ונותן בהם כוח לשאת במסירות ובסבל רב, כשם שיצטרכו לעשות זאת אי-פעם בארץ וכאן הם מקבלים את הכשרתם לכך.

כך אנחנו מבינים את הוויכוחים שהיו בשעתם על הכשרה קבועה והכשרה לא קבועה, דעה אחת אמרה: אתה באת להכשרה. הרי אתה מחכה פה עד עליתך ארצה: חצי-שנה, שנה, שלוש או ארבע שנים. אין זה אמנם אידיאל לחכות ארבע שנים, אבל מוכתב הוא ע"י המציאות. בהליכתך להכשרה ניתקת מטבורך, מהעירייה שלך, ויותר איגך חוזר אליה. גישה זו היתה אופיינית לקבוצה הראשונה ואילו החלק השני שראה בכל העסק הזה של ההכשרה כעין קרדום לחפור בו לשם עלייה, טען שצריך להכשיר את הצעיר להיות חלוץ, ולאחר מכן חוזרים הביתה, כאילו סיימנו איזה קורס, וכאשר ייתקבלו רשיונות העליה יקראו לנו ונעלה. הם לא ראו בהכשרה גוף חברתי ולא ראו את התפקיד הגדול של ההכשרה כנושאת ערכים חברתיים-חינוכיים.

אין ספק בדבר, שבמידה והחלק הראשון היווה את האקטיבה של התנועה היו בחלק השני אלמנטים שבזמנים קשים מאוד הם היוו בהכשרה ההמונית חומר אנטי-אידיאי וגם רמתם התרבותית-מוסרית לא התאימה ל„החלוץ“.

בתקופה הזאת היינו קבוצה לא גדולה בביאליסטוק ולמרות המצוקה עשינו מאמץ גדול, כדי להדריך את קיבוץ ההכשרה הזה וללכדו לגוף חברתי-אידיאי בטרם עלותו לארץ. בעובדה אנחנו פעלנו לא רק בתוך קיבוץ ההכשרה, במקום, כי זאת לדעת שקיבוץ ההכשרה „תל-חי“ בביאליסטוק היווה בסיס הפעולה של „החלוץ“ באיזור.

עם העיר ביאליסטוק לא היה לנו קשר רב. אפשר גם להבין את הסיבות לכך: כל צעד שעשינו מחוץ לתנועת הקיבוץ היו בו הרבה כשלונות לכל אחד ואחד, שמוכרח היה לעמוד בפני כל כך הרבה פיתויים. יש לזכור, כי לשתות כוס סודה היה זה חטא שאין דוגמתו. לקנות קופסת סיגריות היה זה דבר שלא התקבל בכלל על הדעת, ממש חטא קיבוצי מהגדולים ביותר וגם להיכנס באופן פרטי למשפחה בביאליסטוק העיר — היה זה דבר לא רצוי. כזאת היתה תפיסתנו, כי רצינו להתבצר פנימה.

בביאליסטוק שהיתי כשנה וחצי. העבודה היתה בעיקרה, כאמור, חטיבת עצים. עבדנו

גם בהעמסת קרונות, בעיקר עורות. בדרך כלל עבדנו בעבודות הקשות ביותר, הבלתי מקצועיות ש"הוציאו מאיתנו את נשמותינו", כי לא ידענו כל עבודה מקצועית.

במרכז „החלוץ” ו„החלוץ הצעיר”

גויסתי לעבודה בתנועת „החלוץ” ו„החלוץ הצעיר” ואין להשוות זאת לתנאים שישנם בארץ. היינו חשופים לכל הצרות. עבדנו כמעט בלי אמצעים. לא היו אמצעים לארגן סמינרים בקנה מידה גדול או כל מיבצע בממדים רציניים כמו שעושים פה „הנוער העובד”, „השומר הצעיר”, או „המחנות העולים”. היינו יחסית מעט אנשים. הגעתי לוורשה בתקופה שבה החרף מצב היהודים בפולין, ומאידיאולוגיה אנטי-יהודית עברו הפולנים יותר ויותר לפרעות ביהודים. אבל מצב זה לא דחף את הנוער היהודי לצינונות ולחלוציות דווקא. כמובן, לו שערי הארץ היו פתוחים, והיתה זורמת עליה, היו הדברים נראים אחרת, אבל בתנאים של מעט סרטיפיקטים ושערים סגורים התפתחו העניינים כפי שהתפתחו. כשבאתי לעיירות ולסמינרים לא מצאתי אמנם נוער אנטי-ציוני, אלא אנשים צעירים, אשר מכאן דחפו אותם, ודרך אחרת לא נפתחה בפניהם וזה גרם לאיזה דפרסיה או לאדישות מסויימת. בשנים הסמוכות למלחמת העולם השנייה שרר ייאוש, ויחד עם זה קצת הוללות, העיקר — כיצד איכשהו להסתדר בחיים. פגשתי אז בעיירות בחורים ובחורות שהיו בהכשרה וחזרו הביתה ומכיוון שהעלייה לא נראתה קרובה התחתנו ופתחו חנויות, וכל התופעות הידועות המתלוות לכך.

הפעולה שלנו בוורשה היתה מבחינה זאת מסובכת וקשה מאוד. היינו מאורגנים במועצות גליליות. פעולתנו התבטאה בביקור בסניפים, שבועות לימודים סמינרים מחזויים. אלה היו המסגרות בהן פעלנו. ב־1938 קיבלנו תנופה חזקה מאוד ע"י האיחוד של „החלוץ הצעיר” עם תנועת הנוער של פועלי ציון צ.ס. — „פרייהייט”. היה זה אקט גדול מאוד. היתה זאת אחת התנועות הגדולות בפולין עם סיכויים גדולים, אבל כידוע לא הספקנו הרבה, כי בינתיים פרצה המלחמה.

לאחר פרוץ המלחמה

כתנועה לא היינו מוכנים למלחמה, אבל האמת היא שאפילו היינו מוכנים, זה לא היה משנה הרבה. ההפתעה וההתפתחות המהירה של עניינים לא נתנו לגורמים יותר חשובים וחזקים מהתנועה שלנו להתארגן ולתכנן דברים. אבל, בדבר אחד לפחות כולנו — כל היהודים — שגינו, לא ידענו עד היכן יתגלגלו הדברים. לא היכרנו לא את היטלר ולא את ההיטלריוזם. זה היה למעלה מכל דמיון ואין להתפלא על כך.

כעבור 3—4 שבועות, לאחר פרוץ המלחמה, אחרי המכה הראשונה, התחלנו לחשוב מחשבה יותר כוללת תנועתית, איך אפשר לכוון את התנועה במצב החדש. בתחילה איבדנו את הקשר. לא ידענו מה קורה במערב־המדינה וגם לא יכולנו לתת כקבוצה מרכזית איזה הוראה מסויימת: תנהגו כך או אחרת, מכיוון שהדברים לא היו נהירים. וכי היה למישהו יסוד לתת הוראה או לדעת האם יכול להתקיים קיבוץ בשטח הכיבוש הגרמני? לא ידענו בדיוק איך להתנהג. התחילה הנדידה שלנו, ב־7 בספטמבר יצאנו — הקבוצה המרכזית יחד עם אנשי קיבוץ גרוכוב מוורשה, — חלק מאיתנו נשאר במקום — לא ידענו אז בדיוק, כמו כולם, מה אנחנו עושים. המטרה שלנו היתה מזרחה. בתחילה נתפתינו לחשוב שקו החזית יתייצב על נהר הבוג ואחר כך בדרך, בין הפצצה להפצצה רקמנו תוכניות שונות.

לא עלה כמוכּן על דעתנו שכאשר נגיע לקובל נופתע מחדש ע"י כניסת הסובייטים, לאחר הכרזת מולוטוב — על „עזרה לאחים של אוקראינה המערבית ובילורוסיה המערבית“. שוב נמצאנו במצב חדש ורק כעבור שבועיים־שלושה התחלנו לבדוק את הדברים מחדש. מפני שהתנועה היתה מאורגנת גם הגדידה שלה היתה מאורגנת. יצאנו בקבוצות ובמגמה מסוימת. לעומת ציבור הפליטים הבלתי־מאורגן הוכיחה תנועת „החלוץ“ את עצמה בכושר ההסתגלות לתנאים החדשים, עזרה הדדית ויכולת של אירגון חיים. הגענו לקובל והתנועה החלוצית התחילה מיד להתבסס במקום: הקימה מטבח ודאגה לאספקת הדברים השונים. זה קרה גם עם קבוצות אחרות, כמו „השומר הצעיר“. היה זה נכס גדול מאוד שאחר־כך גם השתקף בגיטו וורשה, ובמקומות אחרים, לאמור: היה זה פרי החינוך של תנועה, שיש לה גם אחריות הדדית של חבר אל חבר וגם אחריות ציבורית גדולה מאוד, יותר מאשר לכל מפלגה פוליטית. הסימנים הראשונים של תופעה זו נראו כבר אז.

תקופת ווילנה

קבוצתנו התחלקה. ביחס אלי הוחלט שאני יוצא לוויילנה עם עוד חברים מהקבוצה הוותיקה יותר וההוראה בידי היתה שיצחק צוקרמן יחזור מוויילנה לוורשה. התרכזנו אז בכמה מרכזים: בוורשה, בקובל, בוויילנה והלך ונוצר גם מרכז בגליציה. הגבולות היו אז עוד רופפים. היתה תנועה חופשית יחסית. ככה התחלנו לפעול ב־3—4 מרכזים שהקשר ביניהם היה רופף למדי. הקבוצה הווילנאית באה תיכף במגע עם חברינו בקובנה וזה היה לה סעד גדול מאוד, וזוית וקובנה הליטאית עדיין לא זועזעה ולא סבלה מהמלחמה. התנועה החלוצית כציבור היתה החלק המאורגן ביותר בין הפליטים בהשוואה לרוב התנועות הפוליטיות שתיכף איבדו את עשתונותיהן ולא התארגנו אלא בשלב יותר מאוחר. אני חושב שלוויילנה הגיעו כאלפים חלוצים, כולל „השומר הצעיר“, „עקיבא“, „גורדוניה“, מחציתם — אנשים שלנו. מקום הריכוז הכללי היה קיבוץ ההכשרה שלנו ברחוב סובוץ' וכשנעשה צר המקום, נפרדנו ו„השומר הצעיר“ עבר למקום אחר. אנחנו היינו בבחינת מארחים וקולטים טובים ואירחנו אותם בחברות גדולה. כאשר ראינו שגם אנו בעצמנו מהווים ריכוז גדול מדי בעיר אחת טיפלנו וקיבלנו רשות לפזר את החברים שלנו במקומות אחרים, כמוכּן בפיקוחנו והשגחתנו וכך הגענו לשכונות ולערים אחרות. זה נעשה בהסכם עם השלטונות הליטאיים שהסכימו לפתיחת קיבוצי הכשרה חדשים. עזרו לנו בזה אנשי ליטא.

ההווי החלוצי הווילנאי בתקופה הזאת היה מיוחד במינו. לא ציפינו שתהיה זרימה כזאת. עד היום קשה לקבוע מה משך את החברים לבוא ולהתרכז בוויילנה. חלק גדול מהחברים הלא חזרו לבתיהם, ואחר כך בדרך לא דרך, עם תרמיל על הגב, הבריח גבולות והגיע לוויילנה הואיל ושמע על הקמת הקיבוץ מחדש. מה משך את החבר? האם הסיכוי בכל זאת לפרוץ ולעלות לארץ, או הרצון להיות יחד בעת צרה? ייתכן ששני הדברים גם יחד. הזיקה שנוצרה במשך השנים בהכשרה היתה כל כך חזקה ויכול להיות שאדם אשר חזר לעיירתו הרגיש את עצמו בודד ולא יכול היה יותר להסתגל לחיים אלה (התנאים היו קשים או בכל מקום ומקום). עזב את ביתו ואת משפחתו, והחליט להצטרף לתנועה, כי ראה בה את הבית הנאמן והבטוח ביותר. זה גם השתקף בחיי הקיבוץ, באורח־החיים וההווי שנוצר בקיבוץ ווילנה הגדול. יש לחשוב שאחרי פרוץ המלחמה היה הקיבוץ נושא ערכים יותר

מאשר לפני המלחמה. היתה אז חבירות יפה מאוד. עזבתי את ווילנה, כאשר הקיבוץ היה מלוכד מאוד, עם פעולה חברתית ענפה, עם אמונה גדולה שבכל זאת יעלו ויגיעו ארצה. האמונה לא עזבה את החברים אף לרגע וזה היה גורם חזק ומלכד. האסון הגדול שקרה אחר כך, הגיטו, השואה, החורבן — כל זה כמובן לא עלה בדמיוננו. אבל הנכונות הראשונית הזאת היא שהדריכה את האנשים.

יצאנו לדרך יחד עם העסקנים הציוניים. היינו קבוצת חברים קטנה, שלנו ושל "השומר הצעיר", כמה עשרות בערך. המפגש עם מערב-אירופה הישרה עלינו אימה כבדה מאוד. כל נשכח שעברנו את מערב-אירופה שבועות מספר לפני הפלישה הנאצית (הולנד, בלגיה). אחרי כ-15 יום הגענו ארצה בדרך משולבת: אווירונים, רכבות ואנייה. יצאנו מקובנה לריגה ומשם טסנו לשטוקהולם והגענה למלמה. לאחר מכן טסנו לאמסטרדם ומשם הגענו לצרפת. עברנו אותה לאורכה עד מרסיי ברכבת והפלגנו באנייה צבאית, שהובילה טייסים למזרח הקרוב. בכל מקום זכינו ליחס טוב באופן מיוחד, אבל היתה לנו הרגשה כי יצאנו ממקום, שמי יודע אם אי פעם עוד נגיע אליו וניתראה עם החברים שנשארו שם. בשנים הראשונות בארץ זה הטריד מאוד. ליוותה אותנו הרגשה שחיינו ניתנו לנו במתנה ע"י המקרה.

ביגור

הגעתי לארץ וליגור. מצאתי את יגור יפה יותר מאשר תיארתיה לעצמי. הגעתי באביב והשתכרתי מריח הפרדסים ומכל הארץ הפורחת. אבל כאשר אנחנו מדברים על קליטה: אילו תנאים קשים היו אז ואיך אפשר היה אז להיקלט, הריני חושב שזה מעשה ניסים, באם אני בוחן זאת במושגים של עכשיו. אני מנסה להיזכר כיצד קלטו אותי ועוד רבים כמוני. צריך היה כנראה כוח לא מעט ורצון עז בכדי לעמוד בזה ודווקא בזוטות של יום-יום. איך קיבלו את העולה החדש בכל מקום ומקום? איזו תשובות ניתנו? האם קיבלו את האדם באימון או תוך חוסר אימון? איך הוא נפגע לעתים בגלל זה שהוא חדש. אני כמעט בטוח שזה עבר על כל אחד ואחד. מאז בעצם יש לי יחס לדברים הקטנים ואני תמיד רוגז על כך, כאשר מולזלים בהם. החברה היתה מאוד מושכת מבחינת הנוף האנושי שלה. היה זה יישוב עובד: בחקלאות, במחצבה, בעבודות-חוץ שונות ובמקומות אחרים. זה הלם בדיוק את הפרוגרמה של הקיבוץ הגדול והגדל. היה זה בולט בעבודה וזה בלט לאחר העבודה, נתן צביון לחיים ואפשר היה לראות את האידיאה בהתגשמותה. כזה היה הרושם שלי בחודשים הראשונים, והיה זה כל כך טבעי בשבילי להשתלב, לעשות את כל המאמצים להיות כמו כל אחד מהציבור הזה. רוב היום ראיתי את כולם בבגדי עבודה ובערב — הלבוש היה פשוט וצנוע והאוכל דל מאוד.

תנאי החיים היו פה קשים מאוד ואפשר אולי להבין את העזיבות. שוב אני חוזר לאותם הדברים שסיפרתי על קיבוץ ההכשרה. אם היה לחבר מספיק כוח הכרתי והוא ידע למה בא הנה וידע מראש גם על האור וגם על הצל בקיבוץ הרי שהתגבר על כל הקשיים. אבל אם חסרה ההכרה הזאת — הרי מטבע הדברים לא הספיק הכוח ואז הכול מתמוטט ברגע שלא קיבל חולצה או זוג מכנסיים, או שהיה לו סיכסוך עם חבר או בעל תפקיד וכו'. הנשירה היתה עצומה. כשבאתי ליגור מצאתי כאן כ-20—30 חברים מקיבוץ ההכשרה שלי "תל-חי". נדמה לי שאף אחד מהם איננו כאן היום. פה ושם אני פוגשם בארץ. קשה להגיד בדיוק מדוע הם עזבו. יגור היתה יישוב שרבים מאוד הגיעו אליו ורבים מאוד עזבו אותו. הנוף היה יפה, אך החיים היו קשים.

עבדתי בגן־הירק כעגלון, ואחר כך עבדתי זמן מה בדיר. בגן־הירק המורה שלי היה יצחק תמרי ז"ל, שלימד אותי הרבה דברים טובים. היתה רוח טובה ובעבודה האנשים היו טובים מאוד.

בדרך כלל חשבנו שנשחרר את האדם מכל מיני טרדות של פרנסה ומכל מיני זוטות של יום־יום ואז האנשים יוכלו להיות חיים יותר תרבותיים, עילאיים יותר. נראה היה שאנו משיגים את הדבר הזה, אבל, כידוע, במציאות זה מתקבל אחרת. בכל אופן חלק מהציבור, עוסק בעניינים לאו דווקא עילאיים. יש צורך להשקיף על התמורות שחלו במשך עשרים השנים האחרונות ולנסות לנתח אותן. מה מהתופעות האלה היה בהן משום הכרח ההתפתחות ומה עוות כאן ולא היה הכרח שזה יתפתח כפי שהתפתח.

יש להודות שבמקרים רבים לא חזינו די את הנולד. היו הרבה דברים שעשינו אז והם התאימו לאופי התנועה והתקופה. הקנאות לגבי הלבוש, לגבי השוויון ועוד — הם היו נכונים בזמנם, אבל בתקופתנו ההפלגה היא בבחינת אנכרוניזם.

*

ככל תנועה מגשימה היו גם לנו שגיאות שלא היה בהן הכרח מיוחד. למשל, ביחס לקליטה. אינני חושב שאיבדנו רק את האנשים הגרועים. הסלקציה, הנשירה היתה גם מקרית, כמו שההישארות היתה אולי בחלקה מקרית. אולם למרות הקשיים והשגיאות ניבנה הבית הקיבוצי, ניבנה ומתבסס על אף הכול.

יצחק פרליס

צבא וגבולות

כל המפלגות וכל תנועות הנוער היו מצויות במזריץ' עירי. בגיל צעיר הצטרפתי לשוה"צ. בתחילה היתה הדרכה צופית רגילה, אחר־כך התחילו להפוך את השוה"צ לתנועה פוליטית מגשימה והגיע הזמן להגשים — לנסוע להכשרה, אלא שאצלי לא נסתיע הדבר. התימתתי בגיל 12. אחרי שסיימתי בית־ספר עממי התחלתי לעזור בפרנסת המשפחה. תחילה עבדתי בבית המלאכה בביתנו ואחר־כך יצאתי ללמוד בבית־ספר למסחר. לא יכולתי לצאת עם חברי להכשרה הואיל ובאותו הזמן התגייס אחי לצבא ולכן הייתי צריך להישאר ולנהל את העסק בבית. כאשר אחי חזר מהצבא היה עלי להתגייס. היה זה בסוף 1938, שבוע לפני פרוץ המלחמה היינו במטוח. הקצין האחראי הבטיח לנו שאם נצליח במטוח נקבל חופשה. כשחזרתי מהחופשה היתה כבר המחלקה שלי מוכנה לצאת לחזית. זכורה לי תמונת־אימים של נסיגה מכריסק בלילה. מאות ואלפים חיילים, נשים וטף על כל המטלטלים שלהם נראו ברחובות ומעליהם מפציצים. המונים נפגעו, נהרגו ונקברו חיים. הייתי במסגרת צבאית והלכנו ברגל לכוון פינסק. באמצע הדרך נודע לנו שהרוסים כבר נכנסו לפולניה. הקצין הממונה עלינו אמר: החלק הזה של פולניה נכבש ע"י רוסיה. מי שרוצה ללכת איתנו יכול להמשיך ומי שרוצה ללכת הביתה — חופשי לעשות זאת. החלטתי לחזור הביתה ולהיות יחד בעת צרה עם אמי אחי ואחיותי. האפשרות היחידה היתה ללכת ברגל. נפגשתי עם חבר ממזריץ' והחלטנו לעשות דרכנו יחד, אם כי ידענו שהדרך אינה קלה ויש התנפלויות של

אוקראינים. הגענו לבריסק ושם הודיעו לנו שיש כאן גבול בין שטח הכיבוש הרוסי לבין שטח הכיבוש הגרמני. הסברתי שאני רוצה להגיע הביתה. היו שם רבים שרצו להגיע לבתיהם. החלטנו לעבור את הגבול ויהי מה. הגענו לעיירה סמוכה ושם התגלה לעינינו מחנה גדול שהוקם ע"י הרוסים ובו נשים, ילדים, זקנים וצעירים, כולם יהודים שרצו לברוח מהנאצים לרוסיה, שנראתה בעיניהם הארץ היעודה, ארץ החופש, כל אלה נכלאו ע"י הרוסים ונשלחו בסירות קטנות לעבר הגרמנים. בכי וצעקות נשמעו בכל פינה. ראינו שאין אפשרות להתקדם מפני שגם גורלנו יכול להיות דומה ולכן התרחקנו מהמחנה ושינינו את הכיוון. אחרי הליכה ממושכת ותלאות רבות הגעתי הביתה. אמי נפלה עלי, בכתה ומישישה את כל גופי. הסתבר אחר־כך, כי מישהו מסר לה שראתה אותי בין הנופלים בהפצצת בריסק ולכן היא רצתה לוודא שבאמת זה אני, בנה.

אמי ואחיותי אמרו לי שעלי להציל את עצמי ולעזוב מיד את הבית, מפני שהגרמנים נמצאים בקירבת מקום. למחרת בבוקר כאשר יצאתי לרחוב, נעצרתי ע"י גרמני שלקח אותי לעבודה. עבדתי בניקוי חצרות לאחר ההפצצה. עם סיום יום העבודה רשמו את שמי ואמרו לי שאני צריך גם למחרת להתייצב לעבודה. באותו ערב אירגנתי בריחה. עם לילה יצאנו מספר בחורים ובחורות בעגלה מחוץ לעיר. מטרתנו היתה רוסיה, שנחשבה אז לארץ חופשיה ובטוחה. אחרי נדודים רבים הגענו שוב לבריסק. כעבור זמן ברח גם אחי והצטרף אלי. חשבנו לשבת בבריסק עד גמר המלחמה. בעיר זאת התרכזו אז הרבה פליטים יהודיים. הרוסים רצו לפזרם בעיירות, אך היהודים לא רצו ללכת. באחד הלילות אספו הרוסים רבים מבין היהודים, ביניהם היה גם אחי, והכניסום לבית־סוהר. אותי אסרו אחרי כמה ימים. הצפיפות בבית הסוהר היתה גדולה והמצב הסניטרי רע מאד. ישבנו שם כחודש וחצי. אחר־כך הכניסונו לקרונות סגורים עם משמר חזק. יממה שלמה לא קיבלנו אוכל ושתייה עד שיצאנו לדרך. התחילה פרשת הנדודים ממחנה למחנה עד ששוחררתי ונהפכתי לאזרח. נרשמתי שנית לצבא. הובילוני הפעם על אדמת רוסיה.

הגעתי ארצה עם הצבא הפולני. בארץ קיבלנו חופשה, אולם רבים לא חזרו לצבא ונשארו בארץ ואני ביניהם. עז היה רצוני ללחום הפעם את מלחמתנו אנו — בארצנו. שבעתי נדודים, גבולות וצבא זר. עייפתי מהצרות והתלאות שפקדוני בימי המלחמה והחורבן. איבדתי את יקירי — הכול נהרס ונחרב. הגיע הזמן להתחיל את חיי מחדש, פה בארץ. רציתי ללכת לקיבוץ. בעיני נראו אז כל הקיבוצים שווים, הן מבחינה כלכלית והן מבחינה אידיאית. החלטתי איפוא, שהגורל יכוון אותי. לסוכנות הגיע באותו יום נציג יגור והוא הציע לי ללכת ליגור. אמרו לי שאני הולך לקיבוץ הגדול בארץ והסכמתי. בניתי את ביתי ביגור, הייתי פעיל בהגנה וזכיתי להשתתף במלחמת השיחרור בכיבוש הגליל. עכשיו הבן הבכור נמצא במסגרת שנה שלישית מוקדמת, עם כל הכיתה שלו, בוגרי בית הספר ביגור, ומשקם את ידיהנה על הגבול. בתום השנה יתגייס לצה"ל. שוב גבול ושוב צבא, אבל איזה הבדל, קיבוץ על הגבול וצבא עברי במדינת ישראל.

אברהם פטישי

בצבא אנדרס

גולדתי בבית בונדאי ומשחר נעורי גדלתי בבית אבא ז"ל באווירה אנטי־ציונית. בספריית אבא נמצאו ליד ספריהם של מיכלביץ' ומדמ, ממנהיגי ה"בונד", גם ספרי ביאליק, מנדלי, פריץ ושלום־עליכם, כולם, כמובן, ביידיש. היו גם ספרים בפולנית של מנהיגי המפלגה הפולנית הסוציאליסטית, שאבא היה חבר בה, לפני שקמה מפלגת הפועלים היהודים — ה"בונד".

זכורים לי עוד הסיפורים של אבא, שהיה מספר לנו — לי ולאחותי ז"ל — על ההתנגשויות עם הקווקים בוורשה. בתור יהודי, חבר הפ.ס. היה גם חבר "ההגנה העצמית". אגב, היהודים בעירתנו היו קוראים לאבא: "דער גיינצן פינפער", כלומר — איש שנמנה עם המהפכנים של שנת 1905. באותה תקופה הוא גם נאסר והוגלה לסיביר, משם ברח והגיע לעיירה שידלוביץ' ע"י רדום. הצטרף לבונד ושקע כולו בפעילות מפלגתית. טבעי הוא, אם כן, שחינוכנו — שלי ושל אחותי — היה על טהרת ה"בונד".

עם גמר מלחמת העולם הראשונה היה אבא בין מייסדי בית הספר העממי בשפת יידיש. מובן מאליי שהשפעת הבונד היתה שם הקובעת והבלעדית. המורים והמורות — כולם חברי הבונד. יום האחד במאי הוחג בהתלהבות רבה. אנחנו, הילדים, לבשנו חולצות כחולות עם עניבות אדומות והפגנו יחד עם המורים תחת דגל הבונד. במשך הזמן פתחו השילטונות הפולניים בית־ספר בשפת המדינה ובית־הספר שלנו נסגר באין לו הכרה רשמית.

הייתי בין המאושרים שיכולתי לסיים את בית הספר היסודי. ברם, לא רבים היו כאלה בעיירתנו. ילדים רבים לא ביקרו בכלל בבית הספר — בחלקם למדו ב"חדר" — והילדות ברובן ישבו בבתיהן. בגיל 14 התחלתי ללמוד את מקצוע החייטות מחוסר אפשרות להמשיך בלימודים. בהשפעת ההורים הצטרפתי לאירגון הנוער הבונדאי "צוקונפט" (עתיד). אגב, אמא היתה מספרת לי שהמנהיג הבונדאי הנודע ולדימיר מדם החזיק אותי על ברכיו — ואני עודי ילד קטן — כאשר ביקר פעם בעירתנו ולן אצלנו בבית. היה זה נימוק נוסף שמקומי בצוקונפט. נכנסתי גם אני, איפוא, לפעילות תנועתית.

הנוער העובד היה נמשך לצוקונפט. אירגנו גם את הילדים מגיל 7 עד 14 באירגון שלהם בשם "סקיף": "סאציאליסטישער קינדער פארבאנד" (איגוד ילדים סוציאליסטי). אין פלא, איפוא, שביום האחד במאי היו מפגינים בעירתנו כאלף איש תחת דגלו של הבונד. אחרי שנתיים לימוד מקצוע ועם גבור השאיפה בין הנוער היהודי בעירות לעבור לערים הגדולות, שם האפשרויות הן יותר גדולות, עקרתי גם אני בסתו 1928 לעיר הבריה של פולין — לוורשה. עבדתי שם ארבע שנים והשתתפתי בכל הפעולות של הצוקונפט. הייתי פעיל באגודת הספורט הבונדאית — "מורגנשטרן" (שחר). בלילות שבת ביקרתי במועדון הסופרים היהודים ובמוצאי שבתות — במופעים תרבותיים ומדיניים של הבונד בוורשה.

בשנת 1934 גויסתי לשרות פעיל בצבא הפולני ובקיץ 1936 גמרתי בית־ספר לסגני קצינים, דבר שנעשה בלתי־אפשרי כעבור זמן קצר עם גבור האנטישמיות הפרועה גם בצמרת השילטון. באותם הימים הסעירה את הרוחות בפולין התפרצות אנטי־יהודית חמורה בעיירה פשיטיק ליד רדום, בה חנה הגדוד שלי. עם פרוץ המאורעות קיבלנו פקודת הכן, ממש כמו בימי מלחמה. ארבע יממות ישנו מבלי להתפשט והרובה צמוד לגוף. הייתי אז מפקד כיתה. באחד הימים נקראתי למפקד הגדוד, אנטישמי ידוע, מהאצולה הפולנית, אשר

פנה אלי בזה הלשון: "יכול להיות שנצטרך לקחת חלק בהשקטת הרוחות בפשיטיק ואלי הגיעו שמועות שאתה מארגן את היהודים בפלוגתי, בכדי להיפרע מהאזרחים הפולניים בעיירה זו. על כן הנני להודיעך שתוציא לפועל אך ורק את פקודתי, אפילו אם לא ימצאו חן בעיניך". ביקשתי רשות הדיבור וסיפרתי לו שגם אלי הגיעו שמועות לפיהן יוציאו את היהודים מהפלוגה לאימונים והחיילים הפולניים יכנסו לפשיטיק לעזרת אחיהם הפולניים, בכדי "להשליט סדר" בעיירה. במקרה כזה — הוספתי — לא אישמע לפקודה, אפילו אם יעמידו אותי אחר כך למשפט צבאי ויחד עם הקבוצה שלי נבוא לעזרת היהודים הנתקפים. "עוד נראה" — הפטיר המפקד. בינתיים נרגעו הרוחות והגדוד עבר לעיסוקיו הרגילים של ימי שלום.

השתחררתי מהצבא ועברתי לגור בלודז' שם התחתנתי ושם גם נולד בננו. עבדתי אצל פירמה של חייטים גרמניים, אוהדי היטלר, שהסתירו את שנאתם ליהודים, כי עיקר לקוחותיהם היו עשירי לודז' היהודים. אחרי שנה וחצי פוטרתי. הגימוק: לוחצים עליהם לא להעסיק יהודים. היה זה שנה וחצי לפני פלישת היטלר לפולין.

פרצה המלחמה, מיהרתי להתיצב בגדודי. כבר ביום הראשון שררה אנדרלמוסיה רבה. הממשלה שהיתה אכולת אינטריגות מבפנים ועסוקה רוב זמנה בהסתה גזעית ובהוצאת גזירות חדשות לבקרים נגד המיעוט היהודי — הכינה במו ידיה בעצם את הקרקע לפלישה הנאצית. הצבא התמוטט בימים הראשונים והממשלה ברחתה כל עוד נפשה בה. אין תימה, איפוא, שמחנות ההשמדה: מיידנק, אושביץ, טרבלינקה ועוד התקיימו על אדמת פולין. הנאצים ידעו ששם לא יפריעו להם ולא מעטים גם יושיטו עזרה ברצח היהודים. עברנו מחציתה של פולין עד שהגענו שבורים ורצוצים לשטח אותו תפס הצבא האדום, שבא "לגאול את האחים הביילורוסים והאוקראינים מהגהינום הפולני". הסובייטים לאחר שפרקו מאיתנו את הנשק אמרו לנו לחזור הביתה. אבל "הבית" כבר היה בידי הגרמנים ובדרכים נמשכו שיירות, שיירות הולכי רגל יהודיים, זקנים נשים וטף, האמצא מישוהו בבית? החלטתי בכל זאת לחזור ללודז' ולחפש את משפחתי.

קרה כך שבדרך הביתה שוב נתפסתי ע"י הסובייטים וצורפתי למחנה עצום (אמדו אותו 150 אלף איש), שסלל את הכביש לבוב־קיוב. נעשיתי חוצב. עם גמר סלילת הכביש החלו הנדודים ממחנה למחנה עד שהגענו לגבול הרוסי-פולני. היה זה חודש יוני, בו פלשו הנאצים אל אדמת רוסיה. התחילה הצעדה הגדולה. רבים לא החזיקו מעמד ונפלו בדרך. אחרי צעידה של 800 ק"מ הגענו לדניפר ועברנו לגדה השנייה. לאחר מכן סיפרו לנו שכעבור ימים ספורים הצליחו הגרמנים לפוצץ את הגשר.

תמה פרשת הצעידה ברגל. כאן חיכתה לנו רכבת של קרונות פתוחים, הסתדרנו שבעים איש בכל קרון. נסענו ארבעה ימים וארבעה לילות ללא אוכל וללא מים. הורידונו באיזה יער וחילקו לנו חצי לחם לכל אחד. בכדי להכניס קצת סדר ירו החיילים הרוסים באוויר ופקדו עלינו לשכב על האדמה ורק אחד היה צריך לקום ולקבל את מנת הלחם בשביל עשרים חיילים. באותו לילה שוב עלינו לרכבת ואחרי נסיעה של ארבעה ימים נוספים הגענו, רעבים וצמאים, מזוהמים ואכולי כינים, לאורל.

הכניסונו למחנה סגור ומסוגר — הגדר אטומה בגובה שני מטר — אין לראות מאומה מעבר לגדר. האוכל עלוב: 400 גרם לחם ופעמיים מרק דליל ליום. רעב מתמיד ללא אפשרות להסיח את הדעת ממנו.

ביום בהיר אחד הודיעו לנו אנשי הנ.ק.ו.ד. בחגיגות רבה שהגנרל הפולני שיקורסקי

הגיע לידי הסכם עם סטלין על הקמתו מחדש של הצבא הפולני (מהחיילים השבויים שנמצאו ברוסיה) שיילחם שכם אחד עם הצבא האדום נגד הנאצים. השמחה רבה. מצבנו השתנה מן הקצה אל הקצה. לא יותר ערב־רב של שבויים, נטולי זכויות, אלא מחנה צבאי עם משמעת צבאית — אנשים חופשיים אחרי שנתיים של מחנות הסגר. האוכל השתפר. להם לשובע. גם פיצויים שילמו לנו: חיילים ובעלי דרגות גמוכות קיבלו 500 רובל וקצינים — אלפיים רובל.

ושוב ברכבת, הפעם בלי ליווי "הידידים". הענינים מתחילים להסתדר. מתקמים באחד היערות באורל, שם סידרה כל כיתה כוך לעצמה בתוך האדמה. תנור הברזל היה מוסק עשירים וארבע שעות ביממה וכך ניצלנו מהקור. ביער חטבנו עצים בשביל הצבא האדום ועל ידי כך תרמנו גם אנו למאמץ המלחמתי.

באותם הימים התבשרנו שהגנרל שיקורסקי — מצביאנו הראשי — עומד לבקרנו. עולה עכשיו בזכרוננו המצעד ההוא כאשר הצדענו, קרועים ובלויים, בפני הגנרל. היתה זאת המונה דומה לאחת התמונות בסרט הידוע: "הגשר על הנהר קוואי". כאשר חזר המפקד לאנגליה דאג לאספקה שלנו. קיבלנו ציוד והתחלנו להתאמן.

באותם הימים נודע לנו מהעתונות שהסוביטים הוציאו להורג את מנהיגי הבונד הנריק ארליך וויקטור אלטר, בעוון היותם... סוכני הגיסטפו. אנו, החיילים היהודים, הוכינו בתדהמה. לא יכולנו להשיג איך מעלילים עליה כזאת. עדיין לא ידענו ולא שיערנו למה היה מסוגל משטר הזוועות והדמים של סטלין.

ביערות העד האורליים שהינו עד מרץ 1942. הקור אמנם הגיע ל-45 מעלות, אבל מצבנו היה די נסבל. אם כי המצב הסניטרי לא היה מהמשובחים ביותר — לא היו מחלות ולצוות הרפואי לא היה מה לעשות. שוב קיבלנו פקודה ליוני. הפעם עשינו דרך ארוכה — כחודש ימים — מאורל לאוובקיסטן, שם הראה המדחום 18 מעלות מעל לאפס. מצבנו השתנה לרעה. תת־זונה במלוא מובן המילה. המים מזוהמים והתנאים הסניטריים בחבל ארץ זה למטה מכל ביקורת. התוצאות לא איחרו לבוא. פקדו אותנו מגפות הדיזנטריה. המלריה ועיוורון התרנגולות, שהפילו מתוכנו אלפי חללים.

באוגוסט 1942 עזבנו אדמה מקוללת זו והפלגנו לפרס על טנקר של נפט. שעל סיפנו הצטופפנו, שלושת אלפים איש, בתנאים בלתי אנושיים ואחרי יומיים, מלאי סיוטים, הגענו למעגן הפרסי פחלוי. נשלחנו לבתי חולים והחלה תקופה חדשה. לקיתי במלריה חמורה מלווה סיבוכים קשים כגון: טחול נפוח, אנמיה ורגליים נפוחות. נוסף לזה הייתי עיוור בלילות. אחרי שלושה חודשים יצאתי מבית־החולים בריא ושלם הודות לטיפול המסור והתזונה היוצאת מהכלל.

קיבלנו צו־התיצבות ליחידותינו, שבינתיים הועברו לעירק. הפולנים האנטישמיים — והם היוו את רוב הצבא — לאחר התאוששותם שוב חזרו לסורם ובמיוחד כאשר בראש הצבא הפולני הועמד, אחרי שהגנרל שיקורסקי נספה בתאונת אוירון, האנטישמי הנודע, הגנרל אנדרס. המיפקדה עשתה הכול בכדי להפלות לרעה את החיילים היהודים ולא לקבלם ליחידות הצבא. למרות היותם כשרים לשירות מכל הבחינות. כך שמתוך 180 חיילים יהודים בגדוד של 1000 איש גויסו רק חמישה ורק ברגע האחרון לפני יציאתנו לפרס צורפו עוד שמונים איש.

כאשר התיצבתי ביחידתי לאחר יציאתי מבית־החולים אמר לי הקצין שאין מקום בשבילי ביחידה. ביקשתי שיחרור להגיע לארץ־ישראל — גם זה לא ניתן לי. קובצנו —

כל החיילים היהודים — למחנה מיוחד, ואם כי תנאי הקיום היו לא גרועים היינו מדוכאים מאד בשבתנו באפס מעשה שבועות על גבי שבועות. רווח והצלה עמד לנו ממקום אחר. האנגלים פקדו על הפולנים להקים גדודי תותחנים אנטי-אוויריים. החיילים הפולנים היו ברובם מעל לגיל הגיוס, בעוד שאנחנו היינו ברובנו צעירים. קיבלנו ציוד צבאי מלא והועברנו למחנה אימונים. הקצינים שלנו היו אנשים מתקדמים מהאסכולה של שיקורסקי ולא של אנדרס. הם באו מטוברוק בכדי לאמן אותנו. מפקד הבטריה שלי היה אדם נוח ובעל דעות ליברליות. הוא העריך את המאמצים שלי כמפקד תותח והמליץ על העלאתי בדרגה. שלא כמקובל הוא הראה לי לאחר מכן את מכתב התשובה שנתקבל. המלצתו נדחתה ללא הסברים, רק המילים: "דת משה" היו מודגשות בדיו, משמע: בצבאו של אנדרס החיילים היהודים הם נחותי דרגה. המפקד הזה נעלם מהבטריה ובמקומו בא איש אנדרס. המסיתים האנטישמיים שוב הרימו ראש.

עזבנו את עירק והתקרבו לגשר בנות יעקב. המפקדים הסבירו לחיילים, כי באים עתה לארץ, בה כל אדם שלישי שומע ומדבר פולנית, על כן יש להיזהר בדיבורים ובעיקר להיזהר בשתייה. עברנו את גשר בנות יעקב והגענו עד לסביבות עזה. שם התמקם המחנה שלנו. כפי שסיפרתי הייתי רחוק מציונות וכל חינוכי היה אנטי-ציוני מובהק. כל זה מזמן התנדף כעשן. מה גאה הלב כשדרכתני על אדמת המולדת. חשתי כי כאן המקום היחידי בעולם, בו היישוב היהודי שולט על גורלו ומפלס לו במו ידיו דרך לחיים עצמאיים במולדתו. שמחתי בשומעי איך הפולנים מהללים ומשבחים את הכפר היהודי, את השדות המעובדים, את הירק והעצים.

בין החיילים הפולנים היו בריונים לא מעטים שניסו גם כאן לפרוע ביהודים. נזכר אני איך נטפלו כמה מהם באחד הרחובות בתל-אביב ליהודי מזוקן. תקפו אותם געגועים, כנראה, ל"עיסוקם" משכבר הימים בפולניה. לרוע מזלם הופיעו פתאום כמה אנשי פלמ"ח, החזירו מנה אחת אפיים והוכיחו להם בהוכחות של ממש (חודשיים שכבו בבית חולים) שכאן לא פשיטיק ולא מינסק מזוביצקי.

הועמדתי בפני שאלה גורלית: להצטרף ליישוב הבונה את עתידו או להמשיך בצבא הפולני? חשתי כי כאן ביתי, אולם בעוזבי את הצבא האם לא איחשב, חלילה, בעיני הבריות כעריק? אבל כאשר נזכרתי באווירה השוררת בשורות הצבא הפולני החלטתי להישאר בארץ. כאן מקומי, בין יהודים במולדת, מעשיהם מעשי וגורלם גורלי. באתי ליגור. לא רציתי לחיות בעיר הגדולה, שהזכירה לי את לודז', שם חייתי עם משפחתי. נמשכתי לחיי כפר.

עברו עשרים שנה. הקימותי משפחה ונולדו לנו שני בנים. מי יתן ונזכה לגדלם בימי שלום ורווחה, כבנים נאמנים למדינה ולביתם הקיבוצי ולמנוע מהם את הנדודים, הסבל והעינויים שהיו מנת חלקם של הוריהם. ובסיכום: מיצר אני על שנות חיים, שלי ושל רבים כמוני ועל אפשרויות רבות שבזבוז ע"י החינוך האנטי-ציוני בגולת פולין ובמקומות אחרים. יכולנו להיות רבים וחזקים יותר בארץ הזאת שבה, ורק בה, התקווה והעתיד.

שמואל יצחקי

פרטיון וחיל

עם הפלישה הגרמנית ב־1941 נשארתי יחידי מהמשפחה בוויילנה. אמי סיכנה את חייה ובה בעגלה עם איכר אחד ולקחה אותי לעיירה כשאני מחופש לאשה. בספטמבר ריכזו הגרמנים את כל יהודי העיירה ברחוב אחד וכלאום בגיטו, שם החזיקו אותנו מספר שבועות. מהגיטו העבירונו לפוליון שהיה גם מקום השמדה. אני ועוד כמה חברים ברחנו בלילה בכיוון לרוסיה הלבנה. בדרך פגשו אותנו איכרים ליטאים והסגירונו לפוליון. למזלי, קרובי המשפחה של אמי גרו בסוונצ'אן הסמוכה, שם השאירו הגרמנים כמה מאות יהודים לעבוד בתעשיית לבדים — כמוכן, גם כן בגיטו — אחות אמי הגישה רשימה ובה היה כתוב שהמומחים העיקריים במקצוע זה נמצאים בפוליון. בצורה זו יצאו ממקום השמדה זה קרוב ל־100 איש ואני בתוכם.

ב־8 באוקטובר 1941 ראינו משאיות עם ליטאים מזויינים חוזרים מהטבח שערכו ביהודי פוליון — כ־5000 נפש נהרגו אז. המשכנו לעבוד בתעשיית הלבדים בסוונצ'אן עד אפריל 1943. בכל התקופה הזאת חיינו חיי פחד ואימה. מדי יום היו מגיעות אלינו בשורות איוב על גורל היהודים בסביבה ועל זה שעלול לקרות גם לנו. ואומנם, ב־5 באפריל 1943 אספו הרוצחים הנאצים ועוזריהם את כל היהודים מהעיירות, שנשארו עוד לפליטה והכניסום לתוך קרונות סגורים. בכדי להסוות את כוונתם האמיתית הודיעו הגרמנים על שני מקומות שאפשר להירשם להגירה לשם. צעד זה נומק בכך שבגלל התקפות הפרטיזנים יהיה זה מסוכן ליהודים להישאר בעיירות קטנות, הם מציעים לכן לרכו אותנו בערים הגדולות. החלק הגדול ביותר נרשם לקובנה, מפני שלרבים היו קרובים בליטא. אני ומשפחתי נרשמנו לוויילנה. התרכזנו כל ה"וילנאים" ב־5 הקרונות האחרונים. ברגע האחרון מישוהו התיר קרונות אלה מן הרכבת. עד היום אינני יודע מי עשה זאת ואנחנו נשארו בוויילנה. שאר הקרונות המשיכו בדרכם, כביכול, לקובנה. 7 ק"מ מוויילנה, בפונארי, פתחו את דלתות הקרונות ורצחו את כולם. אני זוכר שלקרון שלנו נכנס ליטאי שיכור והתפלל מאד: מה, ישנם פה יהודים? הרי שם, בפונאר הורגים את כולם!

אגב, כדאי להזכיר: טרם צאתנו מסוונצ'אן, חלק מהנוער יצא היערה וקשר קשר עם הפרטיזנים ביערות. באו גם אלינו לגייס אנשים נוספים לפרטיזנים ואז אירע מקרה משונה מאוד. אנשי המשטרה היהודית שנודע להם על שליחי הגיוס, אסרו שלושה מהם וכלאו אותם בבית־סוהר יהודי. כשנודע הדבר ליתר האנשים, הלכו אל מפקד המשטרה היהודית ואיימו עליו במוות באם לא ישחרר את האנשים. הוא גרתע וציווה לשחררם.

למחרת ברחנו כ־16 איש מתוך הגיטו. היו לנו 6 אקדחים. אחד מאיתנו היה מחופש לשומר יהודי ויצאנו במסגרת של פלוגת־עבודה. הגענו ליער ושהינו שם כל היום. עם ערב המשכנו בדרכנו. בזמן ההוא התחילה כבר פעולת פרטיזנים בפיצוץ פסי־רכבת, במיוחד מסילות־הברזל מוויילנה למינסק. אחרי הליכה של 4—5 ימים הגענו ליערות נארוש ושם נפגשנו עם הפרטיזנים. לתמהוננו הגדול לא רצו לקבל אותנו, אלא אם נביא נשק. החלטנו — אני ועוד שני חברים — לחפש מחלקה של פרטיזנים ליטאים. הייתי היוזם של צעד זה, כי ידעתי ליטאית. כעבור 3—4 ימים הגענו ליערות קזאן. במחלקות הפרטיזנים הליטאים לא דרשו נשק, כי הם קבלו אותו מרוסיה.

ביולי 1943 התחלנו לעסוק במעשי חבלה נגד הגרמנים. פעולתנו התבטאה בניתוק קשרי טלפון ובשלב יותר מאוחר גם בהורדת רכבות מהפסים. לא הספקנו לפעול הרבה מפני שכבר

בסוף אוגוסט התחילו הגרמנים לרכו צבא בסביבה לשם חיסול הפרטיזנים. היה לנו קשר עם העורף וקבלנו הוראות לא להיכנס בקרב עם הגרמנים, אלא לסגת לתוך רוסיה הלבנה, שם היו איזורים שהיו כבושים למעשה ע"י הפרטיזנים.

ביערות קזאן נתקלנו במחנות של יהודים. היו אלה זקנים נשים וטף, שברחו מפני הגרמנים והסתתרו ביערות. כאשר נסתיימה ההתקפה הגרמנית ראינו לשמחתנו שיהודים אלה ניצלו מפני שהגרמנים לא העיזו להיכנס לשטחים ההם בגלל הביצות הגדולות שהיו שם.

בסוף יוני 1944 התחילה ההתקפה הגדולה של הצבא הסובייטי וכעבור כמה ימים הוא התקרב אלינו. הוטלה עלינו משימה לכבוש את העיירה וידו שבה היה צבא גרמני. את העיירה כבשנו בקרב קל יחסית והחזקנו בה עד בוא הצבא האדום.

נתקבלתי כרגיל לצבא האדום. הרוסים ראו בנו חיילים מנוסים, למודי קרבות ושלחו אותנו לחזית. השתתפנו בקרבות עזים בהשוואה לקרבות הפרטיזנים.

באחת ההתקפות נפצעתי קשה ושכבתי בבתי-חולים רבים כ-4 חדשים. לאחר שהחלמתי הגעתי שוב לחזית שהיתה אז בגבול ליטא-פרוסיה המזרחית. היה חורף קשה וקרבות מרים נערכו, הואיל והגרמנים נלחמו על אדמתם הם מלחמת יאוש. בסוף המלחמה העבירו את היחידה שלי לקזן והוספתי לשרת בצבא האדום עד 1947. שוחררתי והגעתי לוויילנה. קיבלתי רשיון לעבור לפולניה ועליתי ארצה.

החלטנו ללכת לקיבוץ. קרובינו בחיפה המליצו לנו על יגור וכך הגענו למשק.

טוביה ברומברג

השתרשנו במקום

(סיפורה של משפחה מעורבת)

עם פרוץ המלחמה, ברחתי מוורשה, עיר מגורי, לברסט-ליטובסק, עיר הספר ומשם לרוסיה. עבדתי שם בגדוד עבודה, התגלגלתי לקולחוז באסיה ושם עבדתי במקצועי, כחיט. עם שובי מרוסיה לפולין, הצטרפתי להכשרת חלוצים בעיירה לובבקה (בגבול הצ'כי). לקבוצת הכשרה זו השתייכו כ-50 איש. חלק מהאנשים הצליח לעלות בדרך בלתי-ליגלית ויתרם התפזרו. הרוב פנה לוורוצלב, שם התרכזו יהודים מחדש. הצטרפתי אז למפלגת פועלי-ציון ועבדתי בקואופרטיב-החייטים שהיא ייסדה.

אמנם חשבתי כל הזמן על עלייה ארצה, אבל לא היתה אפשרות. הפוליטיקה של הממשלה, לפני שגומולקה עלה לשלטון, היתה נגד עליית יהודים. קו זה של פעולה היה בהשראת רוסיה הסובייטית כמובן. מי שהגיש בקשה לקבלת דרכון, לא נענה. היתה אפילו שמועה שיאסרו את אלה שהגישו בקשות כאוייבי המשטר. פוזרו האירגונים היהודיים וגם מפלגת פועלי-ציון התדלדלה.

לא ידענו הרבה על ישראל ועל הקיבוץ. היינו מקשיבים ל"קול ציון לגולה" ביידיש. בשידורים מטעם הסוכנות שמענו שבישראל רצויים בעלי מקצועות כבנאים, חקלאים, אך לא מקצועות בהם אנחנו עסקנו בחו"ל. שמענו שלחייטים אין סיכויים לעבודה במקצועם.

דבר זה יכול היה לדכא אותי, אך הגיעה גם שמועה לאזונינו שבכפרים, בקיבוצים ובמושבים — חייטים רצויים ואפילו מבוקשים. סיפרתי לאשתי על התנאים בארץ ועל התנאים בקיבוץ כפי שנודעו לנו מפי אנשים שקיבלו מכתבים מישראל, זה הביא אותנו למחשבה על החיים בישראל בכלל ועל החיים בקיבוץ בפרט. ב־1957 עלינו לישראל והצטרפנו למשק יגור. מנדל בירנבוים

משחר ילדותי הייתי בסביבה יהודית בעיירה סובלקי, שהיתה כמו עיירות רבות בפולין „עיירה יהודית“. הורי עבדו בחנות נעליים של יהודים ואני התחנכתי אצל סבתי. אפילו כשביקרתי בבית־הספר הייתי בערב משחקת ברחוב עם ילדים יהודיים ובמיוחד מבלה איתם את החגים, כי אהבתי את חגי היהודים. לעתים לא באתי לבית־ספר כיום של חג יהודי, ואז היו נזופים בי קשות שאני מבלה עם ילדים יהודיים. מפאת חוסר אמצעים התחלתי מוקדם לעבוד. עבדתי בחנות של יהודים, ובערב למדתי בשיעורי בייס תיכון. זכורתני, שאלה גורלית באחד המבחנים בשאלות אקטואליות: האם ידוע לי איוון מדינה חדשה קמה? (הכוונה היתה לישראל — ולהפתעת בוחני — ידעתי. מנין ידעתי? כבר לא אזכורה). אודה, שאז טרם שיערתי שגורל חיי יתקשר עם ישראל, מדינת היהודים.

תקופת השואה

הייתי עוד ילדה. לא שמעתי בעיירתי על כל מה שהתרחש עם היהודים בגיטאות ובמחנות. ידעתי רק שיהודים ברחו מהעיירה והאוכלוסיה הפולנית שדדה את דירותיהם. משפחתי התנהגה אחרת. להורי נמסר ע"י מעבידיהם היהודים למכור את עיסקם (חנות הנעליים) ואחר־כך נסעו אחריהם לרוסיה, למסור להם את הכסף. אותי השאירו אצל סבתי. זכורתני שסבתא שמרה על „כלי הפסח“ של ה„בעלים“ ולא הניחה להשתמש בהם, כי זה פיקדון שיש לשמור עליו ולהחזירו בשלימותו.

התחנתני עם בחור יהודי. את מנדל פגשתי באקראי בחברה בה דיברו יידיש, שפה שרכשתי לי מהסביבה, בה עבדתי, כמו יתר השפות שלמדתי בקלות: רוסית וגרמנית ואני אז עובדת כפקידה. בתחילה הוא אפילו לא ידע שאינני יהודיה. כאשר נולדה לנו בת, התחילו „בעיות יהודיות“. בגלל שם המשפחה היהודי, היה לי קשה להשיג עבודה. לילדה קראו בגנון „יהודיה“. היא באה הביתה ושאלה „מה זה יהודיה?“

עוד עם ראשית התקשרותנו המשפחתית שאל אותי בעלי אם אהיה מוכנה לעלות לישראל? תשובתי היתה שאם הסכמתי להתקשר בחיי משפחה עם יהודי, אז אין לי מה לסרב להצטרף למדינת היהודים. מובן שהיו לי חששות: כאן קוראים לי „יהודיה“ ושם יקראו לי „גויה“. תיארתי לי שבמדינת־ישראל כולם אדוקים. כל הנשים מדליקות ומברכות על נרות־שבת, וזאת איני יודעת. מה יהיה? בכל אופן, כשארוזי את מזורותי לעלייה לקחת אתי „נרות שבת“.

העלייה ארצה

באנייה נסענו כ־3 שבועות מפני שהיא אספה עולים מארצות שונות, ביניהם גם מצפון־אפריקה. באנייה היתה לנו הזדמנות לשוחח עם אנשים רבים. פגשנו בה גם איש שהיה

פעם ביגור והוא המליץ לנו על קיבוץ זה, שיש בו סידורים טובים לחיים והוא נמצא בקירבת העיר. כבר באנייה כששאל אותנו פקיד הסוכנות: לאן הייתם רוצים ללכת בישראל, רשמנו — קיבוץ יגור. באנו ליגור עם גל העלייה השני של יוצאי פולין. קיבלונו יפה במשק, מהיום הראשון התרשמתי מהסידורים והאירגון בחיי יום-יום. הייתי חולה, טיפלו בי במסירות רבה והבראתי. אני נמצאת ביגור כ-6 שנים ואני מרוצה. בעלי אומר שהשתרשתי במקום יותר ממנו. במיוחד אני קשורה לעבודתי בבית-הילדים, שנותנת לי סיפוק רב.

חיי האשה בקיבוץ, לדעתי, מטודרים טוב. הקיבוץ נותן לאשה אפשרות להתקדם וללמוד גם אחרי יום העבודה. הנה אני, למדתי עברית ואני ממשיכה להשתלם בשפה. כמו כן התחלתי בלימוד השפה האנגלית. הצטרפתי למקהלה ואני גם חברה פעילה בוועדה לשיפור-החדר. בעלי מתאונן שכל ערב יש לי עיסוק אחר מחוץ לחדר. ילדי מאושרים. אני חושבת שהחינוך המשותף הוא טוב לילד ולאם, אם כי בערב עדיין קשה לי למסור את הילד לבית-הילדים לכן אני „חוטאת“ לפעמים ולוקחת את הילדה לישון בחדרי.

כמוכן שגם כאן כמו בכל מקום אחר ישנה לעתים פגיעה ואי-סיפוק, אך צריך להבליג ולעבור על זה, כי אור וצל יש בכל מקום. כאשר אנו מבקרים לעתים אצל קרובים מיד הילדות דורשות „לחזור הביתה!“ גם קרובינו אומרים לנו: „טוב שאתם בקיבוץ — בעיר החיים הרבה יותר קשים, חיים של התחרות מתמדת“.

גם כשיש לי לברר משהו עם המטפלת של בנותי, אני עושה זאת לא בנוכחות הילדים. אם רוצים שהילדים ימשיכו בחיים אלה, חיי קיבוץ, לא צריך להתאונן באזניהם. בסיכום, עלי להגיד, שבדרך כלל אני מאד מרוצה מהחיים בקיבוץ. הקיבוץ דורש שהאדם יתאים את עצמו נפשית לחיים אלה, חושבתני שעשינו זאת.

בין היתר אני מתרשמת מאד מהחגים בקיבוץ. חגי היהודים, בהבדל מהנצרות ששם הכל מתרכז בכנסייה, שלובים בחיי הפרט, המשפחה, יחד עם הילדים. והרי לחגי היהודים נמשכתי מאז ילדותי בפולין. צורה זו של חג מעניקה לי ולילדי שמחה רבה.

ברוריה

עם ילדים בדרכי נוד

מלחמת העולם השניה ובעיקבותיה ההשמדה הברברית של מיליוני יהודים ע"י הצורר הנאצי הביאו ארצה אלפי-אלפים יהודים שלא חשבו, יתכן, לפני זה שיעלו ארצה. היו כאלה שסברו שאפשר למצוא פיתרון ליהודים גם בגולה.

אני גם-כן בחרתי לעצמי דרך משלי. בגיל הגעורים חשבתי שהעם היהודי יכול לחיות חיים תרבותיים יפים גם בגולה. אולי מפני שהייתי 10 שנים בוילנה, ויתכן שבגלל היחס שהיה לי לשפת יידיש, עליה חונכתי. אהבתי את השפה הזאת, אהבתי את הפולקלור היהודי. עברית הספקתי קצת ללמוד בבית-הספר, אבל לא היה לי קשר נפשי עם השפה ולא ידעתי איך אוכל להשתמש בה פעם. העיר וילנה השפיעה עלי מאד. היא היתה, כפי שקראו לה ובצדק — ירושלים דליטא. הרבה יהודים גרו בה, יהודים של ממש. יהודים שלא התבוללו.

יהודים דוברי יידיש — יהודים בלב ונפש. ברבים מבתי-הספר למדו את השפה העברית אך היו מרובים יותר בתי הספר ששפת לימודם היתה יידיש. אחרי שסיימתי את הסמינר הלכתי לעבוד בבית-ספר ששפת הלימוד שלו יידיש. באתי לשם עם מטען, פרי רוחה של העיירה. ברוב בתי-הספר בעיירות, בהן לימדתי היו ילדים משכבות סוציאליות ירודות, מבתים עניים. הרגשתי שבעבודתי כמורה אני תורמת את חלקי. המשכורת היתה דלה מאוד, אבל בתי-ספר אלה עמדו על רמה. המלחמה השיגה אותי בעיירה סביר. החוש הששי אמר לי שיש למהר לברוח. ברחתי ברכיבה על סוס. הרבה יהודים יכלו אז לברוח — אך רבים לא רצו לראות את הדברים המתרחשים והישלו עצמם בתקות שוא. ניסיתי להשפיע על הורי שגם הם יברחו, אך אמי לא הסכימה. אבי שראה את הדברים בעיניים פקוחות, הבין שיש לברוח אך נשאר עם אמי שלא רצתה לזנוז. הגעתי לרוסיה אחרי תלאות מרובות. היה חורף קשה. בכל תחנה בדרכי הצלחתי למצוא יידיים והגעתי עם עוד שניים לאוּבְּקִיסְטֵן. שם היה יותר חם, היו פירות והיתה עבודה.

באתי לעיר סמטן. לא רצו לרשום אותי לעבודה, הואיל והיו רבים פמוני — פליטים שהציפו את העיר. נאלצתי להיכנס לבית-ספר לגידול צאן. ביקרתי שם כשנתיים ואחר כך הוטל עלי לעלות להרים עם עדרי-צאן. כאן שוב אחזני הפחד להיות לבד; יהודיה יחידה בין זרים. לא היה לי הקשר עם אורחי ברית-המועצות.

רציתי לראות כיצד חיים היהודים במקומות אלה והלכתי לעיר העתיקה בסמטן. היהודים היו ברובעים מיוחדים — אלה הם יהודי בוכרה. התפלאתי מאוד כאשר נוכחתי שיהודים אלה אינם יודעים יידיש. לא האמנתי בתומי שייתכן, כי יהודי לא ידע שפה זו. שפת דיבורם היתה ז'רגון אוּבְּקִי.

חיתי במחיצתם שנתיים. היו אלה שנים קשות של חוסר מזון ותנאים קשים, אך יחד עם זאת היו אלה שנים מענינות עד מאוד עבורי. יהודי בוכרה מתגעגעים מאוד לארץ ישראל, אך הם אינם מזהים את הארץ לא עם תל-אביב ולא עם חיפה, אלא עם הכותל המערבי — זהו בשבילם הסמל של ארץ-ישראל. עבדתי כאן תחילה בתור מורה, אך הואיל והמשכורת מההוראה לא הספיקה לקיומי עברתי לעבוד בבית-החרושת.

כאשר המלחמה נגמרה החלטתי שאני מוכרחה לראות את עיירתי וביתי החרב. העיירה היתה אז בתחום ברית-המועצות. נסעתי שבועיים ברכבת, מכרתי את כל אשר היה לי, הגעתי למקום, שם עמד פעם בית-הורי, ומצאתי גל-אבנים. נשארתי בעיירה ההרוסה שלושה ימים וחזרתי לז'לנה. לא חשבתי אז על ארץ-ישראל, אך אחרי שנשארתי גלמודה לא איכפת היה לי לעזוב את פולין.

הוטלה עלי משימה כאורחית פולנית, שמותר לה לעבור את הגבול — להעביר כ-20 ילדים לליטא. היה זה מבצע שהיה בו סיכון רב, אך אני הצלחתי בו.

הגעתי ללודז'. הייתי עייפה עד מוות ושכבתי על הקש לישון. נפגשתי שם עם לויטה מעין-חרוד שהציג עצמו כשליח מארץ-ישראל. זה הפתיע אותי. שלחו אותי לדירת המרכז של "דרור" בלודז', התרחצתי באמבטיה חמה וכעבור זמן קצר מצאתי עצמי בתוך מיטה צחורה. היה זה לילה גורא עבורי. היתה לי הרגשה כאילו אני מלכלכת את המיטה ושכולם מסתכלים בי. למחרת דרשתי עבודה, כי לא יכולתי יותר לחיות בחוסר מעשה והייתי גם מוּעֵזֶת מכל שהתרחש בימים האחרונים.

התחלתי לעבוד עם דורקה (נמצאת עכשיו בלוחמי-הגיטאות). עבדנו באירגון ילדים

מטעם "דרור". כעבור שלושה חודשים עברה דורקה לנהל את הקיבוץ בשלויה, שם היה מחסור במדריכות ואני נשארתי לנהל את הקיבוץ בלודז'. באותו היום, כאשר נשארתי האחראית ושוב באתי במגע עם ילדים יהודיים, בלי הורים כמוני — התחלתי לחיות מחדש. אחרי תקופה מסויימת עברתי עם קבוצת הילדים לגרמניה. הרפתקאות בדרך לא חסרו. עבדתי זמן קצר עם נוער בלנדסברג אך הילדים משכו אותי יותר ועברתי לברונשטט. פגשתי שם ילדים שנסתתרו ביערות, ילדים יתומים, מוכי גורל, ובכל רגע של עבודתי איתם שאפתי להעניק להם שמחת-חיים ותקווה בחיים, שכה היו חסרים להם. לאחר מכן עברתי עם קבוצת הילדים לצרפת. באתי איתם למרסיי בו ביום ש"אכסודוס" עמדה להפליג ארצה. אמרו לי שאקח את הילדים ואעלה אותם לאניה. לא הסכמתי כי זה יהיה קשה מאוד לילדים שהיו כל כך עייפים מהדרך. היינו כמה חודשים בצרפת ומטרתי היתה להגיע, עם כל הקבוצה. ארצה. הענין לא הסתדר הואיל והילדים לא יכלו לעלות בקבוצה כל כך גדולה. התקשרתי עם עין-חרוד והם היו מוכנים לקבל 30 ילד, יתרם נועדו לשדה-נחום ולגיבוטר. הכנתי את הילדים לפני ההפלגה והקבוצות הגיעו ארצה והתרכזו בשלושת המקומות האלו. ביקשו אותי שאמשיך בעבודה במרסיי בהדרכה והכנה של קבוצות ילדים לעליה ארצה, סרבתי. החלטתי שהגיע גם תורי ועליתי.

לא חשבתי על יגור. אינני יודעת אם שמעתי פעם על יגור. על רביבים שמעתי. לקבוצת הילדים שלי קראו "רביבים". התכוונתי להצטרף לשדה-נחום הואיל והיו לי שם חברים. במקרה הגעתי ליגור וכאן נשארתי.

*

כ־15 שנה אני עובדת ביגור בהוראה. אם אני רוצה להשוות את הילדים בכל המקומות בהם עבדתי — הרי שההתענינות הפסיכולוגית ודרכי המשחק של הילדים שווים בכל מקום, אבל אנחנו יודעים שהגורמים כגון: הסביבה, ביה"ס, ההורים — משפיעים על הילד. והסביבה שלנו היא אחרת. כאן הילד יושב בתוך מולדתו, אוהב את המקום, לומד ומכיר אותו. כאן אין פחד. הילד הוא חוצפני קצת ויש בזה לית-חן. הוא מעיז, הוא מתענין. טוב לילד אצלנו.

פ ר י ד ה צ נ צ י פ ר

בעד ימי האפלה החשכה — ימי הכלימה, בוקע קראור של חרותנו. על חורבותיו של משטר הרצח המנוון תיבנה ברית חופשית של ארצות סוציאליסטיות ובמדינתנו היהודית הסוציאליסטית בארץ ישראל יקום לחיים העם המיוסר ורבי-הנסיונות.

מ ר ד כ י ט נ נ ב ו י מ

בינוי שואה וחורבן

בית הורי בלודז' אשר בפולין היה בית ציוני ואני הצטרפתי לתנועת הנוער של פועלי-ציון צ.ס. — "פרייהייט" ולאחר מכן ל"החלוץ". בשנת 1935 יצאתי — לאחר השתתפות במושב מנהלים — להכשרה בוילנה, למרות התנגדותם של ההורים. אבא ביקשני לעזור לו בחנות ואמא סתם התנגדה לשלוח את הילדים מהבית. רק כאשר עמדתי בתוקף על יציאתי להכשרה הסכימו בלית ברירה גם ההורים.

ביום הראשון סודרתי לעבוד במשק בית אצל גברת אחת. שלא רצתה לקבלני באומרה שנמוכת קומה כמוני לא תוכל להחליף בכביסה את ה"גויה" הגדולה. שעבדה אצלה קודם. ידעתי שאם אכשל כבר ביום העבודה הראשון לא תהיה לי ברירה אלא לחזור לבית הורי וזאת לא רציתי בשום אופן. נקטתי בדברי תרמית ואמרתי לגברת, שאני רגילה בעבודות בית וכבר ביצעתי כביסות יותר גדולות ואין לי ספק שגם כאן אעמוד בזה. כך נתקבלתי לעבודה. עשיתי מאמצים רבים בכדי למלא את העבודה לשביעות רצונה של הגברת, ואמנם נשאתי חן בעיניה ונשארתי לעבוד בקביעות בבית זה.

בשנת 1937 קיבלנו לרשותנו חווה חקלאית גדולה בוולוקומפיה ע"י ווילנה, שם פתחנו גם בית הבראה לחברים שנחלשו מעבודה קשה. למדתי שם לנהל את הבית וגם לעשות זריקות בשעת הצורך. כעבור שנה גוייסתי לעבודה בקבוצה, במעון חברי המרכז בוורשה, רח' דזילנה 34, ולאחר מכן אושרתי לעלייה בשנת 1939. כאשר הייתי במקום הנופש ציכוינג פלשו הנאצים לפולין — פרצה מלחמת העולם השנייה. בקושי רב פילסתי לי דרך הביתה. ההפצצות גברו מיום ליום וזרם הפליטים גדל והלך. הגעתי לבית הורי בלודז', אולם לא נשארתי זמן רב במחיצתם ובחודש דצמבר אותה שנה הודעתי להורי שאני יוצאת לוילנה ומשם אנסה להבקיע לי דרך לארץ. הורי התחננו לפני שלא אעזבם ומה שיעלה בגורלם יעלה גם בגורלי. קשים היו ימי הפרידה מהבית, היתה לי הרגשה ששוב לא נראה לעולם ואין לדעת מי מאיתנו יישאר בחיים. באלפי נימים קשורה הייתי לבית הורי, לאבא החסון הטוב, לאמא הקטנה והיקרה, עם חום ליבה ומסירותה לילדים ללא גבול, לאחים ולאחיות — וכיום כאילו מאבן קורצתי — נפרדתי מהם לנצח.

רבבות פליטים נהרו אז לוורשה ואני ביניהם. הדרך ארכה ימים רבים. עייפה ורצוצה הגעתי עם צוררי הדל לקבוצה שברחוב דזילנה 34, שם פגשתי חברים רבים שגם הם פילסו להם דרך הנה בכדי לחפש אפשרות להגיע ארצה וגם להיות יחד בעת צרה. בוורשה התברר לנו שהדרך לוילנה סגורה ומסוגרת ואין להגיע לשם, אם כי רווחה או שמועה, כי שם נפתחה אפשרות כלשהי לעלות ארצה. התחלנו לחפש אפשרות אחרת ואז צפה הצעה להגיע לסלובקיה, דרך בנדין. אחזתי שוב במקל הנודים ובעמל רב, כמעט ברגל כל הדרך, הגענו — אני ועוד חבר — לקיבוץ ההכשרה בבנדין, שנמצא במקומו הקבוע, ברחוב קולונטאי 37. כעבור זמן מה הגיעו חברים נוספים וביניהם לאה פרלשטיין, ברוך גפמק ועוד. עם בואם התארגן הקיבוץ מחדש והחלה פעילות ענפה בכל השטחים. ברוך לימד עברית, הרשל שפרינגר המשיך לכהן כמוזכיר ואני הייתי חובשת, טיפלתי בחולים וגם בישלתי את המרק הדל לחברים היוצאים לעבודה קשה.

באותם הימים אימצנו את הילדים שנשארו בבית-היתומים. עליזה, חברתו של שפרינגר, היתה המדריכה שלהם וטיפלה בהם. אגב, מילדים אלה נמצאים בארץ חברתנו טובה שפיר, שתי אחיותיה ואחיה וכן אחד שנמצא במשאבי-שדה.

בינתיים המצב הורע מיום ליום. טרנספורט רודף טרנספורט. גם מאיתנו נלקחו חברים למחנות עבודה. הם לא חזרו וגם ידיעות לא קיבלנו מהם. הייאוש החל לכרסם וה"מוראל" ירד פלאים. התחלנו לתכנן בניית בונקרים, בכדי לעמוד על הנפש. עזרה כספית קיבלנו מזורשה, ע"י שליחים מיוחדים שהיו מגיעים אלינו מדי פעם. נזכרת אני באחד השליחים, מרק פולמן שהגיע אלינו רעב, עייף ורצון מהדרך הקשה. הוא הביא לנו תוכנית הגנה מגובשת. היתה זו שליחותו האחרונה. בדרך חזרה לזורשה נתפס ונרצח.

התחלנו לקנות נשק וניגשנו במרץ לבניית הבונקרים. הכניסה אליהם היתה דרך תנור ארוך ומתחת לערימת פחם. השתדלנו להסביר ליהודי בנדין ובעיקר לנוער שייתגוננו ולא יילכו כצאן לטבח. על רקע זה פרצו סיכסוכים קשים בינינו ובין אנשי היודנרט, שדאגו לעורם והתנגדו בתוקף לכל רעיון של הגנה והתקוממות. האקציה הגדולה בבנדין היתה ביולי 1942. הגרמנים גרשו את כל יהודי בנדין לשני מיגרשי ספורט מחוץ לעיר. בנס הצלחנו לחלץ את ילדי "עתיד" וחלק מהחברים. שלושה ימים ולילות ישבנו תחת כיפת השמיים בגשם שוטף. האוכלוסיה מוינה לשני סוגים — ימין לחיים (בינתיים), שמאל למוות. בהינף יד נחרץ גורלו של אדם. בכי, צעקות ויללות, ילדים בזרועות אמהותיהם, צעירים אינם רוצים להיפרד מהוריהם וצועדים יחד לקרונות המוות. בבנין גדול בן ארבע קומות רוכזו כל הנשלחים למחנות ההשמדה. היו שקפצו מהקומות העליונות על הכביש. דלה שפתי בכדי לבטא את מה שראיתי ושמעתי בימים קודרים אלה.

כך נמשכו הימים מלאי פחד וזוועות. ביום עבדנו ובלילה הסתתרנו בחורים שונים ובבונקרים ללא אוויר, שקירותיהם רטובים והראש מסתחרר מריח של עובש. לי לא היתה תעודת עבודה והייתי בסכנה מתמדת. בכדי לקבל תעודה כזאת סודרתי לעבוד בבית ילדים. יום יום בלכתם לעבודה הביאו ההורים את תינוקותיהם ואני טיפלתי בהם באהבה רבה והיה לי סיפוק רב. בוקר אחד לא הגיעו הילדים. בלילה נלקחו יחד עם הוריהם. שוב נשארתי בלי תעודת עבודה. הרשל שפרינגר לא חדל לדאוג לי. «את מוכרחה להישאר בחיים» — היה אומר לי תכופות.

עברתי לעבוד בבית זקנים. גם פה היה לי סיפוק בעבודה. אבל זה לא נמשך זמן רב. אנשי הגיסטפו הגיעו יום אחד וציוו על הזקנים להתכונן לדרך. רצתי מחדר לחדר, את מי מהם אכין למסע המוות והרי כולם כאחד חלשים וחסרי ישע. למחרת נשאר בית הזקנים ריק ושומם. פרצתי בככי מר. בבית זה סודר לאחר מכן בית-חולים. מכיוון שהיכרתי את הבית הזה הוטל עלי לעזור לאיש גורדוניה, פצוע ברגלו להיחלץ משם. המבצע הצליח, אך הצעיר נתפס שנית ע"י הגיסטפו.

בשנת 1943 הוקם הגיטו. קיבלנו לרשותנו רק שלושה חדרים והצפיפות היתה איומה. גם ילדי "עתיד" היו על ידנו. שוב ניגשנו לבניית בונקרים. ברוך היה מפקד ההגנה ואימן אותנו בנשק. האקציות תכפו, באו ימים דרוכים ויללות שימורים. החברים עבדו ביום ובלילה. בבונקרים סודרו חשמל, אספקת מים, מזון ועזרה ראשונה. בבונקר הראשון היתה הכניסה דרך אדן החלון, מוסווית יפה והיה נדמה לנו שזה הבונקר הטוב והבטוח ביותר ואלה שיתחבאו בו יזכו לראות במו עיניהם את מפלת הנאצים. בונקר זה נועד לאנשי המכבסה שיספיקו ברגע האחרון להסתתר מעיני הגיסטפו. לרוע המזל ניספו כולם. היו שם שבעה אנשים: פרומקה פלוטנצקה, ברוך גפטק, פרומקה דולנרווזה, צפורה בוציאן, חדווה ברנד, טובה דבורסקי ופנינה יקובובייץ, — כולם חברי קיבוץ "דרור" בבנדין. ביום הרביעי לגירוש התקרבו שני גרמנים לחלון הבונקר, ברוך גפטק, בחושבו שהבונקר נתגלה, פתח

עליהם באש ושני קציני גיסטפו נפלו חלל. הגרמנים שמו מצור על הבית והמטירו אש מכל צדדיו. חברינו השיבו אש ומנעו מהגרמנים להתקרב לבית. אבל בינתיים התחיל הבית בוער ונוסף לזה הציפו הגרמנים את הבונקר במיים. השוטרים היהודים קיבלו פקודה להוציא את הגויות, שעוד פירפרו בחיים. פרומקה ניסתה להתרומם ולומר משהו, אולם אחד הקלגסים הנאציים רמס במגפיו אותה ויתר החברים עד יציאת נשמתם.

בבונקר השני הצטופפנו כשלושים איש בתנאים איומים. ברגע האחרון ממש קפצנו לתוך הבונקר, כאשר רק הכותונת לגופנו. היו בינינו עשרה ילדי „עתיד“, כמה חברים מהמפלגה ומ„השומר הצעיר“. כמה ילדים התעלפו מחוסר אור. ביום השני כבר לא היו מיים לשתייה וגם אוכל לא הספיק. שלושה חברים יצאו בלילה מהבונקר, זחלו על גחונם ממש, כאשר כל הגיטו מואר בזיקוקין ויריות פולחות את האוויר כל רגע. הם הביאו עימם קצת מיים ושוב נסגר הבונקר ל-24 שעות. כעבור כמה ימים גילו אותנו אנשי הגיסטפו. בשמונה באוגוסט יצא הטרנספורט האחרון מבגדין למחנות המוות ובתוכו הרשל שפרינגר, מנהיג המחתרת בבגדין. נשארתי עם עוד הרבה יהודים. גורלנו טרם נחרץ. דמעות הנקו את גרוני כאשר ראיתי את חברי היקרים מובלים למחנות המוות.

אדישות מוזרה השתלטה עלי. רציתי שייגמר הכול ומה שיותר מהר. במגרש האיסוף היתה הגדר פרוצה במקום אחד. קמתי ועברתי את הגדר. הייתי בטוחה שהחילים השומרים עלינו יירו בי, אך משום מה אף אחד מהם לא שם לב אלי והמשכתי הלאה בגשם שוטף, ללא מעיל כאשר לרגלי רק קבקים. נסיתי את מזלי אצל רופא פולני, אותו ביקרתי עם חולים שטיפלתי בהם, אך הוא קיבלני בקרירות מופגנת ואפילו כוס מיים לא הושיט לי. עברתי לגיטו סוסנוביץ הסמוכה לבגדין והצטרפתי למחנה עבודה.

באותו הזמן נודע לי במקרה כי כמה חברים שלנו ששרדו בחיים מסתתרים בצד הארי, ובוקר אחד בלכתי לעבודה בקבוצה של עשרות אנשים יצאתי מהשורה מבלי שמישהו מהשומרים יבחין בזה. ושוב אני נמצאת בין חברים. לא נשארנו במסתור אחד, כי הסיכון היה רב מדי. נדדנו ממקום למקום, כאשר כל מעבר כרוך בסכנת נפשות. בינתיים הגיע שוב שליח מזורשה. עזרתם של החברים שנותרו בוורשה — היתה נודעת לה חשיבות רבה. לולא הקשר הזה ספק רב אם מישהו מאיתנו היה נשאר בחיים.

יצאנו לסלובקיה. הקשר עם הח' יוסף קורנינסקי שנמצא שם היה לנו לעידוד רב. את הגבול הברחנו ביום כפור ושלג. מדריכנו היה שיכור שהתנכל לנו ובסוף הסגירנו למשטרה הסלובקית. היינו שרויים בסכנה גדולה. הסלובקים רצו להחזיר אותנו לפולניה, אבל הצלחתי לשחד את הקצין. הצילו אותנו שני שעוני-יד וטבעת קידושין.

בעיירה על יד הגבול נפגשנו עם יהודים בבית הכנסת, שלא ידעו דבר על הנעשה לא רחוק מהם מעבר לגבול. בראותי את החיים השאננים והחופשיים שלהם התרגשתי ופרצתי בככי. למחרת העבירוני אנשי העיירה לבודפסט, שם נפגשתי עם י.ק., ממנו נפרדתי בלודז' עם פרוץ המלחמה. לאחר זמן מה נפרדנו שוב, הוא עלה ארצה ואני קיבלתי את דירתו, שם גרתי עד שנכנסו הגרמנים להונגריה. שוב התחילה פרשת הנדודים וההסתתרויות. נשארתי ללא קורת גג וללא שפה ומצבי היה רע ביותר. יהודי בודפסט לא האמינו לנו, כאשר סיפרנו להם על טרנספורטים למחנות המוות, על השואה והחורבן של יהדות פולין.

לא יכולתי שאת יותר את הנדודים והחיפושים אחרי מקום לינה ומסתור לילה לילה ויצאתי בהדרכתו של צבי גולדפרב (איש המחתרת בבודפסט) לגבול הרומני, למרות שאלה שקידמוני בהברחת הגבול נתפסו כמעט כולם ונשלחו לבתי סוהר. נתלוו אלינו שלושה

חברים דוברי הונגריה, אבל לצערנו הם נתפסו ונשלחו בכיוון בלתי ידוע ואנחנו שנינו, בלוחית הבר "הבונים", עברנו את הגבול. הדרך היתה קשה ובאפיסת כוחות הגענו לפנות בוקר לעיירה הרומנית ארד. פה הוקל לנו. הח' יוסף גרדוש ז"ל, ממנהיגי החלוץ בהונגריה, דאג וסיפק לנו הכול. לאחר מנוחה קצרה המשכנו לבוקרשט. העיר הופצצה קשות כל לילה ואנחנו רצנו למקלטם. בימים התדפקנו על דלתות המשרד הא"י, שם נפגשנו עם עוד המוני נוער, פליטים כמונו. לאחר התערבות שליח ההסתדרות והקיבוץ קיבלנו רשיונות עלייה. לשמחתנו לא היה גבול.

כל העולים נדחקו לשלוש סירות דייג שעגנו בחוף, אלא שרובם לא זכו להגיע ארצה. שתיים מהסירות הוטבעו ע"י הגרמנים.

מקושטא נסענו ברכבת-משא, בקרונות סגורים, כאילו היינו פושעים. הגענו לחיפה. אין ביכולתי להביע את התרגשותנו בדורכנו על אדמת המולדת אחרי כל מה שעבר עלינו. בתחנה קיבל אותי אחי, היחידי שנשאר מכל המשפחה. שוב הפרידו בינינו ואני נמצאת מאחורי גדר-תיל בעתלית. נוטר, חבר עין-חרוד עודד אותנו והנעים לנו את השעות המשעממות בשיחה לבבית על היישוב והארץ.

יצאתי מעתלית. תמו שנות הנדודים והתלאות. טיילתי בארץ, ביקרתי במשקים, נפגשתי עם חברים רבים מההכשרה, לא אחד ביקשני להישאר באותו משק ואני טרם החלטתי איפה מקומי. בקרתי גם ביגור. פה נפגשתי לראשונה עם שני השליחים, חברי יגור שהכרתים בפולניה: יו. וזש. ואחר כך ראיתי את יצחק, איתו הייתי יחד בהכשרה כמה שנים. החלטתי: אני נשארת ביגור וכאן אני בונה את ביתי.

*

אחטא להיסטוריה של התנועה החלוצית אם לא אזכיר את הח"ח: הרשל שפרינגר, פרומקה ואחותה הנצ'ה פלוטניצקי וברוך גפסק, ממעצבי הדמות החלוצית, נושאי התרבות וסוחבים בעול התנועה ומפיחי רוח חיים בימים הקשים ביותר לקיבוץ וליהודים בבנדין. אגב, קיבוץ ההכשרה בבנדין שהחזיק עוד מעמד תחת מגף הנאצים חוסל האחרון ובוזה נסתיימה באותה תקופה קודרת פרשת ההכשרה בפולין.

הרשל שפרינגר, יליד וולברום, בן למשפחת פועלים עניים, שעברה ללודז', הצטרף בגיל 17 לתנועת הנוער "פרייהייט" והתבלט בפעילותו ומסירותו לתנועה. בשנת 1938 יצא להכשרה לבנדין והיה בין האנשים המרכזיים בקיבוץ, בראשית המלחמה היה זמן קצר בנדודים, אבל חזר ועמד בראשו של הקיבוץ עד הרגע האחרון. הרשל שפרינגר היה מנהיג המחתרת והיתה לו השפעה רבה גם על יתר התנועות הציוניות בבנדין. כל האוכלוסיה היהודית בעיר הכירה וחיבבה אותו. לא פעם סיכן חייו כדי לעזור לחבר. ימים וילות עמד והשתדל אצל אנשי היודנראט על שיחרור חבר-קיבוץ או חבר-תנועה ותמיד הצליח לשכנע אותם הודות לחריפותו ופיקחותו. יש לזקוף לזכותו, הצלת לא מעטים מאלה שנשארו בחיים והם נמצאים כיום בארץ. ביוני 1943 הוכנס לקרונות המובילים לאושביץ, הוא קפץ מהרכבת ונשאר שוכב בשדה עם רגל שבורה, הצליח להודיע לחברים שיבואו לקחת אותו. החברים הביאוהו לקיבוץ, שם החלים והספיק עוד להשתתף בפעולות ההתגוננות בבנדין בימי החיסול האחרונים. אחרי נפילת גפסק ופרומקה בבונקר, התיאש מהחיים, למרות שיכול היה עוד להציל את עצמו, ובטרנספורט האחרון של יהודי בנדין הובל לאושביץ לדרכו האחרונה.

פרומקה פלוטניצקה ואחותה הנצי'ה — מוצאן מבית הורים אדוקים מפינסק שבביצות פולטיה, שתיהן היו חניכות „פרייהייט“. פרומקה יצאה להכשרה לביאליסטוק בשנת 1935, נבחרה שם כחברת המזכירות, והיתה מבקרת בשליחות התנועה בקיבוצים שונים של ההכשרה. כך בילתה ב־39—1938 גם בקיבוץ בורוכוב בלודז', בביקוריה אלה היתה מפייחה חיים בסניפים ותפסה מקום מרכזי בתנועה החלוצית. עם פרוץ המלחמה נשארה באקטיבה בכדי להיות לעוזר ולעצה לתנועה. שנות המלחמה עשוה לאישיות מרכזית בתנועת המחתרת היהודית בפולין, מעטים כמוה עברו בשליחות התנועה את פולין הכבושה לאורכה ולרוחבה בימים הקשים והמסוכנים ביותר, עשרות מכתבים מהתופת הנאצית הגיעו ממנה לחברים בארצות ניטרליות ומשם לא"י. מכתבים אלו הכילו ידיעות רבות על ענייני התנועה בשנים אלה. חברים שעבדו במחיצתה בימים ההם והצליחו להימלט מהתופת יודעים לספר על מסירותה ונאמנותה ללא גבול. בשנת 1942 נשלחה פרומקה מטעם התנועה לבנדין והיתה שם הרוח החיה בפעולות ההתגוננות. מן המרכז הפצירו בה שתעבור לארץ ניטרלית, אך היא לא נענתה לכך ונפלה בהגנת הבונקר ב־3 באוגוסט 1943. הממשלה הפולנית בוורשה העניקה לה, ביום השנה למרד גיטו וורשה, אות הצטיינות צבאי גבוה.

הנצי'ה יצאה להכשרה ב־1936 לברנוביץ וכמו אחותה פרומקה התבלטה בידיעותיה הרבות ובמסירותה לתנועה. היא יצאה לביקורים בסניפים ובקיבוצים, אירגנה, עודדה, חיזקה והיתה מוכרת ברחבי התנועה. לשיא מסירותה ופעילותה הגיעה בימי המלחמה. בנובמבר 1939 באה הנצי'ה בשליחות מיוחדת ללבוב והכניסה רוח חיים לחבורת התנועה שהתרכזה שם. ב־1942 הגיעה לבנדין מחופשת כגויה עם הצמות הבלונדיניות הארוכות שלה ועוררה את כולם מדכאונם בכוח עליצותה והשירים העממיים שהיתה שרה אותם ברגש רב. אחרי יום עבודה מפרך בחווה החקלאית היתה אוספת את חברי הסניף ומספרת להם על א"י והקיבוץ. היא דרשה מהחברים להתאמן בנשק והיתה בעצמה מהמתאמנים הראשונים. במרץ 1943 נדרשה לבוא לוורשה ועל אף הסכנות המרובות הגיעה בשלום. נפלה ב־20 באפריל 1943 בעת בריחתה ממקום ריכוז למגורשים.

ברוך גפסק, מפקד האירגון היהודי הלוחם בבנדין, בנערותו חניך הישיבה, נאמן תנועת הציונות הסוציאליסטית, מקודם חבר ב„השומר הצעיר“ ואחר כך ב„פרייהייט“. היה מורה לעברית ופעיל בהחלוצי. עוד לפני המלחמה השתתף בקורסים להגנה שנערכו מטעם החלוצי בז'לונקה ליד וורשה. לאחר מכן יצא להכשרה לקיבוץ בנדין ופה המשיך בהוראה. ברוך מצא את מקומו ואת סיפוקו בקיבוץ. בימים הקשים ניסה להמתיק את מרי הלב בלימוד שירים עבריים. עם הגירושים לעבודת כפייה בגרמניה גורש גם הוא עם עוד 4 חברים מהקיבוץ. אחרי הרבה השתדלויות הצליח שפרינגר לשחררו ממהנה העבודה, שם היה כשנה בערך. עם שובו לקיבוץ נעשה הרוח החיה של אירגון ההתגוננות ומונה, מטעם מיפקדת האירגון הלוחם בוורשה, כמפקד האירגון הלוחם בבנדין. ברוך גפסק השקיע הרבה עמל בהדרכת החברים בהגנה עצמית, בשימוש בכלים, בין בנשק חם, בין בגרזנים ופטישים. עבד בחווה החקלאית והדריך גם שם את תנועות הנוער הציוניות להגנה. היה בעל ידיעות רבות על ארץ ישראל ותנועת הפועלים בה והאציל מרוחו גם על אחרים שנמצאו במחיצתו. באותם הימים חיבר ברוך שיר ומנגינה על הגיטו, במשך הזמן השיר הזה התפרסם והושר בכל בנדין, יומיים לפני מותו גקבע עם עוד כמה חברים לשליחות בחוץ לארץ. השליחות נכשלה ואחדים מהחברים גפלו בדרך. ביום שחזר לבנדין, ב־3 באוגוסט 1943, היתה

ההתנקשות בבונקר שבו הוא נמצא עם חברתו פרומקה דולגרוזה, פרומקה פלוטניצקה ועוד, והוא בן 30 בנופלו.

תהיינה השורות הדלות האלו מצבת זכרון ונר תמיד לחברים היקרים האלה שעשו בשליחות התנועה החלוצית באמונה שלמה ונתנו את נפשם וחיהם למענה. תהיינה שורות אלו כתובות בספר יגור שלאורה, לאור התנועה הקיבוצית, חונכו וחינכו תנועות נוער בימים הכי קשים לתנועה וליישוב היהודי בפולין ולמרבית הכאב והצער לא עלה בידם להגיע הלום, תהיה זאת תודתי להם על המטען הרוחני-האידיאי שקיבלתי מהם, אני וחברי שנמצאים כאן בארץ. בעיקר הודות להם שרכנו את דרכנו הארוכה, רבת התלאות, למטרה הנכספת.

חוקה לנצנר

„רכבת המזות“ מהצגת הילדים: המלך מתיא הראשון בגיטו.

חברים עולי ליטא

תרומה צנועה

בבוקר ה־2 לנובמבר 1917 ראיתי את אחי שהוא בהתרגשות עצומה, הצהרת בלפור, היא שגרמה להתלהבות הפורצת.

כל הנוער היהודי בעיירה נתפס לציונות. נוסדה מפלגת צ.ס. ואורגנו חוגים להפצת הרעיון הציוני־סוציאליסטי. נעשו פעולות התרמה לקרנות הלאומיות ואורגנו קבוצות הכשרה לקראת חיי עבודה בארץ. זכורתני, ערב אחד, נכנס חבר, מבוהל ומדוכא וסיפר על הפרעות בארץ־ישראל ועל י.ח. ברנר שנרצח. נבוכנו כולנו, לא ידענו כיצד לבטא רגשותינו. הגה הבית הלאומי שלנו וגם בו פרעות ורצח. היינו המומים, אך מהר התאוששנו ובלבנו החלטה: „אף־על־פי־כן...”

ב־1922 ביקשתי להתקבל כחברה בהחלויך על מנת לצאת להכשרה ולעלות ארצה. התנגדותה של אמי ז'ל דחתה יציאתי לשנה. עם תום שנה זו הברחתי את גבול ליטא־פולין והגעתי לסובלק. עיירה בתוך מדינת פולין, בה נשארתי להכשרה באישור מרכז החלויך. עבדתי בגן־הירק שקיים אותו הסניף במקום. לאחר שנת הכשרה בגן עליתי ארצה בשנת 1924. היינו קבוצה של 13 איש ואני חברה יחידה ביניהם. הפלגנו באניה, במחלקה רביעית, כלומר בבטן האניה. ישנו על הסיפון.

בארץ התפזרה הקבוצה בעיר ובמושבות. אף אני החלטתי לטעום טעמים של חיי פועל בודד. נסעתי לראשון־לציון על־מנת לעבוד בחקלאות. עבדתי בהשחלת טבק לייבוש ובקילוף שקדים. העבודה נסתיימה אחרי חודש ימים ונשארתי מחוסרת עבודה. כוונתי לא היתה לשבת בטלה, ידעתי שעלי לעבוד וליצור, ואת זאת אוכל לקיים בקיבוץ. נסעתי לעין־חרוד, שם נפגשתי עם אחי שהגיע לתל־יוסף כחודש ימים לפני והוא ניסה לשכנעני לעבוד לתל־יוסף. סירבתי ונשארתי שם לחכות למקום קבע. יום אחד הודיעו לי שחבר מיגור — היה זה כהנוביץ — בא לקחת אותנו — קבוצת בחורות, אשר נקבעו ליגור. היו לנו חששות כבדים ביחס למקום זה. מותו של ברגמן, הקדחת וקשיי ההתאקלמות שביגור הטילו עלינו פחד רב, אך התגברנו ונסענו. 18 חברים היו אז ביגור, קבוצה לא כל־כך גדולה, אפילו לפי המושגים של הימים ההם.

גמרתי את תורי במטבח ועברתי לעבוד במשתלה, אשר סודרה ע"י חברה מעין־חרוד שבאה לעזרתנו. אהבתי את העבודה במשתלה, את הערוגות הקטנות, העציצים המלבליים, הפרחים הפורחים. לא הספקתי להתבסס בענף זה, כבר עברתי לגן־הירק, שם היתה העבודה מפרכת ושעות העבודה מרובות, מעלות השמש עד בואה ואף היינו מאחרים בערב. אורות הרכבת המנצנצים מרחוק שימשו לנו כסימן להפסקת העבודה.

משנתגלו קשיים ברפת — דבר שקרה לעתים קרובות — התנדבתי ונתקבלתי באהדה גלויה, בעיקר משום שנודע שהיה לי נסיון־מה בשטח זה.

עבדתי גם בעבודות מקריות שונות כגון: עירום חציר, לקט תירס ועוד. כשהציעו לי לעבור לעבודת הלול, לא סירבתי. מצאתי עניין רב בטיפוח הענף הזה, אשר היה בעיצומו

של פיתוח. לול אחר לול צמח והתמלא אפרוחים, פרגיות ותרנגולות. 15 שנה עבדתי בענף זה עד שהוציאוני לתור נוסף במטבח.

מהמטבח גוייסתי לעבודת החינוך. נקבעתי כמחסנאית בית-הספר המחוזי ביגור. הלכתי לזה כתמיד ללא התנגדות, כי חבר במסגרת חייב לשמור על שלימותה ולקבל את מרותה. משפורר ביה"ס המחוזי עברתי לעבוד בחברת הנוער שהצטרפה אחר-כך לנחשולים.

רבים הזכרונות וגדולות החוויות בעבודת חינוך בני נוער. ברכתי תלוּם אל כל מקומות מגוריהם. עוד נותרו בלבי רגשי אהבה ותחושת אושר על גופי הגשמה הממשיכים בדרך הקיבוץ ואשר גם אני תרמתי תרומה צנועה לעיצוב דמותם הקיבוצית.

נחמה סיני-לויץ

זיקה לכרמל

יצאתי להכשרה ב-1925, היא שנת גיאות לתנועה הציונית בליטא, ושיאה בחגיגות פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים שנחוגה ברוב העיירות במצעדים חגיגיים של תלמידי בתי-הספר "תרבות" ותנועות הנוער. ברם, העליה לארץ נשארה כמקודם נחלה בלעדית כמעט של "החלוץ", כי טרם פג קסם האשליה של השם היהודי בראש מיניסטריון לעניינים יהודיים במסגרת האוטונומיה למיעוטים לאומיים, במדינת ליטא. גם המצב הכלכלי עדיין לא דחק לעליה. באותה שנה חדלה כבר ליטא להיות ארץ-מעבר לציוני רוסיה וקבוצות חלוצים בתוכם, כמו שהיתה בראשית שנות העשרים. כמה אישים דגולים מגרמניה שהשתקעו בליטא לתקופת זמן, כגון פרופ' שוובה ז"ל, שהקים גימנסיה עברית במגמה הומניסטית וד"ר ליהמן ז"ל, שהקים מוסד חינוכי בקובנה — עלו באותה שנה לארץ. גם הח' דוד כהן, שנקלע לליטא והיה פעיל במרכז "החלוץ" עלה ארצה באותה שנה והיה ממייסדי תנועת "הנוער העובד". כל אלה הטביעו את חותמם במידה מסויימת על הציבוריות היהודית וגם על "החלוץ" בליטא. באותה שנה חל גם המעבר בתנועת השומר-הצעיר מצופיות להגשמה וראשוני חניכיה יצאו להכשרה במסגרת הכללית של "החלוץ". בסיכום היה זה התחלת הסיום של "תקופת הבראשית" של "החלוץ" ומעבר לתקופה אחרת שסימניה טרם נראו באופק.

ההכשרה היתה חקלאית בעיקרה ורוכזה בשני איזורים: א) בסביבות קובנה, שם היו מצויים חקלאים יהודיים ושם הוקם גם משק הכשרה עצמי בשם "כיבוש". לימים נתברר שמשק הכשרה זה שכרו יוצא בהפסדים כספיים, החכירוהו לכמה שנים וסופו שנשמט מידינו. גורל דומה נחרץ לנגריה משוכללת בשם "עבודה" בקובנה.

הריכוז העיקרי של קיבוצי-הכשרה היה בגליל ממל (או "הגליל" סתם, כינוי חביב ומקובל בפי חלוצים אז, שיש בו גם שמינית שבשמינית מטעמו של "הגליל" בארץ). זהו אזור שבתחום פרוסיה המזרחית שסופח לליטא רק בשנות העשרים. אזור של אחוזות גדולות מעובדות ע"י פועלים שכירים, רובם קבועים. במסגרת זו נשתלבו יפה גם קבוצות הכשרה של 15—20 ח"ח כל אחת.

באופן בלתי-רשמי היה קשר אישי עם "גדוד העבודה" בעיקר ע"י קבוצת חברים מתל-יוסף. המשבר בגדוד נתן את אותותיו גם ב"החלוץ" בליטא והקשרים נתרופפו. הקשר עם ההסתדרות בארץ היה רופף מלכתחילה.

בסתיו 1925 הגיעה משלחת מהארץ מורכבת מהח"ה שמעון קושניר (הזכר כפר"חזקאל אז); יגהום מדגניה א'; אהרון פרידמן מעין-חרוד ובת-שבע חייקין ז"ל (לפני בואה ליגור) מטעם ועדת התרבות המרכזית ע"י הועד הפועל. הרכב המשלחת ביטא ברורות את מגמת הכלליות. במשך שהותה (כחצי שנה) השקיעה אמנם עבודה חינוכית-תרבותית גדולה, אבל ללא כל נסיון להקים קשר של קיימא עם גופי-ההתיישבות בארץ וזה התקם קשות אחר כך עם ראשית המשבר ב"9—1926. אהרון פרידמן שהקדיש את רוב זמנו לגליל ממל, נפגש גם עם אירגון הפועלים המקומי, הרצה בפניהם על תנועת הפועלים בארץ ועל בעיות קיבוצי ההכשרה, ותרם בזה לקיום יחסיה-בנה עם פועלי המקום הלא-יהודיים.

להכשרה חקלאית בכפר היו יתרונות חברתיים-חינוכיים רבים; המעבר מהווי-עירייה לסביבה של אנשי אדמה מושרשים, עוררה שאיפה להידמות להם בעבודה, בלבוש וכו'. ולא חסרו גם גינונים של "גינדור חלוצי" — הליכה העירה בשבת בבגדי-עבודה דוקא ובנעלי-עץ ("קלומפסט" בלע"ז) לשם "עשיית רושם". נוצרה מסגרת נוחה לפעולה לימודית וקריאה רבה, בעיקר בעיתונות וספרות עבודה מהארץ שהגיעו בקביעות. אבל הבסיס הכלכלי היה רעוע למדי, כי תמורת העבודה קיבלו רק דירה ומוזון בתוספת סכום כסף זעום, שלא הספיק אפילו לבגדי עבודה.

בזמנים כתיקנם נמשך זמן ההכשרה שנה עד שנה וחצי. קיים היה עקרון "הכשרה עד עליה". עם הפסקת העליה נתערער לגמרי הבסיס הכלכלי ורבים נאלצו לחזור הביתה עד לעליה. המעטים שנשארו, רובם נאלצו לעבור לעבודה בעיר.

עם חידוש העליה בשנת 1929 הוקם קשר עם קבוצת חברים, שהיו איתנו יחד בהכשרה, עלו ב"1926 והיו ממייסדי גבעת-ברנר ב"1928. כך הגדרנו את עצמנו לקיבוץ-המאוחד. עליתי ארצה ואחרי שהייה קצרה בגבעת-ברנר נשלחתי לעזרה לגשר (כיום אשדות יעקב). כעבור שנה חזרתי אמנם לגבעת ברנר שרק התחילה בפיתוח משק וקיומה העיקרי על עבודה במושבה.

נוף המושבה ועבודה בתוכה לא קסמו לי כבר מיומי הראשון בארץ. לא פסחו עלי גם לבטי-קליטה כמו אצל רוב חברי העליה החמישית, מלווים ויכוחים סוערים שעיקרם בהרגשת "קיפוח" מצד העליות הקודמות, "שנטלו" לעצמן תשעה קבין של ראשונות... מתוך רצון להחליף מכל ההתלבטויות החלטתי לעבור את הארץ ברגל, וכך נודמנתי לפלוגת יגור שכמה מחבריה הכרתי בגשר.

זיקה ראשונה לכרמל נקבעה עוד בשלהי שנת 1929 במועצת קיבוץ ביגור. הימים ימי ראשית סתו, אחרי היורה, ועיני כל באי המועצה נשואות לכרמל המוריק והרענן. תוך כדי דיבור, אירגן סירגני ז"ל קבוצת משוטטים ועלינו בהר והוא בראשו, ובהתלהבותו האופיינית לא שעה למחאותיהם של מארגני המועצה על ביזבוז הזמן.

עתה, כעבור שנתיים ניתנה לי הזדמנות להתבשם מנופו של הכרמל ולהכיר מקרוב גם את נופה האנושי של הפלוגה, ששימעה הגיע אלי מרחוק. ברקע הימים ההם של "הספר הלבן" — דפספילד ומבוכה פוליטית ("פריטט", "ברית שלום" וכו') שפל כלכלי וחוסר עבודה, בלטה במיוחד "החאליאסטרה הקלוסובאית" בפלוגה — בנכונותה לכל עבודות-כיבוש, ללא חשבונות רבים, בחזות-כיבוש ובשירה מדי בוקר וערב, ביציאה לעבודה ובחזרה. למחרת בואי ליגור ניגש אלי סדרן-העבודה והודיע לי בפשטות — "אתה מסודר לכמה ימים למחצבה". ומאז נמשכה עבודתי במחצבה ימים רבים.

זלמן שר

פיקוח על יערות

בעיירתי ווילקווישקי, עיירה ציונית, הדור הצעיר כולו למד בבתי-ספר עבריים ואחר כך גם בגימנסיה עברית.

להכשרה יצאתי בגיל צעיר. הייתי בקבוצת הכשרה שנקראה "קבוצת קומרק" — ע"ש גרף גרמני, אשר היה לו יחס אוהד לחלוצים, ולתקופת הקיץ היה מקבל 30 בחורות ו-5 בחורים לעבודה בסלק סוכר. אחרי גמר עונת העבודה הועברנו לקבוצת "כיבוש" — שהיה משק חקלאי עצמאי של "החלוץ" בליטא. אני עבדתי ברפת. אז, בשנת 1930 חלבו כמובן בידיים.

הואיל ולא הייתי נתיץ ליטאי, גורשתי מליטא. סידרו לי על כן עלייה מהירה ארצה. הגענו לנמל יפו כ-30 צעירים, בתוכם גם חלוצים מפולניה, תרשיש מעין-חרוד קיבל אותנו כנציג הקיבוץ. הוא שאלני לשמי וכאשר עניתי לו ששמי צוקרווסר הוא פסק שמהיום והלאה יהיה שמי בישראל מתוקי — וכך היה.

הגעתי לפלוגה ביגור עם עוד שלושה חברים בערב חג הסוכות. אנחנו יוצאי ליטא ידענו את השפה העברית. בפלוגה ידעו לא רבים. את היידיש שדוברת בפלוגה כמעט ולא הבינו. ראשית עבודתי היתה בסבלות בבית חרושת "שמץ". עבדתי שם עונה אחת ונשלחתי למחצבת $4\frac{1}{2}$ ואחר כך הגעתי לעבודה בנמל. ב-1933 שרר בארץ חוסר עבודה גדול ואני סודרתי בעבודת הסנדלרות, הואיל והיתה לי נטייה למקצוע זה — אבי היה סנדלר. אבל גם במקצוע זה העבודה היתה מועטה ולבסוף נמצאו 4 מקומות עבודה בבניית גשר חליסה ואני הגעתי לשם. אני זוכר שהתשלום ליום עבודה היה אז 40 אגורות. בעונות היינו חוזרים לעבודה בנמל: העמסת ארגוני פרי-הדר על דוכרות ומשם אל בטן האגיה.

כאשר התחילה המלחמה על עבודה עברית, התקיימה בצהרי שבת אחת אסיפה בפלוגה והוחלט לשלוח 4 חברים לעזרה לרמת-הכובש. זלמן שר, אני ועוד שני חברים נקבענו למשימה זו. שהיתי כ-4 חודשים ברמת-הכובש. למעשה רוב הזמן עמדנו במשמרות. אני זוכר שהיו איתנו: ברל כצנלסון, שאול טשרניחובסקי ואחרים. היתה זו תקופה של מתח-חיים ומאבק קשה על כיבוש העבודה העברית.

כשחזרתי מרמת-הכובש עבדתי בסנדלרות, פרט לעונות החורף, בהן הייתי עובד ביציקות ובנמל. תקופה מסוימת עבדתי גם בייבוש נמל חיפה. היינו יהודים מעטים בין אלפי חורנים וערבים שעבדו בעבודת הייבוש.

לפני 25 שנה, בחודש ינואר, החליטו באסיפה כללית ששני חברים צריכים ללכת מטעם ההגנה לשמירת יערות. נלקחתי לתפקיד זה והוסבר לי שאני חייב לקבל משימה חשובה זו שהינה בבחינת שליחות מטעם ההגנה כדי למנוע הסתובבות ערבים בשטח. התחלתי ללמוד את השפה הערבית וכעבור שנתיים עמדתי בבחינות. בסיוע הסוכנות התחילו להעלות אותי בדרגה, כך שנהייתי בסוף תקופת המנדט למפקח ייעור של איזור הצפון. כל זה נעשה בקשר לכניסתי לעבודה בש"י (שירות ידיעות של ההגנה) ולפעולה ברכש. עם גמר מלחמת השיחרור, ניתנה הוראה ע"י המוסדות הלאומיים שכל אלה שהיו בתפקידים ממשלתיים, חייבים להישאר ולהמשיך בתפקידם וגם החלטת המשק היתה ברוח זו ואני מתמיד בעבודתי זו עד היום הזה.

נחמן מתוקי

החבר והתפקיד

עיריית הקטנה בליטא זיושלי היתה הדורה רוח ציונית. רבים מיהודי עיירה זו הגיעו ארצה ורובם נמצאים בקיבוץ. תנועות נוער רבות פעלו בעיירה: "החלוץ-הצעיר", נצ"ח ואחרות.

היציאה להכשרה בהמון היתה בשנים 1932—1933. אני באתי להכשרה ישר מהשירות הצבאי. הגעתי לקבוץ ההכשרה בממל שהיה אחד הגדולים בליטא ואפשר להשוותו עם קלוסובה שבפולין. אופי ההכשרה היה הקלאי בעיקרו.

בליטא לא היה מצב דומה לזה ששרר בהכשרות פולין. לא הלכנו ב"טיירים" לרגלינו, אלא תמיד בנעליים — אם כי היתה גם תקופה שהלכנו בנעלי-עץ. האוכל היה אמנם דל — אך היה מה לאכול. השתדלנו לא לקבל מצרכי מזון מהבית, אלא לחיות מעמל כפינו. את החגים חגגנו יחד בקיבוץ ההכשרה ולא התפורנו לבתי ההורים. וויכוח עם ההורים בליטא כמעט ולא היה. הם תמכו בנו, כי בבתים היתה רוח ציונית. רוב ההורים הכירו בצורך של יציאה להכשרה, כשלב מתקדם — לעלייה ארצה. ברוב הערים תמכו ההורים בהכשרות ושליחים מן הארץ סייעו רבות בשטח הרעיוני ובהכנה לעלייה ארצה.

בתקופה הראשונה לקום ההכשרות, הבעיה המרכזית היתה חוסר עבודה. היהודים לא רצו לספק לחלוצים עבודה, הם לא יכלו לראות כיצד יהודי עובד קשה. ומרוב "רחמנות" נמצאנו, עקב חוסר העבודה, במצב כלכלי וחברתי קשה. המצב השתנה, כאשר האנשים נוכחו ביכולתנו לעבוד ואז התחילו להעסיקנו בכל סוגי עבודות: משואבי-מים וחוטבי-עצים ועד עבודה בבת-חרושת.

בהגיעי ארצה, נשלחתי ליגור. כאן כמובן לא נערכה לנו קבלת פנים. את הדירה בצריף לקחנו והסתדרנו בכוחות עצמנו. הכל נעשה ברוח טובה. אני זוכר את הלילה הראשון בחדר אחד עם משה'ארקה. הסתבר ששינינו לא עצמנו עין באותו לילה, כי הפשפשים לא נתנו מנוח. למחרת לקחנו את חפצינו והסתדרנו באוהל. לכל מקום עבודה שהגענו קבלנו בסדר פנים יפות: במחצבה, בנמל, במקורות. היה בנו כוח רצון, כוח בידים וידענו להוציא עבודה לפועל. לפלחה לא במהרה הגעתי. להגיע לפלחה אז, זה היה כמו לעשות דוקטורט היום. שלבי העבודה הראשונים היו בנמל ובמחצבות. בענף הפלחה התמדתי שנים רבות ומשם הגעתי לתפקידים שונים במשק. עד היום יש לי הרגשה, למרות הדעה הכללית הרווחת בקרב רוב החברים, שהתפקידים עם כל הקושי שבהם, נתנו לי סיפוק רב והביאוני לשלימות והזדהות רבה יותר עם החיים בקבוץ.

אברהם גלפר

ילדות בכפר

הכפר בו נולדתי נמצא ע"י העיר יורבורג, והנהר נימן חוצה ביניהם. היהודים — כעשרים משפחות — גרו במרכז הכפר ופרנסתם על החקלאות ועל המסחר הזעיר. להורי היתה חלקת אדמה, משק חי וחנות, בה היו מיצרכים שונים, שהאיכרים היו זקוקים להם ותמורתם שילמו בתבואה ובפשתן.

הילדים, גם היהודים וגם הליטאים ביקרו בבית-ספר ליטאי, שנמצא בתוך הכפר. היה

זה בית-ספר יחידי בכל הסביבה, וילדים רבים מבני עם הארץ היו מכתתים רגליהם כל יום קילומטרים רבים עד שהגיעו אליו. בבית ספר זה היו רק שלוש כיתות וכולן בחדר אחד, מרווח, ובו שלושה טורים, טור לכל כיתה. את שלוש הכיתות האלו לימדה מורה אחת, שהשתלטה על הילדים בעזרת התלמידים המצטיינים מהכיתה השלישית ואלה היו יהודים. הלימודים נמשכו עד הצהריים ולאחר מכן למדנו אצל הרבי ב"חדר" עברית, חומש ורש"י ויידיש. היה זה יהודי רגזן, שלא אחת הרביץ בנו במקל הדק ("טייטל" ביידיש) שבעזרתו היה מצביע על כל מילה ומילה למען "הקל" על קריאתנו. לעתים קרובות היינו זורקים נרות לתוך התנור הבווער, בכדי שלא נצטרך לשבת ב"חדר" עד מאוחר בלילה.

כאשר גדלנו קצת הזמינו ההורים עבורנו מורה מהעיר. משכורתו לא היתה גדולה ביותר והיה אוכל אצל כל משפחה שבוע ימים לפי התור. כאלה היו אז התנאים ולא עלה על דעתו של המורה לערער על נוהג משונה זה.

בגיל 14 נתקבלתי לגימנסיה ביורבורג. בכדי להגיע ללימודים הייתי צריכה כל יום לשוט על פני הניימן בסירת משוטים. בחורף היינו נוסעים בעגלת שלג או על מחליקים. היתה זאת התקופה הכי טובה בחיי.

בבית הספר סופר לי שבעיר התארגן סניף החלוץ ותלמידים רבים — ואני בתוכם — התחלנו לבקר בו. לאט לאט גדלה פעילותי בסניף, שבזמן הראשון התבטאה בעיקר בהרקת הקופסאות של הקרן הקיימת. לאחר מכן נעשיתי המקשרת עם מרכז הק"ל והייתי מעבירה אליו את הכסף שנאסף על ידינו ומהמרכז קיבלתי חוברות על ארץ ישראל וכך למדתי להכיר את ענייני הארץ. כמו כן התחלתי לארגן את הילדים בכפר — לפי הוראות סניף החלוץ — ולספר להם על הציונות ועל ארץ-ישראל.

מובן מאליה שהלימודים נעשו בשבילי דבר משני ובסוף החלטתי להפסיק את לימודי ולצאת להכשרה. הורי התנגדו לתוכנית זו שלי ושידלוני בכל מיני הבטחות שאמשיך בלימודי, אך אני עמדתי בסירובי. תמך בי אחי הבכור. גם הוא היה בדעה שעלי לצאת להכשרה כי אין עתיד לנוער בכפר ובכלל בגולה.

בהכשרה עשיתי זמן קצר — חצי שנה — ואושרתי לעלייה, כי יכולתי לשלם הוצאות הנסיעה גם עבור חבר שתורו הגיע לעלות והיה מחוסר אמצעים. הצטרפתי אליו בתור "פיקציה" (ערכנו "חתונה" פיקטיבית) ועלינו ארצה.

בבואי ליגור נתקלתי במציאות שונה לגמרי מזו שבכפר וגם בהכשרה. למרות החיים הקשים במשק בהשוואה לתנאים של עכשיו, היתה אווירה של התרוממות רוח, תרתי-משמע: הרוח התרוממה וסחפה את האוהלים שלנו ולא פעם מצאנו את עצמנו בלי כיסוי מעל ראשינו אף בימי גשם וקור, אבל בגלל זה לא נפלה רוחנו. עבודתי הראשונה היתה במאפיה, שהיתה בנויה בצורה פרימיטיבית מאוד והיינו הולכים ללקט עצים, בכדי להסיק את התנור. עבודת המאפיה נעשתה בעיקר בלילות לאור עששית ובלילי החורף הגשומים לא פעם הגשם הדולף כיבה אותה ונשארו לעבוד בחושך. אחרי המאפיה עבדתי במטבח, בחדר-אוכל וגם לשדה הגעתי. עבדתי בעירום חציר שנחשבה לעבודה קשה אפילו לבחורים. נשלחתי לעבודות חוץ שונות, וזמן די ממושך עבדתי בטחנות הגדולות בעונות אפיית-המצות, כאשר הנסיעה לשם ובחזרה היתה בחזקת סכנה. היה זה בימי המאורעות 1936—1939. באותו הזמן עבדתי גם בקרנטינה של בהמות על-ידי בית-חרושת "שמן" וגם פה נתקלתי בזמן המאורעות בקשיי תחבורה. באחד הימים זרקו הערבים פצצה על האוטובוס שנסעתי בו ונפצעו מספר אנשים. בבואי הביתה חיכתה לי בת-שבע חייקין ו"ל שהיתה אז מזכירת המשק וקיבלה אותי בחמימות

ובהתעניינות רבה. התרגשתי והרגשתי שלא בודדה אני ויש מי שדואג לחבר בעת צרה. משנת 1940 התחלתי לעבוד בטיפול ילדים בבתי-תינוקות, בגנים ובמוסדות בית-הספר, שם עבדתי עם מחזור אחד 10 שנים. עבודה זו נתנה לי סיפוק מלא.

חנה פלדמן-ישורון

עייירה ציונית

מרץ, עייירה ליטאית קטנה, היתה ציונית במלוא מובן המילה. לא היה, נדמה, בית שם שלא היתה תלויה בו קופסת קרן הקיימת.

בעייירה היו כל צבעי הקשת של ארץ-ישראל העובדת. מפלגות ותנועות-נוער. החיים היהודיים בעייירה היו ערים ותוססים.

בשנת 1926 התארגנה במקום קבוצת נוער להכשרה חקלאית בתוך העייירה גופא. כל אחד מהקבוצה חי בביתו והיה יוצא לעבודה. עיבדנו שטח גן-ירק, שאת תוצרתו מכרנו ומהכספים קיימנו את סניף החלוצים במקום וכן קשרים עם מרכז "החלוצים".

בשנות השלושים יצאו עשרות בני נוער להכשרה, למקומות אחרים. אני יצאתי להכשרה כחניך "גורדוניה". ב-1934 הגעתי להכשרה בסלובודקה (פרבר בקובנה) — ל"קבוץ גשר". היה זה אחרי התנפלות פועלים ליטאים בלתי-מאורגנים על ההכשרה במקום, שהשאירה את רישומה הקשה על הקיבוץ ימים רבים. מספר חברים נפצעו אז תוך הגנה על המקום והדיפת ההתקפה. עיקר העבודה היה חטיבת עצים, אך לאט לאט התחילו החלוצים לכבוש מקומות עבודה גם במפעלים תעשייתיים. החיים התרבותיים היו סוערים ומלאי עניין.

ב-1936 עם פרוץ המאורעות בארץ התחיל המשבר בהכשרה. המצב הכלכלי בליטא השתפר, הנוער היהודי התחיל לנהור לערים הגדולות. הסיכויים לעלייה פחתו. לא כולם עמדו במבחן ורבים עזבו את קיבוץ ההכשרה וחזרו לבתיהם. בשנת 1937 עליתי ארצה. שלושת ימי העבודה הראשונים שלי היו ביציקת "גן לאהיקה", אחר כך עבדתי ב"מקורות" בהנחת קו המים הראשון: כפר-חסידיים — נהלל. הייתי בין מקימי "חומת טיגרט" מחוף הכנרת עד לראש הנקרה. הגעתי גם למחצבת נשר, בה עבדתי כ-5 שנים. ב-1942 חוייבתי לעבודה ברפת ובענף זה אני מתמיד עד היום.

אלתר קריב

שלובת-זרוע עם שני חברים צעירים

עליתי ארצה מארץ ליטא. מוצאי מבית ציוני מובהק. אבא וסבא עה"ש למדוני לקרוא בתורה עוד טרם מלאו לי 6 שנים ובטרם לכתי לגן. גם בעירי היתה התרוצצות ומאבק בין עברית ויידיש. אני למדתי בבית ספר עברי וככה אני מושרשת בשפה העברית עוד משהר ילדותי. בביה"ס התיכון התחיל הנוער הלומד להתארגן בתנועות השונות: מי לסניף "החלוצים" מי לשומר-הצעיר וכו', ומי לשורות הבונד או הגירה לברה"מ. אני הצטרפתי לסניף "החלוצים" ולא ארכו הימים ויצאתי להכשרה. הייתי שם ארבע שנות חיים רצופות.

כלומר הייתי בהכשרה קבועה עד לרגע עלייתי ארצה. בעצם הייתי קצת יוצאת-דופן ולא מן ההכרח היה שאהיה בהכשרה כ"כ הרבה שנים. כל חצי שנה קיבלתי אישור עלייה ומסרתיו ל"מסכנים", כלומר לחברים שהיו איתי בקיבוץ-הכשרה ולא היה להם הסיכוי, שיקבלו כל כך מהר את אישור העלייה.

היתה אז המלחמה בין איטליה וחבש. לליטא לא הגיעו סרטיפיקטים, אבל ניירות-הנסיעה הוכנו בשבילי ע"י מרכז החלוצי, הואיל והמשכתי בהכשרה קבועה, ואודה על האמת: הייתי מייסדת אותו קיבוץ הכשרה וגם אחד מעמודי התווך שלו. היו אז כ-360 חבר ברחבי התנועה הליטאית שהיו להם דרכוני-חץ. מרכז החלוצי שילח אותנו לכל קצויה-תבל. אני נתקעתי בעיר הבירה של לטביה — ריגה. שם הייתי כחצי שנה ללא כל ניירות. נאסרתי עם עוד חברים ושוחררנו בערבות החלוצי במקום. שהייתי בקיבוץ-הכשרה כחצי שנה והוכרחתי להתחתן באופן פיקטיבי כדי לעלות ארצה.

עליתי ארצה בהתחלת 1936. בבית העולים הייתי רק יומיים וסודרתי ליגור ע"י מזכירות הקיבוץ, הואיל והייתי צריכה להשתקע בקיבוץ מבוסס על מנת שאוכל להעלות את אחי הקטן שנשאר יתום בלי כל תומך. בעזרת בת-שבע חייקין ז"ל התחלתי לטפל בהעלאת אחי, אך מאורעות 39—1936 ומלחמת העולם שפרצה לאחריהן הכשילו כל נסיון פעולה. החיים הם לא קו ישר. ידעתי במשך שנות חיי בארץ ובקיבוץ פורענויות שונות ומשונות, אך ידעתי לעמוד בכול ואני ממשיכה עד היום, והנה אני הולכת כבר שלובת זרוע עם שני ילדי, שהם חברים בקיבוץ, שווי חובות וזכויות כאמם.

איטה רזניק

שלושה שעזרו

קבוצת יוצאי ליטא ביגור, שורשיה נעוצים ביהדות מדינה זו על חייה התרבותיים, על אירגונה החברתי, מעמדה הכלכלי ודרכה בחינוך, כפי שבאה לידי ביטוי בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. האדם, אופיו, תרבותו ואורח חייו עיצובם אינו בא דווקא ע"י מחנכיו הישירים בלבד, אלא גם ע"י האווירה הכללית, הלכני הרוח, דרכי המחשבה, יחסי אנוש השוררים מסביבו. ואם יש את נפשך להכיר קווים משותפים לקבוצה הנ"ל, אין לך אלא לפנות למקור מחצבתם.

לא כאן המקום ואין זה גם בכוונתו ואף לא בכוחו של כותב השורות להעלות את דמותה של יהודות ליטא. זו ליטא "המתנגדת", אשר לא הלכה שבי אחרי השימחה החסידית המשכרת ובנתה לה עולם של ראייה מפוכחת, קפדנית, למדנית. ליטא זו גאוותה היתה על ישיבת סלובודקה, שאליה נהרו בחורים מפולין ורוסיה ובה צמחה ועשתה לה כנפיים תורת המוסר מיסודו של ר' ישראל סלנטר. (זכורני, כיצד חברים ממרכז "החלוצי" היו פורשים בליל "כל נדרי" מהקומונה והולכים לשמוע את דרשת המוסר מפי ראש ישיבת סלובודקה).

אך הדור שלנו גדל בעיקרו בתקופה של ירידת השפעתה של היהדות הדתית. הימים שלאחר מלחמת העולם הראשונה ותקומתה של ליטא העצמאית היו תקופת הרנינסנס ליהדות זאת. גם כאשר וילנה — היא ירושלים דליטא — נקרעה מהארץ נהנו יהודי ליטא ממלוא הזכויות האזרחיות והמדיניות. הם ניהלו באופן אוטונומי את קהילותיהם ואף הוקם "הנאציו-

נאלראט", זו המועצה היהודית הלאומית. כן נוסד מיניסטרוון לעניני היהודים שבראשו עמד שר יהודי. בתקופה זו התארגנה רשת ענפה של בתי ספר יסודיים ותיכונים מיסודה של "תרבות", ששפת הלימוד בהם היתה עברית, נוסף על בתי הספר ששפת ההוראה בהם היתה יידיש.

בליטא, שמספר יהודיה היה 160 אלף, היו 13 גימנסיות עבריות ושתי גימנסיות ביידיש, ומכיוון שרמת התרבות של יהודי ליטא עלתה בהרבה על זו של הליטאים, ברור שלא ידעו התבוללות מהי. יישובי היהודים מפוזרים היו על פני עריה ובעיקר עיירותיה הקטנות של המדינה (שמא השפיעה גם העיירה הקטנה על קו מסויים באופי היהודי הליטאי) וממשאם ומתנם עם "הגויים" הפיקו את פרנסתם.

אהבת ציון אמיתית של יהודי ליטא היתה המשך ל"אהבת ציון", אותה כתב מאפו בסוכתו שעל גבעת אלקסטו (פרבר של קובנה), ממנה ראה את הויליה המשתפכת לניימן וחזה בדמיונו את הירדן ואת הרי ירושלים.

ליטא היתה ציונית. זוכר אני את ביקוריהם של סוקולוב, לייב יפה וברל כצגלסון ז"ל ויב"ל ב"גוריון ושור, שגרמו להתעוררות ונהירה של יהודים מקצות הארץ לשמוע את דבריהם. אני נושא בזכרוני את הצגותיהם של תיאטרונות "הבימה" ו"האזהל", כאשר יהודים מהעיירות הנידחות ביותר הגיעו לקובנה לראותם, ויש להניח שלא רק מתוך אהבת האמנות בלבד עשו זאת, אלא בעיקר לשם התבשמות מריחה של א"י.

התנועה הציונית על מפלגותיה השונות הקיפה המונים נרחבים. הכוח הגדול ביותר בציונות היתה תנועת א"י העובדת. גם בתקופות משבר בציונות, כגון תקופת העליה הרביעית, עת רבים חזרו מהארץ ותעמולתן של המפלגות העוינות לציונות — הקומוניסטים, הפול-קיסטים ואחרות — גברה, נצמדה תנועתנו לאידיאה ובכוח אמונתה יצאה למרחב, עד כי בשנות השלושים הקיפה המונים במפלגותיה (צ.ס. ו"התאחדות") שהיו לאחר מכן למפלגה אחת ובעיקר בהסתדרויות הנוער ו"החלוץ". תנועתנו מיזגה בתוכה נוער פרוליתרי ונוער לומד וע"י כך היתה לתנועה עממית.

ואם ישאל השואל: האמנם כל אחד מיוצאי ליטא טעם מהרעיונות והמאבקים וספג מכל האידיאות שריחפו בחללה של אותה מדינה? נשיב לו: הרחוב היהודי היה מלא אידיאות ומאבקים רוחניים ולא היה מקום פנוי מהם, וכל אדם לקח מהם לפי כוחו. משל, נכנס אדם לחנותו של הבשר, גם אם לא קנה דבר, מכל מקום ריח טוב לקח עימו. שמא נראים לי הדברים כך רק מתוך פרספקטיבה של זמן? אך נדמה לי שיוצאי ליטא התגברו בנקל על קשיי הקליטה בארץ ובקיבוץ הן מבחינת ההסתגלות לעבודה פיזית וגם מבחינת ההשתרשות בשפה ובהווי החיים הארצישראלי.

המחצבה היתה מקום עבודתנו הראשון כאן. בדחיפת האבנים למכונת הגריסה, בהחזקת פטיש האויר או במילוי קרונות התחילו ידינו מסתגלות לעבודה וצמחו יבלותינו הראשונות. פה נפגשנו עם הפועל הערבי המקומי והחורני, לבוש מכנסים רחבים, אשר לאחר יום עבודתו אכל מן ה"פיתה" ושכב לישון באחת הפינות של המחצבה. בימים שחסרו פועלים לעבודות יציקה בבנין או לטעינת אניה בנמל היינו ה"פקקים" הנשלחים לעבודות אלו. אך שאיפתנו העזה היתה העבודה בחקלאות. אולם לא קל היה לחדור לענף חקלאי וחורגי כיצד דגה ושקלה מזכירות המשק האם מספיקה מידת אחריותי להיכנס לעבודה בדיר, משהוכרע הדבר לחיוב התחילו ימים ארוכים של עבודה: השכמה טרם שחר לחליבה ושוב חליבת ערב ובמשך היום רעיית הצאן, אם בשדות השלף בקיץ, או בהר בחורף, אני נזכר בימים אלה

כבימים רומנטיים משום כך תובן אולי ההתנגדות שגיליתי עת באו להציע לי לצאת ולהכשיר את עצמי לעבודת הוראה.

לאחר הכרעת המוסדות המתאימים התחלתי במקצועי, שאני ממשיך בו חצי יובל שנים. נהיה כפויי טובה אם לא נזכיר כאן לפחות שלשה שעזרו לנו בקליטה ובהשתרשות: יונה קלמנטינובסקי ז"ל, אשר קיבל אותנו ברדתנו מהאניה והדריך אותנו בחודשי ההסתגלות הראשונים. הוא היה אף בין מקימי אירגון יוצאי ליטא בקיבוץ המאוחד, שהיה קשור עם התנועה בחו"ל ודאג לספק לה ידיעות על הנעשה בארץ ובקיבוץ. ויבדלו לחיים יהודה שרת, שידע למשוך את "הליטאים" לא רק בחוגים ללשון וספרות ואף לא בלבד באורך הרוח שגילה ללמדם עבודה עת עברו אתו בבנין, אלא אפילו בהתמסרות ללמדם את תורת א"י דרך אכילת זיתים שלא היו רגילים בהם, אם כי הזיתים היוו בומונו עיקר מנת האוכל. ויהושע ונגר, החלוץ ואיש העם, שידע למצוא נתיבות לליבם של הליטאים, ואף הם ניצמדו אליו. וזכורים לי לטובה אותם ערבים בצריף חדר-האוכל הישן סביב "שולחן הליטאים" בהם היה יהושע מספר שעות ארוכות ולא גלאינו משמוע. היתה זו כנראה משיכה הדדית פוריה.

מרדכי שורש

קסנו לנו הנוף והחופש

בעירתי הליטאית ע"י הגבול הפולני היו כחמישים משפחות בסך הכול. בעצם זה היה כפר בגודל בינוני. בימי שלטון הצאר אלכסנדר השני (81—1856) קיבלו יהודים רבים חלקות אדמה, בכדי שיעסקו בחקלאות. כל בית-אב — ואבי-סבי ביניהם — קיבל בערך 110 דונם. האדמה היתה טובה וגם מיים היו בשפע. ברוב המקרים היהודים עיבדו את אדמתם בכוחות עצמם והתפרנסו ממנה. רק כעבור שנים כאשר חלקת האדמה התפצלה בין היורשים ולא היה בכוחה לפרנס את בעליה — אז כמובן חדרו לכפר-עיירה הפרנסות ה"יהודיות" הרגילות, מסחר זעיר, תגרנות, רוכלות ומלאכה. עודני זוכר את הסבתא מכלכלת את ענייני המשק שלה וביתה. חציו רצפת קרשים וחציו רצפת חימר. יש לציין שגם אלה מהדור השני והשלישי שעסקו במסחר, לא ויתרו על חלקת אדמתם הקטנה. עיבדוה ושאפו להגדילה אם רק היתה אפשרות לכך.

בעירתי היה קן "השומר הצעיר" ואני הצטרפתי אליו. בגיל 16 עברתי ללמוד בגימנסיה יידישאית בוויילקומיר. אחי ואחותי — כולם למדו בבתי ספר בשפת יידיש, אם כי ביתנו היה בית ציוני. היה איזה דיסוננס בין השתייכותי להשומר הצעיר — תנועה שדגלה בעברית קיצונית ובין למידתי בבית ספר יידיש. בקן הייתי יידישאי והתווכחתי בלהט רב עם חברי על יחסם השלילי לשפת העם ובבית הספר הייתי איש השומר הצעיר (היינו שלושה חברים בכיתה) ושוב וויכוחים עד אין סוף בכיוון הפוך. אגב, היה לנו מורה מצויין לעברית, אחד הבלשנים הידועים, מומחה לשפות שמיות ולטיניות. סיפרו שיש אצלו בכתובים מילון יידיש-ערבית. הוא סבל מאוד מאדישות התלמידים לעברית. "איך תדעו יידיש — היה טוען בריתחה לתלמידים — מבלי לדעת עברית, הרי יש בידיש אחוז גדול של מלים עבריות ואיך אפשר לדבר יידיש טובה מבלי לתבל אותה בפסוק עברי".

עם הפילוג בהשוה"צ (1930) וגם בהשפעת היידיש הגדרתי את עצמי ל"חלוץ", שהיה

עממי יותר. גם החלוץ היה מבוסס כמוֹבן על עברית. אבל לא היתה שם הקיצונית שגבולה לעתים עם זלוול ביידיש. עד מהרה השתלכתי בתנועה הזאת.

נזכר אני בוועידת החלוץ בקובנה בשנת 1933. התרשמתי מהעברית שנשמעה בחוצות קובנה. אחר כך כשעליתי ארצה נדמה היה לי שברחובות קובנה דיברו יותר עברית מאשר ברחובותיה של חיפה. עוד חרות בזכרוני הסמינר של מרכז החלוץ ובעיקר הרצאותיו של י. אשד מעין הרוד, שבא במיוחד לסמינר זה.

הגעתי ארצה עם אביגיל ז"ל בשנת 1935. רוב החברים מההכשרה שלנו היו בגס ציונה, שעברו אחר כך לדפנה, וגם אנחנו היינו צריכים להצטרף אליהם. אבל מסיבות שונות וגם בהשפעת הליטאים ביגור, ובראשם יונה ז"ל, באנו ליגור. נכנסנו לגור בתדר של צריף כמשפחה שנייה. דבר רגיל באותם הימים. אביגיל ז"ל התחילה לעבוד במוסדות ילדים, בהם המשיכה שנים רבות, ואני סודרתי לעבודה בבניין. היה זה בימי הקייץ הלוהטים. יצקנו אז את היסודות לבניין חדש. למרות הקשיים השונים, אשר אדם חדש נתקל בהם עם בואו ארצה, התהלכנו חדשים רבים כמוקסמים מהנוף, מאווירת החופש, אותה יכולים לחוש רק במולדת. ומהמשק הדל אבל המתפתח שבחרנו לנו כביתנו. גם נוף הכרמל קשר אותנו למקום.

מ ר ד כ י ש ב י ל

בקיבוץ ההכשרה בממל

ראשית דרכי לציונות ולקיבוץ התחילה בימי הילדות. עוד בהיותי תלמיד ישיבה נכנסתי להסתדרות הנוער "על-המשמר" וכתוצאה מהחינוך שקיבלתי שם הצטרפתי בהמשך הזמן גם ל"החלוץ", שריכז בתוכו את כל הנוער בעירנו, אשר מגמתו היתה הגשמה ועלייה ארצה. הגיע תורי להכשרה ונשלחתי ע"י מרכז "החלוץ" לעיר ממל. היה זה בשנת 1933, עת הנהירה להכשרה הגיעה לשיא שלא היה כמוהו עד כה.

באתי לממל ל"בית החלוץ" — כך קראו לבניין, בן שתי קומות, שנבנה ע"י יהודי העיר הזאת לצורכי ההכשרה של הצעירים, אשר התכוננו לעלייה ארצה. הבית אשר היה מיועד ל-30 איש קלט בתוכו בשנה זאת למעלה מ-200 איש. הדוחק היה רב. ישנו על הרצפה ועל השלחנות. התקינו גם את עליית הגג ולא נשאר אפילו מטר אחד של שטח אשר לא היה תפוס. במצב זה, כמוֹבן, שרר אי-סדר ואנדרלמוסיה גדולה, אבל זה לא ארך הרבה והתגברו על המצב. נשכרו כמה בתים בקירבת מקום שהיו מיועדים ללינה; בנו מיטות של שתי קומות, ובכל מיטה כמוֹבן ישנו שני אנשים, והתחילו לארגן את החיים. דגש מיוחד הושם על לימוד עברית לאלה שלא שלטו בשפה. נהלה עבודה תרבותית נרחבת ע"י הרצאות והוגים בעזרת כוחות עצמיים, השליחים מהארץ שפקדונו מזמן לזמן וחברי המרכז.

המפעל האיזורי החשוב ביותר היה "העזרה הרפואית". ארגנו קופת חולים ובעזרת הציבור הציוני בעיר קיבלנו עזרה כמעט מכל הרופאים היהודים וגם מכמה רופאים גרמנים. בעיר הזאת פתחנו בית חולים, בו היו 10 מיטות לחולים ומרפאה בה ביקרו יום יום שני רופאים קבועים. כמוֹבן קיימנו בית הבראה קבוע באחד המקומות הטובים והיפים ביותר של הקיט — בפלנגן שעל שפת הים הבלטי. גולת הכותרת של ההכשרה בקיבוץ ממל היה

משק העזר. במרחק של 6 ק"מ מהעיר נחכרה חווה חקלאית, בה היו רפת, לול, גני ירק ושרות פלחה. בנייהולם המקצועי של שני חברי ההכשרה, אגרונומים, התנהלה העבודה בסדר מופתי וסיפקה תוצרת חקלאית לחברי הקיבוץ והגותר נמכר בעיר, כי לתוצרתנו היה ביקוש רב.

עם צימצום העלייה לארץ, הקשיים בקבלת סרטיפיקטים אחרי פירסום "הספר הלבן", התחילו הוויכוחים על הכשרה קבועה, ובו בזמן שההכשרה בליטא בכללה התחילה להצטמצם הרי הקיבוץ בממל עמד במבחן. הודות לתנאי החיים הנאותים פחות או יותר, ישבו אנשים שנים על שנים וחיכו לאפשרות העלייה, וקלטו עוד חברים מקיבוצי הסביבה וקבוצות ההכשרה שנתפרקו, הקיבוץ מנה אז למעלה מ-250 איש.

כשמדברים על קיבוץ ההכשרה בממל אין לעבור בשתיקה על העזרה הרבה, המוסרית והחומרית שנתקבלה מיהדות עיר זאת, אשר עשתה רבות באירגון מפעלים שונים למען העזרה הרפואית ובעיקר למען "קרן העלייה".

לאחר שביליתי בקיבוץ זה שלוש וחצי שנים עליתי ארצה בסוף שנת 1936. כשירדתי מהאנייה פגשתי חברים מיגור, אשר עלו לפני, ובהשפעתם באתי לכאן (למרות שהייתי מיועד לנס־ציונה — היא דפנה של היום) וממשיך לחיות פה עד היום הזה. עבודתי הראשונה היתה בבניין, אח"כ בעגלונות ומאו עשרים וכמה שנים אני עובד ברציפות במשתלת עצי פרי.

מרדכי כוכבי

חיי צוותא

עירי שבלי שבליטא, — היו בה תנועות נוער מאורגנות למופת וגימנסיה עברית. אני למדתי בבית־ספר עברי ולאחר הלימודים בביה"ס המשכתי ללמוד אצל רבי ב"חדר". ברחוב נשמעה השפה העברית, הן מפי התלמידים והן מפי המורים. כשסיימתי לימודי בבית־הספר הלכתי לשמוע שיעור בתלמוד ב"תפארת בחורים", כי הייתי אדוק מאד. בגיל 17, בהשפעת חברים, הצטרפתי לתנועת "השומר הצעיר". עוד בבית הספר נעור בי זיק לארץ־ישראל. כשנכנסתי לתנועה נהייתי אפיקורס. החיים התנועתיים תפסו אותי כולי. יצאתי להכשרה בגיל 19 ועבודתי היתה בסלק־סוכר. הייתי שם כשנה וחצי ואחרי־כך הועברתי לעיר ממל. ההכשרה היתה אז מעורבת לשומר־הצעיר ולהחלוץ. החיים היו תוססים, שמחים ומלאי חוויות. בסוף 1932 אישרו אותי לעלייה. אני עוד זוכר את הפרידה מקיבוץ ההכשרה בממל ערב עלייתי ארצה, כיצד הורידו אותי על הידיים מהקומה השניה בתופים ובמחולות וליוו אותי אל הרכבת שיצאה לקובנה. אחרי שהייה קצרה בקובנה המשכנו ברכבת עד ברלין, שם קיבל אותנו יהודה שרתוק (שרת) שלמד אז בעיר. מברלין הגענו לטרייאסט ושם עלינו על אנייה איטלקית מפוארת. הגעתי ארצה. אני רציתי ללכת לנס־ציונה אך החברים שחילקו אז את האנשים למקומות, אמרו שאין ביגור חייט ולכן כיווננו ליגור. הגעתי לכאן בשנת 1933. היה זה בחודש ינואר, קר וגשום. שוכנו באהלים. בתפירה כמעט ולא עבדתי, כי מיד סודרתי לעבודה במחצבה ובבית חרושת "נשר". שנה לאחר מכן סודרתי למטבח, חדר־אוכל ותנובה. אגב, אני ביקשתי מסידור עבודה שלא לעבוד בתפירה.

זוכר אני את הערבים בפלוגה. כיצד היו חוזרים מהעבודה הקשה ויוצאים בריקודים סוערים עד השעות הקטנות בלילה. כיצד היינו, הליטאים, מתכנסים ויושבים במרוכז באותה אחד ומדברים ליטאית, בכדי ש"הפולנים" לא יבינו. בשנת 1934 כשהיתה פרוספריטי בארץ, היתה עזיבה גדולה מהקיבוצים, עזבו אז ליטאים רבים, כך שנשארתי היחידי מהעלייה שלי. דבר זה השפיע עלי קשות והתחלתי גם אני לחשוב על עזיבה. למרות הכול נשארתי כאן, כי אהבתי את החיים בצוותא, בקיבוץ. כשבאו ליגור חיים טהר-לב וצבי אגמון קם החוג הדרמטי שהייתי בין פעיליו שנים רבות. כמו כן הגני נאמן המקהלה מהימים הראשונים.

אתרן מנדל

ההורים התנגדו

יורבורג העיר שוכנת על גדות הניימן. מחצית תושבי העיר או למעלה מזה היו יהודים. העיר טובלת בירק, נהרות עוברים בתוכה ומשתפכים לניימן. המרחק מעיר הבירה קובנה כ-80 ק"מ. התנועה היתה בקטריות שהיו שטות הלוך וחזור ומשמשות למשא וגם לנוסעים. חיי היהודים בעיר היו עיריים ותוססים. היהודים חיו חיים נבדלים והמגע עם בני עם הארץ היה מועט ביותר. למבוגרים אמנם היו קשרי מסחר עם בעלי-חנות ואיכרים, אך לצעירים כמעט ולא היו קשרים עם הנוער הליטאי. תנועת הנוער השלטת אצלנו היתה השומר-הצעיר שסניפו במקום מנה כ-300 חברים. הנוער ברובו היה נוער לומד. בהבדל מעיירות אחרות הרי מהעיריה שלנו רק מעטים הגיעו ארצה, כי ההורים התנגדו בתוקף לעליית בניהם. אולי עקב מצבם המבוסס. להכשרה בממל הגעתי בשנת 1933. ממל היתה אז מרכז להכשרות רבות שהוקמו בסביבתה. תקופת ההכשרה היתה מלאת עניין ורבת פעלים.

בשנת 1932 התחיל וויכוח נוקב על הכשרה מיוחדת או הכשרה מעורבת. אני, התחברתי דוקא עם אנשי "החלוץ". הם היו אמנם מבוגרים יותר, אך היו אלה אנשים לבביים מאוד, פרוליטרים מבטן ומלידה וזה משך אותי אליהם. ראיתי שאלה הם אנשים שטוב להיות עמהם ואין כל צורך ואין כל הצדקה בהתבדלות. כל זה היה בניגוד לעמדת השה"צ שדגל בהכשרה מיוחדת — תנועתית. תוך הוויכוח הזה פרשתי מקבוצתי (הקימה אחר כך את קיבוץ כפר-מסריק). היה זה על סף עלייתי ארצה.

עליתי עם קבוצה גדולה באניה "גליליאה" ומעניין שעל אניה זו עבדתי אחר כך בנמל חיפה בתור פועל, בהעמסת תיבות תפוזים. ליגור הגעתי במקרה. לא היו לי קשרים קודמים שקבעו במיוחד את בחירתי דווקא יגור. עברתי כאן את שלבי עבודת-חוך: גמל, יקב, בניין, מקורות, כיבוש "נשר" ועוד. ובבחר "נשר" הגני ממשיך לעבוד עד היום הזה.

צבי אהובי

הקיבוץ המאוחד נראה לי יותר

בעיירתי הנידחת (12 ק"מ מהכביש ו-50 ק"מ מתחנת רכבת) שמנתה כ-200 משפחות היתה אווירה ציונית שהקיפה את המבוגרים והצעירים כאחד. היה אצלנו בית ספר עברי — „תרבות“, שלמרות היותו ממשלתי נלמדו שם מקצועות עבריים (שפה, ציונות, היסטוריה, ידיעת הארץ ועוד) הרבה יותר מהמותר לפי התוכנית. הודות ליוזמתו של צעיר אחד מעיירה, קרובה נוסד אצלנו סניף „גורדוניה“, לו השתייך כמעט כל הנוער בעיירה. הסניף היה פעיל מאוד, התחילו לבקרנו גם שליחים שלימדונו בין היתר שירי הארץ וריקודים. ההווי במועדון היה עברי—ארץ־ישראלי. התארגנו חוגים שונים ובערבים למדנו את תורתם של א.ד. גורדון ומנהיגים אחרים של הציונות ושל תנועת הפועלים בארץ. כל זה קשר את הנוער בלב ונפש לארץ. היה לנו גם הימנון שלנו שקרא להגשמה. סיסמתנו היתה: „הגשם נגשים“.

בשנת 1930 יצאתי להכשרה והגעתי לקיבוץ „גשר“ בסלובודקה, פרבר בקובנה, עיר הבירה של ליטא. ההכשרה, כידוע, היתה אז מאוחדת של כל תנועות הנוער. התחילו חיים חדשים. פגשתי שם נוער ער ותוסס, מסור ונאמן לרעיון ההגשמה. למרות העבודה הקשה והמפרכת לא ניכרה העייפות; רוח החלוציות, דאגה ועזרה חברית, והעיקר שמחת חיים, שררו בכול. אני עוד זוכר את עקשנותם של החברים להתגבר על הקשיים בלימוד השפה העברית לאחר יום העבודה. היינו מקבלים את כל העתונות מהארץ ולא היה דבר שהתרחש שם שאנחנו לא ידענו עליו.

עוד בקובנה היו לי קשרים עם יגור, הודות לחברים מההכשרה שעלו ארצה לפני. לאמיתו של דבר שמעתי על יגור עוד בעיירה שלי. בשנת 1931. בליטא הופיע עתון אנטי־ציוני בשפת יידיש (היה גם עתון ציוני בשפה זו) ובו התפרסמו מדי שבוע כתבות מהארץ, כמובן ברוח ביקורתית, תוך הבלטת השלילה על חשבון החייוב. בכל זאת למדנו מהם הרבה על המתרחש בארץ. בשנת 1931 קראנו בעתון זה כתבה מפורטת ומזועזעת על רצח השלושה, על אוירת האבל בארץ כולה וביגור בפרט. התיאור הזה נחרת עמוק בזכרוני.

הגעתי ארצה והחלטתי נחושה להצטרף ליגור. בא־כוח מזכירות הקיבוץ הפנה אותי ואת החברה, איתה התחתנתי באופן פיקטיבי, לגבעת ברנר. עזרתי לחברה הזאת להגיע למקום המיועד ואני חזרתי ליגור. בערב ראה אותי כאן איש מזכירות הקיבוץ ואיים עלי שלא יסדרו אותי ביגור לעבודה ועלי תיכף לחזור לגבעת ברנר ובכלל, הוא הוסיף ברוגז רב, זה לא הוגן לערוך טיולים בארץ על חשבון הקיבוץ. (קיבלתי ע"ח הוצאות הדרך 25 גרוש). התעקשתי ואחרי דין ודברים ארוך ומייגע נשארתי ביגור וסודרתי למחרת לעבודה לשמחתי הרבה.

אני חייב כאן להסביר איך אני, איש גורדוניה, הגעתי לקיבוץ המאוחד. בעצם החלטתי על כך עוד בהיותי בהכשרה בקיבוץ „גשר“ בקובנה. היו שם וויכוחים סוערים על צורת ההכשרה — מאוחדת או נפרדת לכל תנועת נוער — ועל מבנה הקיבוץ בארץ, קיבוץ גדול או קבוצה קטנה. התנגדתי לפילוג ההכשרה ולהסתגרות שיכבת הנוער הלומד בקיבוצי הכשרה מיוחדים ומיוחסים כביכול ואותו הדבר גם בתנועה הקיבוצית בארץ. נמשכתי לקיבוץ הגדול, ההמוני, העממי, שיקיף את כל הנוער על שיכבותיו השונות. מבחינה זאת נראה לי יותר הקיבוץ המאוחד.

ביגור מצאתי חברה מגוונת מעליות שונות ומגילים שונים. העבודה היתה קשה, אבל

ההתלהבות היתה רבה. החברים היו מוכנים לעבוד בכל מקום ולהתמסר לכל אשר יידרש. בערבים היו נפגשים ומספרים על חוויות יום העבודה, על בעיות שונות, על קשיים של הסתגלות ועל הסיפוק שבהתגברות עליהם.

אמנם בתקופה יותר מאוחרת התחילו גם להתגנב ספקות והיסוסים בלב רבים מהחברים. הסיבות היו רבות ושונות. התנאים הקשים באוכל, בלבוש, בדייור ועוד, כמוכך, השפיעו לא מעט, אבל הם לא היו העיקר. היתה אז בעייה יותר חמורה: החברים, שהיו ברוכם פעילים בכל מיני שטחים בחו"ל לא מצאו כאן סדן לפעילותם. רבים לא עמדו במבחן ועזבו. גם אצלי לא פעם היו רגעים של משבר ויאוש, ולמי מאיתנו לא היו כאלה. ביום בהיר אחד הודעתי למזכירות על עזיבתי. עבדתי אז במחצבה. הפועלים הבודדים שעבדו איתי יחד — בהיודע להם החלטתי לעזוב את המשק — רצו לעזור לי בכול והיה נדמה לי שהם שמחים על כך שכאלו אני נעשיתי אחד משלהם. קשה לי להסביר זאת, אבל היתה לזה השפעה הפוכה עלי, עשיתי מחדש את חשבון דרכי ובערב חזרתי למשק והודעתי שאני נשאר ביגור, כי נקשרתי למקום ולקבוצה, בו ראיתי לאחרי הכול את המכשיר העיקרי שאין תחליף לו בבניין הארץ. שבע שנים עבדתי במחצבה. לאחרי מכן הוציאו אותי לפלחה, דבר ששמחתי עליו מאוד, ומזה עשרים שנה אני ממשיך לעבוד בבית החרושת "לגין".

יעקב בורובסקי

שנות גאות ושפל

וילקומיר עיירתי היתה מרכז של היידישיסטים ואנשי השמאל האנטי־ציוני. רק בשנת 1931 גדלה תנועת החלוץ ורבו החברים בה. באותה שנה גוייסתי לעבודה ב"החלוץ". ראשית עבודתי היתה בעיר קובנה, בסניף סלובודקה. היה זה סניף גדול, אבל חסרו בו כוחות אירגוניים. העבודה היתה קשה והיתה התמודדות עם תנועות הנוער האחרות. במשך הזמן הצלחנו להגדיל את הסניף ולהפיה בו רוח חלוצית. רבים מחברי סניף זה הגשימו ועלו לארץ. ב־1934 נבחרתי למרכז "החלוץ". זו היתה תקופת הזוהר והפריחה של "החלוץ". זרם היוצאים להכשרה היה גדול מאוד. ההכשרה היתה חקלאית ברובה, כאשר גדל מספר החברים ולא נמצאה לכולם עבודה בחקלאות. עברו בחלקם גם להכשרה עירונית. תחילה הוקמו קיבוצי־הכשרה בערים הגדולות ואחר כך הגיעו גם לערי השדה. במרכז היו דעות שונות בקשר לצורת ההכשרה: היו כאלה שטענו שיש לכבוש עבודה במקומות רבים ככל האפשר ואחרים טענו שצריכים להתרכז בערים הגדולות בלבד. היו כ־50 קיבוצים עירוניים בתקופה היא. ההכשרה החקלאית התרכזה בעיקר בסביבות ממל ושם היו קיבוצים מסודרים. עם תנאי־עבודה טובים, כי היו שם אחוזות חקלאיות גדולות בסביבה. בערים הקטנות קשה היה להשיג עבודה ולכן הקיבוצים בהם לא עמדו על רמה נאותה. סיבה נוספת — חסרו אנשים לריכוז הפעולה התרבותית וזה גרם למצב חברתי ירוד. קיבוצי ההכשרה היו מרכז תרבותי וחברתי והם השפיעו על סביבתם באורח חייהם הער והתוסס.

מכיוון שהעלייה היתה מצומצמת ביותר, היתה סלקציה חמורה מאוד בבחירת העולים ארצה. דבר זה גרם לכך שחברים ישבו זמן רב בהכשרה בלי וודאות שיזכו לעלות. ואז בא המשבר בקיבוצי ההכשרה והעזיבה היתה רבה. הקיבוצים קטנו ורבים גם חוסלו עקב מיעוט החברים בהם. בתקופה הזו התרכזו מחדש בערים הגדולות, כי זה היה הסיכוי להציל את התנועה.

בימי שפל אלה השקעתי עבודה רבה בעוברי מקיבוץ לקיבוץ כדי לשכנע את החברים להישאר במקום. קמה אז ההכשרה הקבועה, בה היו החברים נשארים עד לעלייתם ארצה. בתקופה הזו היה פעיל מאוד הח' אברהם ריקליס (אשדות יעקב—איחוד), אשר כיהן בשנים 1929—1936 כמוכיר "החלוץ" בליטא. הוא נדד מעיירה לעיירה והקים קיבוצי הכשרה, יזם את אירגונם של "ידידי החלוץ", אנשים שקיבלו עליהם לעזור לנקודות ההכשרה הן בחומר והן ברוח (כגון: דאגה לכיבוש מקומות עבודה, עזרה בפעולה התרבותית ובלימוד השפה העברית והרחבת ההשכלה הכללית). תשומת לב מיוחדת הקדיש לעניין העזרה הרפואית בקיבוצי ההכשרה והקים מפעל הדומה לקופת-חולים שלנו, לרבות חדרי-חולים מסודרים ליד הקיבוצים הגדולים וכן בתי-הבראה לגחלשים ולחולי רבמטיום (מחלה נפוצה למדי בקיבוצי ההכשרה בליטא בשנות השלושים).

ברצוני כאן להעלות כמה קווים לדמותו של חברנו יונה קלמנטינובסקי ז"ל. הכרתיו לראשונה בזמן ביקורו בסניף החלוץ בעירי, לאחר שהפסיק את לימודיו באוניברסיטה והתמסר בכל להט נפשו לעבודת החלוץ והציונות הסוציאליסטית. הוא הלהיב בנאומיו, שופעי חוון ואמונה, את הצעירים והמבוגרים כאחד והיה למופת כאדם מאמין ומגשים.

כעבור זמן לא רב עבדתי במחיצתו במרכז החלוץ בליטא. הוא היה פעיל בשטחים רבים, בהחלוץ, החלוץ הצעיר, בקיבוצי ההכשרה, באירגון הסטודנטים ובמפלגה, שפעלה במסווה של חברת סירקין. יונה ז"ל היה מדבריה הראשיים של התנועה. נואם שנון וחרוף, הוא חדר לכל פינה, כל עיירה נידחת. קנאי לדעותיו תרם רבות להרמת קרנה של תנועת א"י העובדת בליטא.

שמואל וולק

ברגע האחרון

אני מעיירה חסידית בליטא. עודני זוכרת את הביקור של הרבי מלובביץ בו התכבדה עיירתנו, אנו הילדים השתתפנו עם כל המבוגרים בקבלת הפנים הנלהבת כשמכל ליטא המתנגדית באו לעיירתנו לחלוק כבוד לרבי, ששמו הלך לפניו. היו בעיירתנו ב"ס עממי עברי וגם ב"ס עממי בידיש. הגימנסיה היתה ממשלתית ולשון ההוראה בה — ליטאית. היו גם תנועות נוער ציוניות וביניהן — השומר הצעיר, אליו השתייכתי מגיל צעיר, עד שגמרתי את בית הספר. הייתי אז פעילה גם באגודת הספורט "הפועל".

עם התבגרותי הצטרפתי ל"החלוץ" ויצאתי להכשרה. הייתי אז בת 19. באותן השנים — 1933—1935 — היתה בליטא תנועת ההכשרה חזקה ביותר. הנוער, צמא-פעולה, עזב את עיירתנו ואת העיירות האחרות ונהר לקיבוצי ההכשרה, אבל כאשר נסגרו שערי הארץ וסרטיפיקטים כמעט לא הגיעו, התאכזבו רבים וחזרו לבתיהם. הייתי בהפסקות 6 שנים בהכשרה, במקומות שונים (מרימפול ושבלי) וציפיתי לסרטיפיקט.

ההכשרה היתה אז בתנאים קשים מאוד. כשבאנו למקום ההכשרה טרם סודר השיכון המשותף ונשלחנו ללינה ארעית למשפחות ציוניות בעיר. עבדנו עבודת פרך בחקלאות, בהוצאת סלק-סוכר ובעבודות אחרות. קיבוץ ההכשרה במרימפול געזר רבות ע"י הנוער המקומי, בנייהם חיים טהר-לב ובנימין ז"ל ואחרים, שבמשך הזמן עלו גם הם ארצה והצטרפו ליגור. סוף סוף קיבלתי את הטריטיפיקט ועליתי ארצה "ברגע האחרון" לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה. היה זה בחודש אוקטובר 1939 לאחר כיבוש פולין, כאשר נסעתי הביתה להיפרד מהמשפחה פגשתי פליטי מלחמה רבים. העיירה היתה אחוזת בהלה והתחילה אגירת מזון קדחתנית.

היינו קבוצה של 11 איש. כווננו אותנו לנסוע דרך גרמניה, והזהירונו לא לדבר יידיש, בכדי שלא יכירו שאנו יהודים. בקיניגסברג ראינו בתחנת הרכבת רק צבא וטנקים, הגענו לדירשאו ע"י דנציג. גם שם פגשנו פליטים ומסרנו להם את האוכל שלקחנו איתנו. הגשר היה מפוצץ ולתחנת הרכבת הצטרכנו להגיע בסירה, משם המשכנו בדרכנו לאיטליה וברוך שמענו שהרוסים מתקרבים לגבולות ליטא.

הגעתי ארצה ביום 22.10.1939. בבית העולים בבת-גלים ביקר ברי-יהודה (אז אידלסון) וכיוון אותנו ליגור. התנאים אז במשק היו קשים מאוד מבחינת שיכון בעיקר וזה גרם לעזיבת רבים. גם אני רבות התגלגלתי בכל מיני חדרים עד שזכיתי לאחר שנים לשיכון קבע. תחילה עבדתי בגן-הירק, בשנה השנייה לבואי ליגור הכניסו אותי לעבודת סריגה, למפעל המרבדים "גיזה", בו התמדתי שנים רבות.

פנינה שטינברג

לעת סיכום וחשבון נפש

הננו שואלים למקורותיה של יגור, רוצים לנתח מרכיביה של אותה חברה ססגונית ורבת-פנים, היושבת על האדמה הזאת ארבעים שנה ושנה.

הננו מכנסים קבוצות-עליה לפי קו-היכר "אטני" ומנסים לקבל תשובה על השאלה: חבר, מאין באת וכיצד הגעת הנה?

כאשר דובר בשאלה זו בפגישה של יוצאי-ליטא גזכרתי בפלוגתא אחת, שבתקופה מסוימת הסעירה את הציבוריות הלאומית היהודית. היה זה בסוף המאה הקודמת, לאחר שורה כוכבו המזהיר של ד"ר הרצל בשמי עמנו, אחרי הקונגרס הציוני הראשון בבזל. כוונתי לויכוח בשאלה: מה הוא מקורה ואיזה הוא ייעודה של התנועה הציונית — "צרת היהודים" או "צרת היהדות"?

הויכוח נטוש היה בין מעריציו של הרצל לבין חסידיו של אחד-העם. לדעתם של הראשונים, הרי צרות-היהודים — הרדיפות, הנגישות, ההשפלות והבוז ושאר הפורענויות ששנאת היהודים מביאה על ראשינו — אינן נותנות ליהודים להתבולל ולהיטמע בין הגוים, ומכאן שאיפתם לחזור למולדתם על מנת להקים מדינה יהודית, בה ייגאלו מן הגלות המרה כשאויל.

הנוהים אחרי אחד-העם, לעומת זאת, לא האמינו בכוחה של מדינת היהודים לגאול את עם ישראל מצרותיו החומריות. הם ראו את מקור התנועה הציונית בחפיץ הקיים הלאומי של

היהדות, אשר בעזובה את חומות הגיטו (בגבור תנועת ההשכלה החילונית-אפיקורסית), שוב אינה יכולה לפתח בגולה את תרבותה הלאומית. על כן בקש לבקש לשוב למרכזה ההיסטורי, שם תוכל לפתח את עצמאותה באין מפריע ומשם תקרין אורה ללכד ולאחד כל תפוצות הגולה. לא כאן המקום להעמיק חקור בוויכוח היסטורי זה ולהכריע איזה צד צדק. דומה כי ברבות הימים מאחה ההיסטוריה את הקצוות של רוב המלחמות האידיאולוגיות החריפות ביותר והיא עצמה (ההיסטוריה) הולכת לה בשביל הזהב של הסינטיזה הברוכה. וכך עלה גם בגורלו של הוויכוח דגן. לימים נשכח הוא מלב והכל באו לידי מסקנה, כי הציונות יונקת משני המקורות גם יחד וכי ייעודה הוא לענות הן על צרות והן על בעייות הרוח, כי דבוקים ואחוזים הם אלה באלה ואין להפריד ביניהם.

דבר זה בלט במיוחד בתולדותיה של יהדות ליטא בין שתי מלחמות העולם. יהדות ליטא, המסורתית, התורנית, המורשת עמוק בתרבותו הלאומית של העם, הספוגה כיסופי גאולה וסולדת תכלית סלידה מהתבוללות וטמיעה — יהדות זו חרדה להמשך קייומה הלאומי של היהדות ושימשה בסיס אידיאלי לפעילות ציונית-רוחנית ברוחו של אחד-העם, ומשהוכשרו התנאים החיצוניים לכך, נעשתה גם נעשתה עבודה שלא היתה כדוגמתה להיקף בשום קיבוץ יהודי אחר.

בשנת 1918 זכתה ליטא לעצמאות מדינית. הימים ימי יסוד חברה-לאומיים. רוחות טובים נשבו אז בעולם ולמעטים הלאומיים בכל אתר ואתר הוענקו זכויות אוטונומיות. יהדות ליטא זכתה לאוטונומיה נרחבת למדי, שגולת הכותרת שלה היתה המיניסטריון לעניינים יהודיים. בראשו עמד שר יהודי (ציוני לפי השתייכותו המפלגתית), אשר ריכז הפעולה המוניציפלית הענפה של האירגונים הקהילתיים בכל עיר ועיירה. ניתן גם חופש לכל מיעוט במדינה לארגן את חינוך בניו בשפתו הוא, כלומר: הכרה מלאה בבתי-הספר, ששפת ההוראה בהם היתה עברית (או יידיש).

והימים גם ימי הצהרת בלפור, עת גל ציוני אדיר שטף ועבר את משכנות הגולה ועורר תקוות בלב על גאולה קרובה — על עלייה המונית ומדינה יהודית בארץ-ישראל בחסותה של בריטניה האדירה.

הכיסופים המשיחיים ההרצלייניים האלה, בנופם על "קרקע אחד-העמית" פוריה, הצמיחו פרי-הילולים בדחפם את יהדות ליטא לנצל ניצול מלא ורבי-היקף את האפשרויות הרבות שניתנו להם מטעם הרשות בתחום החינוך; החלה ההסתערות הגדולה על נפש הדור הצעיר, לתת לו חינוך עברי, ציוני.

קול הדיבור העברי נשמע במשכנות ישראל שבליטא בראש חוצות, כפי שלא נשמע בשום מקום אחר בעולם, להוציא את ארץ-ישראל, ושליחי הארץ שנודמנו אצלנו היו פוערים פיהם מרוב תמהון נוכח תופעה נדירה זו, שלא היו רגילים בה בארצות הגולה האחרות. בתי האולפנא העבריים שימשו חממה מצויינת לגידול תנועות הנוער והמפלגות, אשר פרו ורבו ומילאו את הרחוב היהודי במלוא קשת הגוונים של הציבוריות הציונית. איזה זרם לא היה מיוצג בעיירות ליטא ועריה?! — צ"ס-המפלגה וצ"ס-יוגנט-פארבאנד (נוער) וצ"ס-סטודענטן-פארבאנד (איגוד סטודנטים) ו"דרור" ו"החלוץ הצעיר" ו"השומר הצעיר" ו"גורדוניה" ו"העובד" ו"הפועל" ו"קפא"י" ("קופת פועלי א"י") והנוער הציוני ו"המזרחי" ו"הצה"ר" וברית-טרומפלדור ("בית-ר") וגרוסמינסטים ועוד (וודאי לא את כולם מנתי!). וכל אלה קיימו סניפים והחזיקו מועדונים כמעט בכל עיירה ועיירה וקראו לאסיפות וכינסו

כינוסים והקהילו וועידות והוציאו עלונים ומכרו שקלים וניהלו מלחמת בחירות והתכתשו התזכרו והתפלמסו זה עם זה ומשכו והלכו משיבה לאסיפה ומאסיפה לכינוס ומכינוס לוועידה בעסק גדול ובהמולה רבה, כשבמרכז הכול ומעל הכול ארץ-ישראל, אשר אליה היו נשואות עיני הכול, וביותר ארץ-ישראל העובדת, שנאמניה היו רוב-מכריע ברחוב הציוני בליטא.

תנועות הנוער והמפלגות של א"י העובדת שימשו מסד ל"החלוץ", מהן שאב הוא את כוח האדם, את חבריו, עליהן הוא נשען בהתארגנותו. בכל מקום שם נוסד קיבוץ הכשרה נתארגן מיד ויעד ציבורי מנאמני המפלגה שלנו ("צ"ס), שדאג למחסורו של הקיבוץ ביצירת מקורות עבודה, מימון, דיור וכו'.

בשנות השלושים הראשונות היינו עדים לפריחה רבה של מפעל ההכשרה בליטא. בזה אחר זה נוסדו בעיירות ליטא (אפילו בקטנות שבהן) קיבוצי הכשרה. לעתים אפילו ללא יסוד חומרי מניח את הדעת כי אם בלחץ האדיר של הנהירה ההמונית אל שורות ה"החלוץ". אין ספק שבממדיה עלתה התנועה בליטא, באורח פרופורציונלי, כמוכך, על אחיותיה בארצות הגדולות ממנה פי כמה.

התנאים היו קשים, לעתים קשים ביותר, ובעיקר בשנים הראשונות, כשנסיון החיים היה עדיין דל ולא היו מספיק כוחות אירגון מרכזיים להשתלטות על הסטיכיה של הנהירה להכשרה. קשה ביותר היה המצב בעיירות הקטנות, שם לא נמצאה תעסוקה להלוצים (שלעתים אף רעבו ללחם), על אף המאמצים של "הוועדים למען החלוץ", שנוסדו כאמור, בערי ליטא. קשים ביותר היו גם תנאי הדיור (צפיפות), שהשפיעו לרעה על המצב ההיגייני.

על אף הכול לא נחלשה הנהירה להכשרה כל עוד פעמה בלב התקווה, כי לאחר תקופה מסוימת של שהייה בקיבוץ ההכשרה, ויהיו התנאים שם כאשר יהיו, תאפשר העלייה לארץ, תתגשם משאת הנפש של החלוץ. מתי התחילה תקופת הירידה, מתי החלו בחיסול קיבוצי ההכשרה? — כאשר נגוזה תקווה זו!

וכאן שוב נכנסת "לתמונה" הנקודה ההרצליאנית של "צרת-היהודים". הבה ונסקור גורם נוסף של התפשטות מפעל ההכשרה, נוסף לפעולה התרבותית-רעיונית בתאים התנועתיים (מפלגה ותנועות נוער) מדוע כה גבר הזרם להכשרה דווקא בשנות השלושים הראשונות?

אך טבעי היה זה, כי בקום ליטא העצמאית החל להתפתח בה מעמד בינוני רבי-השפעה — פקידים (כל הפקידות הממשלתית היתה נתונה, כדבר המוכן מאלינו, בידיהם של הליטאים עצמם), בעלי מקצועות חופשיים, בעלי-מלאכה וסוחרים, — תחת אשר לפני היותו לעם עצמאי לא ידעה האומה הליטאית אלא מעמד אחד בלבד, מעמד האיכרים. הפירמידה הכלכלית היהודית החלה להתמוטט, היהודים החלו להידחק מעמדותיהם, והדור הצעיר הבין היטב, כי לו, על כל פנים, לא שמור עוד מקום בה לכן פנה להגירה אל ארצות שמעבר לים ארה"ב; דרום-אפריקה, שם כל הקיבוץ היהודי כמעט מוצאו מליטא; (משום מה לא הרבו יהודי ליטא להגר לארצות אמריקה הדרומית).

ברם, ארה"ב סגרה שעריה ("הקוטה" הידועה) ובשנת 1928 הלכה גם אפריקה הדרומית בעקבותיה, לעומת זאת החלו להגיע ידיעות טובות על "פרוספריטי" בא"י — כל הגורמים הללו חברו יחד והזרם לקיבוצי ההכשרה גבר וגבר עד היותו לנחשול אדיר. הגאות הגדולה נמשכה עד 1936 בערך. מכאן ואילך החלה תקופת השפל. בזה אחר זה

נשרו הענפים מהעץ, שרק עתה עמד במלוא הדרו ופריחתו: אחד אחד החלו קיבוצי ההכשרה להתחסל, אעפ"י שבינתיים שופר מצבם הכלכלי לאין ערוך בהשוואה לשנים הקודמות.

מדוע איפוא נתרוקנו קיבוצי הכשרה רבים מאדם? השפל נבע, כאמור לעיל, מחוסר סיכויים לעלייה. קומץ הסרטיפיקטים שהתנועה קיבלה לא השביע את הארי. על אף המטען הרעיוני-תנועתי לא היה להמונים חשק לשבת בהכשרה "לעולם ועד" ("הכשרה קבועה") — ועל כן "איש לאוהליך ישראל", מה גם שבסוף שנות השלושים שררה בליטא "פרוספ-ריטי" כלכלית (לא כאן המקום לעמוד על סיבותיה), והאנשים התמכרו לה מבלי לחוש את השואה האיומה המתקרבת אליהם.

כך מצטיירת בעיני דמותה של התנועה החלוצית בליטא, המעיין ממנו שאבה יגור את "הליטאים" שלה.

העלייה הליטאית ביגור מורכבת ברובה הגדול מקבוצות-עלייה שעלו ארצה בשנות השיא של התנועה בליטא — בשנים 1932—1936. לפני כן ואחרי כן באו מעטים. זאת אולי גם הסיבה שעלייה זו כולה מעור אחד היא, שכן כור מחצבתה אחד. אכן, מוצאים אנו בבני ליטא שלנו כל הסימנים שניתנו לעיל בהתפתחותה של התנועה כולה: כולנו גדלנו בבתים שהיו מעורים בתרבות-ישראל, כולנו יוצאי בתי-ספר עבריים, כולנו אנשי-תנועה, שבנעורינו כבר חלמנו על עלייה לארץ-ישראל, ואף-על-פי-כן היו נסיבות חיצוניות-חומריות שדחפנו להצטרף ל"החלוץ" וליטול על עצמנו מצוות-עשה של התנועה, מצוות ההגשמה: הכשרה, עלייה, קיבוץ.

בשנים הללו (1932/36) היוותה העלייה מליטא תוספת ניכרת ורבת-חשיבות לאוכלוסיית יגור — תחילה ל"פלוגה" ובהתאחדה עם "המשק", — למשק המאוחד. היתה זו עלייה שנקלטה יפה בריקמת החיים של יגור ועד מהרה יצאו לה מוגיטין של עלייה טובה, חרוצה בעבודה, דביקה במטרה, מסורה ורצינית. היו אלה שנים של התרחבות וגידול, של הסתערות על ענפי הכנסה חדשים, בעיקר בתחום עבודות-חוץ, בעלות צביון של "כיבוש עבודה", וחלוצי-ליטא נטלו בכל אלה חלק נכבד ברוב להט והתעוררות.

אכן, היו אלה שנים של התעוררות הנפש וסיפוק רוחני מהווייה חדשה מלאתי הוד של חזון גדול. לכאורה, חדשים במקום הזה היו עולים אלה, ובכל זאת מה רב היה הקשר למקום, הגאווה עליו, השמחה על הישגיו, הרצון העז לתת כתף, האמונה בעתיד. וזאת על אף הווייה חומרית קשה: עבודה מפרכת; אוהל דל ובמקרה הטוב — צריף; מגורות נפט למאור במקום חשמל; מיים חמים לא היו עדיין אפילו במקלחת הציבורית ועל שרותים "סמוך לשולחן" לא חלמו. ואין צורך להוסיף, כי איש מאיתנו לא העלה אז בעיני רוחו את כל הכבודה שאנו משופעים בה עתה: שיכון וותיקים, ריהוט נאה, מקלטי רדיו, "פירסיידים" וכיוצא באלה דברים המרחיבים את דעתו של אדם ומקלים על חייו.

הרגשתי בזאת על כל צעד ושעל בבואי בשנת 1936 ליגור עוד בנסיעתי הראשונה מחיפה ליגור באוטובוס של "חבר" (מס' 8) בחברת חברות וחברים מיגור, אשר חזרו הביתה לאחר יום עבודה בעיר, במפעלי המשק ("גיוזה", מכבסה שבבית-החלוצות ועוד) באיזו חמימות וגאווה הצביעו על "בניני המשק שלנו", כאשר יצאנו מנשר ויגור נתגלתה באופק, למרגלות כרמל סבא.

לא אשכח אותה שעה של קורת רוח, שביליתי במחיצתו של חבר ורע טוב בערב שו של יום תמוז אחד של אותה שנה, ימים ספורים אחרי עלותי ארצה. מ"ש, אז רועה צאן ועתה מורה, רעה את צאנה של יגור על שדות שלף לצד הדרך, בואכה כפר-הסידים, כשעמק זבולון

זוהר בשלל צבעיו בקרני השמש השוקעת ימה ורוחיים חרישית ומשיבת-גשם מלטפת הפנים ומפיגה חומו של יום. מוקסם ונפעם מכל אשר ראו עיני נלוהיית עלינו כבדת-דרך ארוכה והוא סיפר לי על יגור בקול חרישי ושקט, כדרכו, אולם בלהט עצור, ושוב הרגשתי מה קשורים ודבוקים האנשים הללו למקום הזה.

כשנקלטו הליטאים יפה בעבודה והתערו בחברה והתקשרו למקום, החלו לתת דעתם גם על ריקמת החיים הציבוריים, על סדרי החברה, נוהליה ומנהגיה, וכדרכו של עולם נתגלו הבדלי דעות בין החדשים זה מקרוב באו לבין הוותיקים. החלה תסיסה מסויימת למען דמוקרטיוזציה של החיים הציבוריים, מעין מרד זוטא ר"ל, שבמרכזו עמדו נציגי העלייה הליטאית והרומנית (ראשי המדברים בעלייה זו היו אז ליובה גוקובסקי ז"ל ופינצבסקי). היה זה בסוף שנות השלושים, אולם משפרצה המלחמה העולמית השנייה בשנת 1939, סולק הכול הצידה ותשומת הלב הופנתה אל המשימות הכבירות שהוטלו על שכם הישוב בארץ, שנבעו הן מצרכי הביטחון בארץ הן מהדאגה לגולה, אשר התבוססה בדמיה באירופה המובסת ע"י קלגסי היטלר ובעלי-בריתו. בשנים אלה טושטשו, דומה, הגבולות של „הלאנדסמאנשאפטן“, הקבוצות האטניות בתוך המשק, כאשר האנשים נקראו לפעולה, לא נשאלו לארץ מוצאם, והכל נענו לקריאת המוסדות להתנדבות, איש-איש כיכולתו.

כשוך הסערה, כאשר הורם המסך מעל גיא-ההריגה, נמצאנו למדים מה גדול היה החורבן ומה איומה השואה שפקדה את אחינו באירופה. אהה, כי לא היתה עוד לא יהדות פולין ולא יהדות ליטא, כי אם שרידים מעטים, אודים מוצלים מאש!

... והנה יושבים אנו בזה ומספרים בעלייתנו ליגור, החוגגת את יובלה ה-40, ואילו לנו, לרובם של יוצאי-ליטא, מלאו כמעט 30 שנה ליישבתנו ב„נווה סלעים“ שלמרגלות הכרמל הירוק תמיד. שלושים שנה בחייו של אדם תקופה נכבדה הינה וכל אחד עושה את חשבון נפשו ושואל את עצמו: מה הסיכום? חיובי או שלילי? הכדאי היה? ההיה חוזר שנית על אותה דרך, אילו ניתן לו להתחיל מחדש?

*

ביוני 1936, ואני אז בן 28, נתגשם חלום חיי: זכיתי לדרוך על אדמת ארצנו. היתה זו משאת נפש שקיננה בלבי משחר הילדות; דומה שינקתי האהבה והכמיהה לארץ-ישראל יחד עם חלב-אמי. חלמתי על עלייה מאז הגעתי להכרה. עד כיבוש ליטא ע"י הגרמנים לא הורגשה שם אנטישמיות בוטה, ומעודי, יש לומר את האמת, לא נתקלתי בגילויים גסים של שנאת ישראל, אף-על-פי שיצא לי ללמוד 4 שנים תמימות בין גויים באוניברסיטה של קובנה (בין 1928 ל-1932). עם זאת חשתי בכל נימי נפשי את טעמה המר של הגלות, של היות זר, נכרי, מיותר, בארץ לא לו, אשר האדמה אשר אני דורך עליה לא שלו היא והשמיים הפרושים מעל שייכים לזולתו.

התהלכנו בגולה זו בהרגשה של דיירים זמניים בדירה שכורה, תמיד קינן בלב החשש שמא מפריעים אנו לבעל-הבית האמיתי, ואכן, בבוא היום המר והנמהר נוכחנו לדעת, כי אכן שנוא שנא אותנו „בעל-הבית“ הליטאי תכלית שנאה, שנאה עזה משאול, שכן בהינתן הרשות להשחית, התנפלו הליטאים על שכניהם היהודים בחמת-טרף ודרסו, בזוו, רמסו ורצחו ללא רחם, לפעמים באכזריות גדולה יותר מאשר עשו זאת רבותיהם הגרמנים.

ברם, באותה תקופה שאנו עומדים בה, בשנות השלושים הראשונות, איש לא העלה עדיין על הדעת סוף כזה ליהדות ליטא ולא קל היה לנתק את הקשרים עם הבית ואורח-החיים

המקובל, הזעיר-בורגני, בשיכבה החברתית, שרוב יהודי ליטא השתייכו אליה. אל הרגשת הזרות והנכר מחד והכמיהה לארץ והקשר לתנועה הציונית כאיש מפלגת "צ"ס" נוספה דחיפה של גורם חיצוני-חומרי, — וכל אלה ביחד הביאוני אל שורות "החלוץ".

כאמור לעיל, עליתי בסוף יוני 1936 ולאחר טיול בארץ שמתי פעמי ליגור, שם מצאתי חבורת בני ליטא נלהבים "ושרופים" לקיבוץ בכלל וליגור בפרט.

ב-16 באוגוסט יצאתי ליום העבודה הראשון בארץ (ולעבודה גופנית בכלל) — לקטיף תירס (או קטפו התירס בידיים) יחד עם עשרות רבות אחרות של חברים וחברות (או עבדו עדיין בחקלאות, בשדה, הרבה בחורות). אין צורך לומר שלא היה קל להיסחב יום תמים עם שק ביד (מלא תירס) לאורך שורות ארוכות, מוכה צמא, בחומו הלוהט של יום אוגוסט (הו, כמה ציפו להגיע לסופה של השורה, שם עמד כד מים?). אולם חזק מכל היה הרצון להשתלב בחברה העמלה מסביב, שלא לפגור, רוב היה הסיפוק (רב מכל קושי!) שבנצחון על החולשה, בהתגברות.

ולאחר מכן באה המחצבה (פגישה ראשונה עם ערבים ודרך עבודתם), נשר (פגישה עם פועל יהודי זקוף-קומה, מאורגן ויודע לעמוד על זכויותיו), לול (עולם החי שעד העלייה הופיע רק על הצלחת בבית-אבא...), ושאר עבודות זמניות, — בכל אלה אותה תופעה חוזרת ונשנית: קושי פיסי כרוך בסיפוק נפשי, כשבכל מקום ומקום יש משהו מהחידוש, מהמענין, מהגילוי של מולדת ועם הנבנה בתוכה, ועל כולם ההרגשה, שאתה פועל כחלק מגוף גדול ששמו יגור, הוא העומד מאחוריך, הוא המטיל עליך אחריות ובצילו אתה חוסה.

מאז דבקתי באהבה בפיסת אדמה זו שבין הר ועמק, טועם אני יום-יום ושעה-שעה את טעמה המתוק של מולדת, של דריכה על אדמה שהיא כולה שלך, מאז אני מרים עיניים אל שמיים בהירים-בהירים שהם כולם שלנו, מאז אני מרגיש שבתוך עמי אני יושב, בין יהודים ההופכים את הפירמידה ומעמידים אותה על בסיסה הנכון; בין יהודים החורשים וזורעים ושותלים ונוטעים ועושים בכל מלאכה, "כגויים" לכל דבר; בחברה החיה על יגיע כפיים, אשר על אף כל הפגימות והליקויים, מתקרבת אל הגשמת החזון הנעלה ביותר של האנושות של שוויון סוציאלי ועזרה הדדית.

ובשבטנו פה יחד לעת סיכום וחשבון הנפש — האין אנו חייבים להודות, להלל ולשבח על שזכינו לצאת מעמק הבכא ולעלות לארץ חמדה זו, שהיא ארצנו, להשתתף בבניינה ולראות בהתגשם חלום דורות של יהודים מעונים ורדופים על צוואר; תקומת ישראל בארצו; האין אנו חייבים להיות גאים על הבית הזה, אשר חרת על דגלו הגשמת מיטב המאוויים של האנושות, וכחלק מכלל התנועה, תמיד ראשון בהתיצבות למילוי משימות הדור?!

שרגא ריקליס

והיה כי ישאלך בנך ובתך, הדור מי אתה? וענית להם: אני חומת הגיטו, אשר יד זדים ערערוה והפילוה, אני גם החומה הבצורה השומרת ונוצרת על חיי האומה החופשית, חיי ההמשך, חוליה מקשרת אני בין תהום האבדון ובין חיי יהודים עצמאיים במדינתנו האחת — מדינת ישראל.

יצחק צוקרמן